

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Ateliér arteterapie

Bakalářská práce

Specifické projevy psychické deprivace ve výtvarné tvorbě adolescentů

Vypracovala: Bc. Aneta Vacková

Odborný konzultant: PaedDr. Evžen Perout

České Budějovice, 2024

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že souhlasím se zveřejněním své závěrečné práce, a to v nezkrácené podobě/v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Pedagogickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu závěrečné práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly zveřejněny posudky odborného konzultanta a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby závěrečné práce.

V Českých Budějovicích dne 4. července 2024

Aneta Vacková

Poděkování

Ráda bych vyjádřila své poděkování panu PaedDr. Evženu Peroutovi za odborné vedení, cenné rady, ochotu a podporu během psaní této práce. Dále děkuji svému partnerovi, přátelům a rodině, kteří při mně neustále stojí. V neposlední řadě, patří mé poděkování účastníkům setkání, kteří se se mnou s důvěrou vydali na tuto cestu, a umožnili mi nahlédnout do jejich soukromého světa.

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zaměřuje na specifické projevy psychické deprivace ve výtvarné tvorbě adolescentů. Teoretická část pojednává o konceptu deprivace, jejím významu a specifických projevech u psychicky deprivovaných adolescentů, včetně možných důsledků, které zasahují jejich každodenního života. Pro lepší pochopení kontextu jsou zde popsána specifika vývojového období adolescence a možnosti následné terapeutické práce s dětmi a dospívajícími, kteří byli vystaveni deprivaci.

V praktické části jsou představeny kazuistiky klientů Nízkoprahového zařízení pro děti a dospívající. Zahrnují jejich anamnézu, výtvarnou tvorbu, její vývoj a změny, které nastaly během terapeutické činnosti autorky. Dále je sledována účinnost arteterapeutických intervencí a použitých metodických postupů. Výzkum se zaměřuje na identifikaci a interpretaci obecných specifík ve výtvarné tvorbě těchto adolescentů. Cílem práce je objasnit specifické projevy psychické deprivace ve výtvarné tvorbě adolescentů pocházejících z rizikového rodinného prostředí.

Klíčová slova: adolescence, deprivace, attachment, arteterapie, Nízkoprahové zařízení

Abstract

This bachelor's thesis focuses on the specific manifestations of psychological deprivation in the artistic expression of adolescents. The theoretical part discusses the concept of deprivation, its significance, and specific manifestations in psychologically deprived adolescents, including potential consequences that affect their daily lives. To better understand the context, the specifics of the developmental period of adolescence are described, as well as the possibilities of subsequent therapeutic work with children and adolescents who have experienced deprivation.

The practical part presents case studies of clients from a low-threshold facility for children and adolescents. These case studies include their medical histories, artistic creations, their development, and changes that occurred during the author's therapeutic activities. Furthermore, the effectiveness of art therapy interventions and the methodological approaches used are examined. The research focuses on identifying and interpreting general specifics in the artistic expression of these adolescents. The aim of the work is to clarify the specific manifestations of psychological deprivation in the artistic expression of adolescents from high-risk family environments.

Key Words: Adolescence, Deprivation, Attachment, Art Therapy, Low-threshold center

Úvod

„Asi tak trochu dospívám. Není to snadné. Když se člověk vyzouvá ze staré kůže, nová ještě není a je citlivá. Vlastně se vysvlékám z kůže ještě z domova od našich. Z daných zásad braných jako samozřejmost“ (Zoubek, 1967).

Psychická deprivace je tématem, které se v odborném prostředí vyskytuje již několik desetiletí. Největší rozmach v českém kontextu nastal díky pracím Zdeňka Matějčka a Josefa Langmeiera. Tento fenomén mě zaujal především proto, že zatímco v minulém století se o něm vycházelo mnoho odborných článků i knih, v posledních letech se zdá, že zájem o tuto problematiku klesá. Začala jsem se tedy více zajímat o příčiny tohoto poklesu a zkoumat jeho důsledky.

Během odborných stáží v klinickém prostředí jsem měla možnost se setkat s deprivovanými dětmi. Bez znalostí získaných při psaní této práce bych si neuvědomila, proč chlapec selhává v konkrétních subtestech inteligenčního testu. Zároveň jsem zjistila, že i v odborném prostředí může dojít ke situaci, kdy následky psychické deprivace nejsou rozpoznány a jsou zaměněny za sníženou inteligenci, výchovné obtíže či emoční nestabilitu. Přitom tyto projevy mohou být, pokud jsou důsledkem psychické deprivace, do jisté míry vratné.

V rámci psychoterapeutické práce s dětmi a dospívajícími, kteří jsou zasaženi psychickou deprivací, považuji za užitečné zahrnout arteterapeutickou práci. Její výhodou je, že nepracuje pouze se slovy, ale i skrze výtvarnou tvorbu. To je zvláště u dětí výhodné, protože ne vše dokáží verbalizovat tak snadno jako dospělí. Při arteterapeutické práci lze pozorovat mnoho detailů spojených s jejich vývojem, vyspělostí a citovým životem, kterému se věnuji na následujících stránkách.

Cílem této bakalářské práce je objasnit specifické projevy psychické deprivace ve výtvarné tvorbě adolescentů z rizikového rodinného prostředí. Teoretická část se zaměřuje na koncept deprivace, její význam a specifické projevy u psychicky deprivovaných adolescentů. Dále popisuje vývojové období adolescence a možnosti terapeutické práce s deprivovanými dětmi a dospívajícími.

Praktická část zahrnuje kazuistiky klientů Nízkoprahového zařízení pro děti a dospívající. Obsahuje jejich anamnézu, výtvarnou tvorbu a její vývoj, stejně jako změny, které nastaly během mé terapeutické činnosti. Také je sledována účinnost arteterapeutických intervencí a použitých metodických postupů.

Obsah

Úvod	6
Teoretická část	9
Neadekvátní péče o dítě	9
1.1 Psychická deprivace	10
1.1.1 Psychická subdeprivace.....	11
1.1.2 Psychické základní potřeby	11
1.1.3 Druhy psychické deprivace.....	14
1.1.4 Aktuální pohled na psychickou deprivaci	16
Rozpoznání následků psychické deprivace	18
1.2 Projevy psychické deprivace.....	18
1.3 Nejčastější typy osobností deprivovaných dětí	19
1.4 Psychoterapie a její specifika u deprivovaných dětí	21
Adolescence	23
1.5 Erik H. Erikson – Osm věků člověka	23
1.6 Arteterapeutická specifika práce s adolescenty	26
1.7 Dospívající a sociální deprivace v kontextu COVID-19	27
Arteterapie.....	29
1.8 Arteterapie u deprivovaných dětí.....	29
1.9 Psychická deprivace ve výtvarné tvorbě	30
1.9.1 Práce se symbolem	31
1.9.2 Kompoziční řešení	31
1.9.3 Figurativní prvek	31
1.9.4 Barevnost	32
1.9.5 Kresebné či grafické vyjádření	33
1.9.6 Zvířata	33
1.9.7 Dům.....	34

Empirická část	35
1.10 Metodologie	35
1.10.1 Výzkumný problém a cíl	35
1.10.2 Výzkumné otázky.....	35
1.10.3 Výzkumný design.....	35
1.10.4 Výběr a popis vzorku	36
1.10.5 Sběr dat	37
1.10.6 Analýza dat	37
1.10.7 Etické aspekty výzkumu.....	37
Výzkumná část	38
1.11 Arteterapie s cílovou skupinou	38
1.11.1 Informace o zařízení NZDM SPOT.....	38
1.12 Kazuistiky.....	39
1.12.1 Kazuistika I.....	39
1.12.2 Kazuistika II.....	56
1.12.3 Kazuistika III.....	70
Diskuze.....	81
ZÁVĚR	86
Seznam použitých zdrojů	88
Seznam příloh.....	91

Teoretická část

Neadekvátní péče o dítě

Nezbytným základem pro zdravý vývoj dítěte je úplná, funkční rodina, která naplňuje různé biologické, sociální a psychologické úlohy a je první sociální skupinou, do které se dítě rodí – lze ji proto považovat za tu nejdůležitější z hlediska rozhodného vlivu na něj. Dítě potřebuje ke svému zdárnému vývoji citovou vřelost a lásku. (Pugnerová & Kvitová, 2016).

V posledních letech se pozornost odborníků stáčí především k vážným případům týrání nebo zneužívání dětí a problematika deprimovaných dětí je spíše stranou. A to jak ve smyslu prevence, detekce či následné práce s nimi. Díky tomu bohužel tyto děti dostávají odbornou pomoc příliš pozdě – často až ve chvílích, kdy již projevují závažné poruchy chování, které je obtížné terapeuticky uchopit (Lagmeier et al., 2010).

Neadekvátní péče o dítě má mnoho podob, kdy překlenutí mezi nimi není nijak výrazné, jelikož v mnoha případech se vyskytují zároveň. Patří sem:

- **Týrání dítěte** – tělesné (kam spadají i nepřiměřené tělesné tresty), emoční (včetně nadměrné kritiky, sociální izolace), Münchhausenův syndrom v zastoupení (kdy se rodiče záměrně dožadují nejrůznějších vyšetření a léčby dítěte, předstírají nebo přímo vyvolávají různé tělesné obtíže z důvodu vlastní potřeby uznání za péči o nemocné dítě, pozornost lékařů).
- **Zneužívání dítěte** – sexuální zneužívání, ekonomické zneužívání (kdy je dítě nuceno krást, žebrot) a také zneužívání dítěte k jeho věku nepřiměřené práci.
- **Zanedbávání dítěte** – ohledně přiměřené výživy, běžných hygienických návyků, adekvátní stimulace prostředím (nezbytné pro jeho rozvoj a vývoj), zároveň sem patří i např. vystavování dítěte nadbytečným stresovým situacím (jak doma, tak mimo domov), nedostatečný zájem o léčbu a zdravotní stav dítěte, či nedostatečný dohled a ochrana před úrazy.
- **Psychická deprivace** – citová a podnětová. Leckdy může být nazývána psychickým zanedbáváním (Říčan & Krejčířová, 2006, s. 283; Langmaier et al., 2010).

Všechny výše uvedené podoby se vztahují jak k dětem vyrůstajících v rodinném prostředí, tak i dětem z ústavních zařízení. Zanedbávání a psychická deprivace souvisí

s dlouhodobějšími charakteristikami sociálního prostředí a emočního klimatu, ve kterém dítě vyrůstá (Říčan & Krejčířová, 2006).

1.1 Psychická deprivace

„Psychická deprivace je psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost k ukojení některé jeho základní (vitální) psychické potřeby v dostatečné míře a po dosti dlouhou dobu“ (Langmeier & Matějček, 2011, s. 26).

Je možno na ni pohlížet jako na situaci, kdy dítě dlouhodobě nezažívalo uspokojování potřeb lásky, vřelosti v blízkém vztahu a v dostatečné míře adekvátních podnětů z okolí. Nejčastěji se proto dotýká dětí vyrůstajících od nízkého věku v ústavních zařízeních, kde je stále velmi obtížné si vytvořit výlučný a těsný vztah s náhradním pečovatelem, ač dochází ke snahám o zkvalitnění této péče (Říčan & Krejčířová, 2006).

Zároveň je nutno zmínit i situace, kdy děti sice vyrůstají v úplných rodinách, avšak jejich rodiče jsou například nedostatečně vyzrálý, mající osobní problémy nebo psychiatrickou zátěž. Příkladem může být osamocená matka či otec závislý na alkoholu (Říčan & Krejčířová, 2006).

V současné době dochází k proměně náhledu na deprivaci, která byla původně považována za primárně institucionalizovanou záležitost, a to směrem k rodinám, které se mohou jevit jako zdánlivě dobré, s vysokou životní úrovní a dobrou pověstí ve svém okolí. I ty mohou být potencionálním nebezpečím pro dítě. Bývá to především tam, kde jsou rodiče velice pracovně angažováni (např. rodiny s vlastním podnikáním) a díky tomu mají obtíže prioritizovat čas věnovaný dítěti. Leckdy nemuselo být dítě plánované či rodiče postrádají dostatek empatie pro naladění se na jeho psychické potřeby (Langmeier et al., 2010; Říčan & Krejčířová, 2006).

Obvykle pak dochází k suplování nedostatku pozornosti a projevů lásky nadmírou hraček a ponecháním volného přístupu k sociálním sítí a televizi. Dále u těchto dětí dochází k předčasnému nástupu do kolektivních zařízení, kde pobývají delší dobu, než by vzhledem k jejich věku bylo adekvátní a v neposlední řadě se i často vyskytuje jejich umístování do nemocnic nebo léčeben, ač není jasná nezbytnost takového kroku (Langmeier et al., 2010).

Vypadá to, že mnoho dětí a dospívajících, u kterých je možno sledovat poruchy chování, horší prospívání ve škole, poruchy sociálních vztahů a sklon k závislostem (drogovým, alkoholovým), jsou také děti, u kterých došlo k deprivaci především v útlém věku a případně ještě odlišným způsobem ve školních letech (Langmeier et al., 2010).

Pro méně závažné případy bývá leckdy užíván termín psychická subdeprivace (Říčan & Krejčířová, 2006).

1.1.1 Psychická subdeprivace

Subdeprivace je variantou deprivace zkušenosti. Tento pojem byl poprvé použit v roce 1975 Matějčkem, Schüllerem a Dytrichem v rámci studie, kde se zabývali projevy a chováním dětí z nechtěných těhotenství. Došli k závěru, že vývoj a chování těchto dětí je v mnohém podobný zjištěním u dětí v institucionalizované péči, avšak s nižší intenzitou a bez jednoznačného vymezení projevů. Tyto děti vyrůstají ve vlastních rodinách, ale za ztížených sociálních a emočních okolností (Pugnerová & Kvitová, 2016).

V naší společnosti se vyskytuje častěji, avšak nebývá obvykle objevena díky své nenápadnosti. Jednotlivé odchylky psychické subdeprivace nejsou na první dojem tolik patrné, spíše jsou jemné a nevýrazné a samy by zpravidla nestačily na individuální diagnostiku. Nápadnými se začnou jevit až při jejich součtu. „Pak se také teprve zřetelně jeví jejich společenská závažnost, neboť v základech postihují vztahy lidského jedince k jeho sociálnímu okolí – vztahy k výchozí rodině, k přátelům a spolupracovníkům, vztahy erotické, manželské, k vlastním dětem“ (Matějček & Dytrich, 1994, s. 201).

Dotýká se zejména rodin, které nepůsobí nijak nápadně. Děti bývají materiálně dobře zabezpečené, mají přístup k dobrému vzdělání, ale strádají v citové sféře. Díky tomu pak unikají takovéto rodiny orgánu sociálně právní péče o dítě a zdravotnickým institucím (Říčan & Krejčířová, 2006).

Psychickou subdeprivaci je možno přirovnat k plovoucímu ledovci. Na povrchu se projevuje pouze významnější sociální patologie, která je spojena se subdeprivací, jako například agresivita, alkoholismus, užívání drog, kriminalita a další. Pod hladinou se však nachází rozsáhlejší a silnější prostředí, na jeho základě za určitých podmínek vyrůstají již vážnější sociální patologie (Matějček, Bubleová, & Kovařík, 1997).

1.1.2 Psychické základní potřeby

Psychická deprivace vzniká v návaznosti na dlouhodobé neuspokojování základních psychických potřeb, které musí být v dostatečné míře naplňovány, chceme-li aby se dítě vyvíjelo v psychicky zdravou osobnost. Jejich hodnocení je však možné pouze ve vztahu k individualitě dítěte a ke společnosti, v níž vyrůstá. I přesto, že uvedené základní potřeby jsou pravděpodobně relevantní pro všechny lidské kultury, některé z nich jsou

v jednotlivých společnostech více zdůrazňovány než v jiných a klade se na jejich uspokojení větší důraz. Například v některých kulturách je upřednostňováno vedení dětí k zdrženlivosti a pasivitě, zatímco jinde je preferována aktivita a podnikavost (Matějček, Bubleová & Kovařík, 1997).

Je definováno a výzkumně ověřeno pět takovýchto potřeb:

- **Potřeba vnější stimulace** (o určité kvalitě a s jistou proměnlivostí)

Je nezbytná pro aktivizaci organismu. Mění se spolu s věkem a vlastní individualitou dítěte. Negativní dopady mohou vzniknout v důsledku nedostatku, nadměrného množství nebo nevhodné kvality stimulů, stereotypních podnětů nebo chaotické stimulace, která nenavazuje na minulou zkušenost (Vágnerová, 1993; Matějček & Dytrych, 1994).

- **Potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech**

Souvisí s úrovní stimulace, jelikož nedostatečně stimulované děti nemají dostatek zkušeností, což omezuje jejich adekvátní rozvoj v tomto směru, kdy v důsledku toho nejsou schopny porozumět komplexu podnětů jako smysluplné struktury. Dítě cítí potřebu zažít prostředí prezentováno takovým způsobem, aby v něm mohlo nalézat i stálé a neměnné podněty, které spolu nějakým způsobem souvisí a dodržují určitá pravidla – což se týká i vytváření si pojmu stálosti objektu na základě vztahu s pečující osobou, který je nezbytný v dalším vývoji (Vágnerová, 1993; Matějček & Dytrych, 1994).

Na takém to základě se teprve může realizovat proces učení, který umožňuje pochopení složitějších vazeb. Tato potřeba je velmi významná, protože v případě nedodržování těchto pravidel nebo v případě, kdy jsou pro chápání dítěte příliš složitá, dochází k pocitu ohrožení, což může vyvolat obrannou reakci, například fixaci na stereotyp a odmítání nových podnětů (Vágnerová, 1993).

- **Potřeba primárních emocionálních a sociálních vztahů**

Ve vztahu k matce či jiné z primárních pečujících osob, který je podmínkou vzniku blízkého, až symbiotického citového vztahu, uspokojující potřebu jistoty a bezpečí. Dítě má pro rozvoj vztahu s matkou vrozené predispozice, projevuje orientaci na lidskou tvář a preference k podnětům, které ji nějakým způsobem připomínají (Vágnerová, 1993; Matějček & Dytrych, 1994).

Prenatální vývoj probíhá v tělesné symbióze s mateřským organismem. Na začátku psychického vývoje v oblasti citové a socializační vzniká vývojově přechodná a zároveň velmi důležitá psychická symbióza mezi matkou a dítětem. Projevem vzniku takového vztahu se stává chování dítěte v pozdější fázi kojeneckého období, kdy již dítě jasně diferencuje. Během oddělení od matky dítě již vyjadřuje nesouhlas, naopak u mladších kojenců nebyly téměř zaznamenány žádné negativní reakce, pokud byly dodrženy životní návyky dítěte (Vágnerová, 1993).

Uspokojení této potřeby dává dítěti nebytný základ pro rozvoj adekvátních a diferenciovaných vztahů v dospělosti. Také mu tato schopnost následně ovlivňuje do budoucna vztah k vlastnímu dítěti jako opakování předchozích zkušeností, které zažilo Vágnerová, 1993).

- **Potřeba společenského uplatnění, společenské hodnoty a vlastní identity**

Prostřednictvím vlastní aktivity v různých sociálních situacích a rolích. Tato potřeba se postupně nasycuje na různých úrovních vývoje, začínaje snahou o osamostatnění se od dyády s matkou, ve chvíli, kdy je dítě dostatečně vyspělé na to, aby vyvinulo klíčové dovednosti potřebné pro automatizaci, jako jsou pohybové schopnosti a řeč. V této fázi se také rozšiřují sociální interakce a dítě začíná přijímat různé sociální role. Nicméně tato samostatnost je dosažitelná pouze v případě, že již dítě nabylo základní pocit jistoty a bezpečí, což umožňuje aktivní separaci (Vágnerová, 1993; Matějček & Dytrych, 1994)

Tento vývoj plynule pokračuje až do puberty, která představuje významný vývojový posun. Během tohoto období se jedinec postupně uvolňuje od rodinných vazeb a aktivně se snaží uplatnit své získané schopnosti k formování nové identity v rámci nových sociálních rolí. Sociální vztahy jedince poskytují model chování, korektivní zpětnou vazbu a slouží jako podpora. Tyto vztahy jsou spojeny s emocionální jistotou a nezbytným sociálním přijetím, což umožňuje stabilizaci konkrétní identity (Vágnerová, 1993).

- **Potřeba otevřené budoucnosti** – uspokojení této potřeby přináší člověku časové rozpětí jeho života a podporuje jeho životní aktivitu.

(Matějček & Dytrych, 1994; Matějček & Langmaier, 2011)

1.1.3 Druhy psychické deprivace

Na základě takto vymezených základních psychických potřeb můžeme deprivaci rozdělit na několik druhů. Ty se od sebe odlišují dle toho, které podněty, či faktory nebyly dítěti v adekvátním rozsahu poskytovány:

1.1.3.1 Deprivace biologických potřeb (nedostatek jídla, spánku atd.)

Tato deprivace může představovat výrazné riziko pro celkové fyzické i psychické zdraví jedince, a v případě delšího trvání může vést k závažnému poškození, například ke vzniku různých psychických či fyzických onemocnění a v extrémních případech až k úmrtí (Pugnerová, & Kvintová, 2016).

1.1.3.2 Kognitivní deprivace (deprivace v oblasti potřeby učení)

Jedná se o výchovné a výukové zanedbávání. Dítě, které mu je vystaveno, nemá možnost adekvátně rozvíjet své schopnosti vhodně s věkovou úrovní, protože mu chybí příležitost k učení. Tato situace se často vyskytuje v rodinách s nízkou sociokulturní a vzdělanostní úrovní, nebo v případech komplexního odmítnutí péče o dítě. Stagnaci v rozvoji může způsobit také nedostatečný rozvoj této potřeby kvůli nějakému poškození organismu dítěte, například mentální postižení, nebo omezení způsobené celkovým snížením aktivity, jako je únava či snížená pozornost a paměť při somatických onemocněních (Pugnerová, & Kvintová, 2016; Vágnerová, 1993).

Kompenzačním mechanismem může být únik ze situací, které jsou pro dítě nepochopitelné a fixace na známé prostředí. Alternativně negativismus, kdy dítě usiluje o prosazení vlastní aktivity a cílů bez ohledu na existující normy, které mu nejsou dobře známé, jsou pro něj obtížně pochopitelné a není je schopno následovat. Podobný princip je obvyklý v určité fázi vývoje, v batolecím věku. Avšak později může takové chování upozorňovat na stagnaci a lze ho interpretovat jako snahu o únik z obtížné situace (Vágnerová, 1993).

1.1.3.3 Podněťová deprivace (strádání v oblasti stimulace, podnětů)

Jedná se o nejčastější typ deprivace, často se vyskytující především v populaci dětí s postižením, ale také u těch, které jsou zanedbávány či týrány. Dítě není schopno adekvátně rozvíjet své schopnosti v souladu s věkem, protože mu chybí dostatečné množství a

rozmanitost podnětů odpovídajících jeho specifickým potřebám (Pugnerová, & Kvintová, 2011).

Nedostatek přiměřených stimulů může vést ke kompenzaci prostřednictvím zvýšené snahy o autostimulaci, například cucáním prstů, kýváním a dalšími automatismy. V mladším věku děti reagují na tuto situaci snížením celkové aktivační úrovně, což je patrné zejména u nevidomých dětí (Vágnerová, 1993).

1.1.3.4 Sociální deprivace (omezení přiměřených mezilidských kontaktů)

Označuje nedostatek odpovídající stimulace pro socializační vývoj, zejména v situacích, kdy chování rodičů není vhodné nebo kdy chybí jako vzor. To může zahrnovat nedostatek jasných normativních směrnic, nedostatek sociálního přijetí, ocenění a uznání. V pozdějším věku může být spojena s absencí dalších potřebných sociálních zkušeností, například s vrstevníky, což ovlivňuje formování identity, zejména u nemocných dětí, často hospitalizovaných a izolovaných od dětské společnosti (Pugnerová, & Kvintová, 2011; Vágnerová, 1993).

Snaha o vyrovnání se (kompenzaci) sociálním strádáním může být projevena pokusem nalézt náhradní uspokojení tam, kde je to možné. Například ve skupině lidí, kteří daného jedince přijmou (vrstevnická skupina), nebo přílišnou fixací na jednu konkrétní oblast, která je druhými pozitivně hodnocena, jako je výkon nebo fyzická atraktivita, přičemž ostatní aspekty mohou být opomíjeny, protože v nich jedinec nenachází uspokojení (Vágnerová, 1993).

1.1.3.5 Citová deprivace (strádání ve formě stabilního a spolehlivého vztahu s matkou)

Je spojena s nedostatkem specifických podnětů, absencí stabilního vztahu s mateřskou osobou a v důsledku toho s nedostatkem jistoty a bezpečí. Vzniká v situaci, kdy matka (nebo jiná primární pečující osoba) nemá o dítě zájem, zanedbává je, vykazuje k němu ambivalentní nebo dokonce hostilní chování (Pugnerová, & Kvintová, 2011; Vágnerová, 1993).

Dosahování náhradního uspokojení může být realizováno i prostřednictvím alternativních prostředků, například skrze změnu objektu. Je známo, že sourozenci v prostředí citové deprivace často vykazují výrazné navázání na sebe navzájem a saturaci chybějící potřeby bezpečí. Hledání náhradního objektu však často bývá intenzivní a neselektivní, leckdy může působit jako „vlezlost“ a nemusí být dítětem zvolenou osobou

přijímáno pozitivně. Kompenzace lze také dosáhnout substitucí, kdy se citově deprivované děti zaměřují výrazněji na jídlo, hromadění věcí nebo jiné tělesnými potřeby. Extrémním obranným mechanismem může být i rezignace, kdy dítě ztrácí zájem o intimnější vztahy a v případě, že by se dostalo do takové situace, například při adopci, může nečekanou vřelost odmítnout (Pugnerová, & Kvintová, 2011; Vágnerová, 1993).

1.1.4 Aktuální pohled na psychickou deprivaci

V diagnostických manuálech MKN-10, ICD-11 a DSM-5 dochází ke kategorizaci dětských traumat s přihlédnutím k aktuálním přístupům. DSM-5 navíc odlišuje kategorie raného věku a traumata související s deprivací a závažným zanedbáváním u dětí do šesti let. Oddělení jednotlivých kategorií traumat je nezbytné, protože specifikace umožňuje nalézt nejvhodnější formy intervence a péče, a také odhadnout jejich délku (Jochmannová, 2021).

Jochmannová zmiňuje závažné formy traumatu u dětí ve vztahu s pečujícími osobami. Výrazný rozdíl existuje mezi vývojem pravé mozkové hemisféry v bezpečí a jejím vývojem v kontextu závažných vývojových traumat, jako jsou týrání, zneužívání nebo závažné zanedbávání (deprivace). DSM-5 zahrnuje syndrom týraného a zneužívaného dítěte (CAN) do kategorie desinhibované poruchy přichylnosti. Tato kategorie zahrnuje časté střídání pečujících osob a nedostupnost vztahové osoby. K rozvoji této poruchy však nedochází u všech dětí, pouze u některých (2021).

Typickými projevy **desinhibované poruchy přichylnosti** jsou:

- dítě nehledá útěchu ani uklidnění u vztahové osoby;
- dítě má omezené množství pozitivních emocí, a naopak vysokou míru dráždivosti, smutku, strachu;
- nedostatečná sociální reciprocita, včetně omezeného očního kontaktu;
- desinhibované a nerozlišující chování, které se projevuje nedostatkem sociálního odstupu a příliš familiárními projevy; dítě se nevrací k pečovateli ani v neznámém prostředí a je ochotno odejít s cizí osobou;
- obtíže v každodenní komunikaci s pečovateli, omezení v osvojování nových dovedností a zpoždění v kognitivním, řečovém a motorickém vývoji (Jochmannová, 2021, s. 61).

Dle MKN-10 je tato diagnóza zařazena mezi **poruchami sociálních vztahů se vznikem specificky v dětství a adolescenci** (WHO, 1992). Porucha se rozvíjí u dětí s extrémním nedostatkem péče, jako je zanedbávání, permanentní neuspokojení základních citových potřeb, opakované střídání pečujících osob nebo výchova v neobvyklých podmínkách s nemožností vytvořit si citovou vazbu (Jochmannová, 2021, s. 62).

Teorie **vztahové vazby** tvrdí, že lidé mají vrozený systém pro vytváření vazeb, který se aktivuje při vnímání vnějšího nebo vnitřního ohrožení. Pokud dítě nemůže odstranit toto ohrožení samo, spouští vazebné chování a hledá oporu u důvěryhodné osoby, například u matky nebo otce. V tomto vztahu se odrážejí jeho pocity, očekávání a strategie chování, které si dítě vytvořilo na základě zkušeností s klíčovými vztahovými osobami. Vzorec vztahové vazby, který se formuje během prvního roku života, se v průběhu života mění, ale jeho základní struktury zůstávají většinou relativně stabilní (Brisch, 2011).

Pro novorozence a malé dítě je vztahová vazba k pečující osobě, která poskytuje ochranu a péči, zásadní. Potřeba bezpečného útočiště či spolehlivé vazebné postavy, která zajišťuje ochranu a pomoc v ohrožujících situacích, přetrvává po celý život (Brisch, 2011).

Na základě pozorování jednorokých dětí v neznámých situacích, je možno spatřit různé reakce a chování, které se dají rozdělit do **čtyř různých klasifikací typu vztahové vazby**:

- **Děti jistě připoutané („secure“)** – Tyto děti projevují výrazné vazebné chování po odloučení od matky. Volají ji, následují, hledají – často pláčou a jsou ve stresu. Na matčin návrat reagují radostí, hledají tělesný kontakt, a po krátké době se uklidní a vrátí se ke hře.
- **Děti nejistě připoutané a vyhýbavé („avoidant“)** – Tyto děti reagují na odloučení jen malým protestem a nedávají najevo výrazné vazebné chování. Zůstanou na místě a hrají si dál, i když méně zaujatě. Na matčin návrat reagují odmítnutím a nechtějí být konejšeny, vyhýbají se intenzivnímu tělesnému kontaktu.
- **Děti nejistě připoutané a ambivalentní („ambivalent“)** – Tyto děti projevují při odloučení největší stres a usedavě pláčou. Potřebují delší čas k dosažení emocionální stability. Když je matka vezme do náruče, vyjadřují potřebu tělesného kontaktu, ale zároveň se chovají agresivně (dupou, buší, odstrkují se).

- **Děti s dezorganizovanou nejistou vazbou** – se často vyskytují mezi dětmi z klinicky rizikových skupin. Tento typ vazby je také běžný u dětí, jejichž rodiče do vztahu přinášejí své nezpracované traumatické zážitky, jako jsou prožitky ztráty, odloučení, týrání a zneužívání.

(Brish, 2011)

Rozpoznání následků psychické deprivace

V kontextu každodenního života a vývoje dítěte je nutné zohlednit jeho individualitu a vztah k sociokulturnímu prostředí. Základní lidské potřeby jsou sice univerzální, ale jejich projevy a prioritizace se mezi kulturami liší. V kontextu výše uvedeného je možné říci, že následky psychické deprivace budou mít vliv na schopnost jedince se přizpůsobit situacím, které jsou jeho společností považovány za běžné a očekávané (Langmeier & Matějček, 2021).

1.2 Projevy psychické deprivace

Projevy psychické deprivace bývají velice různorodé, a to i ve své intenzitě poškození, kdy mohou být jak vcelku nenápadné, tak i velmi zřetelné (např. poškození postihující intelektový a charakterový vývoj). Dále mohou nabývat neurotického, psychotického charakteru, či poruch osobnosti a tělesných obtíží (Pugnerová & Kvitová, 2016).

Některé možné projevy psychické deprivace:

- **Opoždění ve vývoji řeči** – jedná se o opoždění po stránce skladebné a obsahové, chudá slovní zásoba. Sociální užití mluveného projevu je slabší (Pugnerová & Kvitová, 2016, s. 70). K období, kdy je očekáváno kladení otázek po smyslu, nedochází. Také děti nesdělují své zážitky a očekávání jak od přítomnosti, tak od budoucnosti. A v rámci komunikace s dospělými jsou viditelně opožděni.
- **Opoždění ve vývoji sociálních a hygienických návyků** – v rámci sebeobsluhy, udržováním čistoty těla a oblékání.
- **Povrchnost v emocionalitě** – děti nemají diferenciované city a sociální vztahy. Často dochází k idealizaci rodičů, se kterými ve skutečnosti nemají dobré zkušenosti.
- **Opoždění v oblasti hrubé a jemné motoriky** – opoždění v období sezení a začátku samostatné chůze.

- **Nižší schopnost samostatné práce** – dítě má obtížnější soustředění se na zadanou práci, snadno se rozptýlí okolními podněty. Když je mu však požadovaná činnost vysvětlena, je schopno ji pod přímým vedením dokončit.
- **Školní nezralost** – „emoční nezralost, nezralost v pracovních a sociálních návycích, také v grafomotorice (např. v kresbě)“ (Pugnerová & Kvitová, 2016, s. 71). Prospívání ve škole je často mnohem horší, než odpovídají jejich intelektové schopnosti.
- **Delikvence u dospívajících** – opakující se krádeže, útěky z domova, záškoláctví, zákeřnost, lhaní, agresivita. Tito mladiství bývají často spíše uzavřeni vnějšímu světu, jsou popudliví, přenášejí vinu na ostatní, neberou vážně své sliby a nezakouší pocity lítosti a hanby (Pugnerová & Kvitová, 2016).

1.3 Nejčastější typy osobností deprivovaných dětí

Deprivační okolnosti působí na konkrétní jedince různě v závislosti na jejich konstitučním vybavení, což zahrnuje určité temperamentové charakteristiky, jako je aktivita, přizpůsobivost změnám a intenzita reakcí. Tyto charakteristiky přetrvávají do pozdějšího věku a mohou sloužit jako prediktory, jestli dítě bude snadno či obtížně vychovatelné. Langmeier a Matějček (1974) v rámci této kategorie rozlišili **nejčastější typy osobností deprivovaných dětí**:

- **“Typ sociálně hyperaktivní”**
Dítě má přepjatý sociální zájem, sociální hyperaktivitu až neklid, spontánně navazuje kontakty s cizími lidmi (bez rozpaků a zábran), nedělá mu problém oslovit cizího člověka, nenavazuje hlubší vztah, chová se ke každému se stejně milou povrchností. Z hlediska vývoje sociálních vztahů jejich chování naznačuje fixaci na stadiu předběžného objektu, ve kterém dítě ještě nerozlišuje jednotlivce podle jejich významu, tedy mezi známými a neznámými osobami (Vágnerová, 1993; Pugnerová & Kvitová, 2016)
- **“Typ sociálně provokativní”**
Tento typ se od předchozího liší tím, že používá méně vhodné strategie, i když jeho cíl zůstává stejný. Tyto děti se snaží získat sociální kontakt agresivními a

nepříjemnými způsoby. Ve vzájemné interakci se projevují jako egocentrické a žárlivé. Negativní zpětná vazba ve formě trestů a omezování jejich sociálně neúnosné chování spíše posiluje (např. ve formě projevované agresivitě) (Vágnerová, 1993).

- **“Typ substituční (nahrazující)”**

Dítě nahrazuje neuspokojené potřeby kompenzačními mechanismy, které připomínají uspokojování biologických potřeb nebo chování na nižší vývojové úrovni, jakým může být přejídání, masturbace, sexuální aktivity nebo dětinské způsoby řešení problémů. Není zde sociální zájem, což odkazuje ke stagnaci socializačního vývoje v raném stádiu, kdy dítě nerozlišuje mezi živými bytostmi a neživými objekty. Podle Freudovi teorie může jít mnohdy o fixaci na anální stádium, které se projevuje hromaděním a zadržováním, například sbíráním nepotřebných věcí. Narcistické projevy, zaměřené na vzhled a úpravu zevnějšku, mohou mít obdobný význam (Vágnerová, 1993; Pugnerová & Kvitová, 2016).

- **“Typ dobře přizpůsobený ústavní péči”**

Tento typ vykazuje vyšší odolnost vůči nepříznivým životním podmínkám, má schopnost adaptace a dokáže získat potřebné stimuly pro správný vývoj, i v prostředí dětského domova. Projevuje příjemné, přijatelné a přizpůsobivé chování a je schopné integrovat se do sociálního prostředí a navázat blízké vztahy, což je častěji pozorováno u dívek. V interakci s cizími osobami dítě neprovokuje, ani s nimi nekoketuje, ale klidně a zdrženlivě navazuje kontakt. Podíl dobře přizpůsobených dětí ve školním věku činí přibližně jednu čtvrtinu až jednu pětinu ústavní populace (Pugnerová & Kvitová, 2016).

1.4 Psychoterapie a její specifika u deprivovaných dětí

Vzhledem k tomu, že deprivace obvykle vzniká z nedostatečného uspokojení emocionálních potřeb dítěte v jeho dosavadním životním prostředí, je nezbytné mu poskytnout příležitost ke korekci dosavadních citových zkušeností. To znamená, že je třeba dítěti nabídnout významné emoční zážitky, které mu doposud chyběly. Klíčovým prvkem je vytvoření úzkého emočního vztahu mezi psychoterapeutem a dítětem, který bude sloužit jako spojení k novému, bohatšímu a realističtějšímu vztahu k okolnímu světu (Langmeier & Matějček, 2011).

Dosáhnout však takového vztahu s deprivovaným dítětem představuje značnou výzvu, neboť samotná podstata deprivace komplikuje navazování mezilidských vztahů. Dítě, které zažilo deprivaci, si často vytváří své uzavřené prostředí, ve kterém se cítí bezpečně. Může být lhostejné, odmítavé nebo dokonce neschopné navazovat mezilidské vztahy. Většina dospělých se vůči takovému dítěti často vzdává brzy po pokusech o kontakt, a tím se bludný kruh uzavírá. Stejný výsledek může nastat, když dítě, zklamané ztrátou původní péče, odmítá kontakt agresivními provokacemi vůči dospělým. Psychoterapeut se v tomto kontextu stává klíčovým aktérem, jehož úkolem je trpělivými a taktickými přístupy překonat odmítání dítěte a přijímat ho s respektem, jaké je. Tímto způsobem může terapeut poskytnout dítěti ujištění o autenticitě nově vytvořeného vztahu, což je ujištění, které může být pro dítě dosud neznámé. Přijímáním nepřátelství dítěte bez odvetné reakce terapeut často postupně mění postoje dítěte a snižuje jeho agresivní napětí (Langmeier & Matějček, 2011; Langmeier, Balcar & Špitz, 2010).

U mnohých těžkých případů je pro terapeuta klíčové minimalizovat zbytečné frustrace a neodmítat dětské potřeby, zejména pokud jde o ty základní. To je z důvodu, že deprivované děti velice omezenou schopnost učít se a získávat zkušenosti z frustračních situací. Tato situace bude mít svůj postupný vývoj s tím, jak se potřeby a přání dítěte budou proměňovat vzhledem k jeho aktuálnímu stavu. Terapeut dále pomáhá dětem vyjadřovat vznikající konflikty prostřednictvím vhodných prostředků jako jsou hra a řeč a hledat akceptovatelná řešení – kdy je možno využít i například arteterapeutických intervencí, viz. kapitola 7 (Langmeier & Matějček, 2011; Langmeier, Balcar & Špitz, 2010).

Deprivované dítě postupně s upevňujícím se vztahem s terapeutem opouští svůj „autistický svět“ a pomalu se otevírá okolnímu reálnému světu. V této fázi je důležité poskytovat dítěti různorodé podněty smyslové, motorické a řečové, podporovat jeho rozvoj

hry a motivovat ho k aktivitě. Vztah s terapeutem slouží jako prostředek ke vytvoření nového vztahu k ostatním lidem, zejména rodičům, a postupně terapeut ustupuje do pozadí, předávajíc dítě výchovným osobám (Langmeier & Matějček, 2011).

Následuje poslední stupeň terapeutické intervence. Záměrem je transformovat a posílit dosavadní nedostatečné a nerovnoměrné sociální začlenění a postoje deprivovaného dítěte tak, aby mu umožnily dosáhnout uspokojivé sociální integrace. Tento proces zahrnuje začátek v rodině, pokračuje ve škole až po zaměstnání, a zahrnuje také vztahy s druhým pohlavím, založení vlastní rodiny a další sociální aspekty (Langmeier & Matějček, 2011).

Adolescence

Adolescentní období je obvykle definováno jako časové rozpětí mezi 12. a 25. rokem života. Je však důležité si uvědomit, že ne všichni jedinci se v tomto věku nacházejí na stejné fázi vývoje. Jsou děti, které vstupují do procesu dospívání již v raném školním věku, čímž často přeskakují období, kdy by si měly plně užívat dětství. Naopak někteří jedinci dosahují zralosti a vstupují do dospělosti později, zatímco jiní mohou zůstat v nejistém prostoru mezi dětstvím a dospělostí po celý život (Pöthe, 2022).

Vstup do adolescence může být v některých případech celkem nenápadný, tak i v jiných intenzivní, přičemž některé nevyřešené vývojové úkoly se mohou znovu objevit a způsobovat významný vnitřní konflikt. Nedokončené fáze separačního a individuálního procesu, nevyřešené vztahové konflikty a zvýšené psychické napětí jsou pro toto období typické. Adolescence přináší skutečnou intenzitu všech zážitků, což může vést k rizikovému chování (Pöthe, 2022).

1.5 Erik H. Erikson – Osm věků člověka

Tato kapitola se zaměřuje na vývojové úkoly, kterými si dospívající v rámci svého života prochází a jsou součástí jejich osobnostního růstu. Během jednotlivých fází se každý z nich setkává s určitými psychosociálními konflikty, jejichž vyřešení může vést k rozvoji jak pozitivních, tak negativních charakteristik osobnosti. Pokud se jedinci podaří tyto výzvy úspěšně vykonat, otevírá se mu cesta do dalšího věku (Erikson, 2022).

1. Základní důvěra proti základní nedůvěře

Pokud nedostává dítě v **prvním roce života** bezpečné a stabilní prostředí a nedochází ke zdravému symbiotickému vztahu s pečující osobou, může to vést k pocitu nedůvěry v okolní svět a v jeho nepřipravenost dítěti sytit jeho potřeby. Tato základní nedůvěra, může mít za následek pozdější psychické problémy, jako je hraniční porucha osobnosti nebo psychopatický vývoj. Je možno předpokládat, že mnoho dětí vyrůstajících v dětských domovech prožilo v této fázi frustraci, až deprivaci (Erikson, 2022; Bachtjan, 2011).

2. Autonomie proti studu a pochybám

Dotýká se **období mezi druhým a třetím rokem** věku dítěte, kdy dochází k formování vlastní autonomie vůči pochybám. Pokud dítě necítí podporu a zdravé zrcadlení ze strany

okolí, pokud mu chybí bezpodmínečné přijetí a postupná separace od symbiotického vztahu, nemůže si vybudovat základ pro zdravou autonomii. Chování a prožívání, které nebylo okolím přijato a reflektováno, může dítě začít skrývat a prezentovat pouze to, co je společensky akceptovatelné. Tím se může rozvíjet tendence ke lhaní a skrývání pravdy, jelikož nerozlišuje hranice reality (Erikson, 2022; Bachtjan, 2011).

3. Iniciativa proti vině

Třetí fáze vývoje, která nastává **v předškolním věku**, se zaměřuje na rozvoj vlastní iniciativy a odolání vůči pocitům viny. V tomto období dítě zkoumá své okolí a projevuje zdravou zvědavost. Pokud je reakce okolí neadekvátní – buď příliš tvrdé tresty či nadměrná ochrana – nebo pokud prostředí nedostatečně podporuje experimentaci a objevování, může být iniciativa potlačena a dítě se stává pasivním nebo agresivním. Nemusí být schopno sledovat své cíle nebo je přizpůsobit aktuálním možnostem. Jeho životní cíle pak mohou nereálně převyšovat jeho schopnosti a možnosti a může mu chybět vytrvalost a cílevědomost (Erikson, 2022; Bachtjan, 2011).

4. Příčinnost proti inferioritě

Mezi šestým rokem a počátkem dospívání se dítě učí zvládat praktické úkoly a získávat sebedůvěru. Rozšiřuje své zkušenosti za hranici rodiny a je vystaveno srovnávání, hodnocení ve školním i mimoškolním prostředí, kde musí prokázat své schopnosti a dovednosti. Úspěchy posilují jeho sebevědomí, zatímco neúspěchy mohou vést k pocitům nedostatečnosti a méněcennosti. Předtím než se v budoucnu stane rodičem, začíná dítě projevovat ochranné tendence a učí se péči o sourozence (Erikson, 2022; Dětský úsvit, n.d).

V této fázi se učí získávat uznání prostřednictvím své práce a rozvíjení své autonomie. Jedná se o období latence, kdy dítě obvykle sublimuje nutkání ovlivňovat druhé přímým způsobem (útokem) nebo přáním. Ohraničené ego dítěte zahrnuje jeho dovednosti a úspěchy, ale hrozí nebezpečí pocitu neadekvátnosti a následné izolace, pokud se cítí nepřesvědčivě o vlastní výkonnosti. Může se objevit snaha o rivalitu, soupeření s okolím nebo naopak pasivita v chování (Erikson, 2022; Dětský úsvit, n.d).

5. Identita proti konfuzi rolí (adolescence)

Klíčovým aspektem psychologického vývoje **během dospívání (12-19 let)** je proces utváření identity a jeho vazba na vývoj Ega. Vytváření pevné a koherentní identity je

nezbytné pro úspěšný přechod z dětství do dospělosti. Tento proces zahrnuje získání sebepojetí, což umožňuje jedinci vytvářet smysluplné vztahy a efektivně se orientovat ve světě. Naopak, nekonzistentní nebo konfliktní zkušenosti se sebou samým mohou vést k nejisté a rozptýlené identitě, což Erikson označuje jako „difúzní identitu“ (Erikson, 2022; Dětský úsvit, n.d).

V období puberty a rané dospělosti se jedinci musí vyrovnat s výzvami, které přináší fyzické a sociální změny, a redefinovat své role a dovednosti v kontextu nově nabitých povinností. Adolescence je proto charakterizována hledáním sebe sama, při kterém mladí lidé experimentují s různými aspekty své identity, aby našli místo, kde budou akceptováni svou vztaznou skupinou (Erikson, 2022; Dětský úsvit, n.d).

Důležitou roli v tomto procesu tradičně hrají rituály a obřady, které symbolizují přechod mezi životními etapami. Erikson poukazuje na to, že v současné době chybí jasné rituály označující tento přechod, což může komplikovat utváření pevné identity. Tato absence rituálů ztěžuje mladým lidem rozlišení mezi dětstvím a dospělostí, což je zásadní pro zdravý psychologický vývoj a integraci Ega (Erikson, 2022; Dětský úsvit, n.d).

6. Intimita proti izolaci

V období rané dospělosti, specificky mezi 20. a 25. rokem života, stojí jedinci před klíčovým úkolem rozvoje osobnosti – vybudování schopnosti vstoupit do důvěrného citového vztahu s partnerem. Erikson zdůrazňuje, že tento vztah by měl být postaven na sdílení podstatných aspektů života, včetně vzájemného orgasmu, plození a regulace pracovního a odpočinkového cyklu, aby se zabezpečila možnost úspěšného projití všemi stádií vývoje pro potomky. Klíčem k úspěšnému vytvoření takového vztahu je schopnost být otevřený a zranitelný vůči partnerovi, což vyžaduje překonání strachu z možného utrpení v případě selhání vztahu (Erikson, 2022; Dětský úsvit, n.d.)

Pokud byl předchozí vývoj jedince problematický a neúspěšný, může se objevit nedostatek odvahy pro vstup do důvěrného vztahu kvůli obavám z rizika jeho rozpadu. Takové obavy mohou vést k vyhýbání se intimním vztahům a společenské izolaci, nebo k životu vedle partnera, aniž by s ním jedinec skutečně sdílel svůj život, což Erikson nazývá „izolací ve dvou“. Tento stav se projevuje odmítáním „vydat se“ partnerovi, přičemž jedinec zůstává uzavřený v bezpečí svých psychických bariér (Erikson, 2022; Dětský úsvit, n.d).

Byly uvedeny vývojová období do dospělého věku, jelikož další s dospívajícím prozatím nesouvisí a nejsou pro tuto práci nezbytné.

1.6 Arteterapeutická specifika práce s adolescenty

Neexistuje jediný správný způsob, jak praktikovat arteterapii – podmínkou však je, aby dokázal vhodně reagovat na specifické potřeby a kontext klienta. Příkladem může být přizpůsobení terapeutických intervencí situaci adolescenta žijícího mimo domov ve výchovném zařízení, kdy je nezbytné reagovat na jeho bezprostřední potřeby vyplývající z takto nastalé situace. Naopak, v případě dítěte, které se denně vrací do nestabilního rodinného prostředí, by se terapie měla zaměřit na tuto specifickou okolnost. Nelze tudíž přehlížet kontext, ve kterém klient žije, včetně sociálních a rodinných stresorů a domnívat se, že terapeutický proces probíhá izolovaně od vnějšího světa (Riley, 1999).

Mnozí terapeuti nahlíží na dospívající s problémy jako na tzv. oběti rodinného scénáře, kdy zdůrazňují potřebu rodinné terapie pro efektivní pomoc. Jiní naopak považují adolescenty za skupinu, která se nijak výrazně neliší od ostatních věkových kategorií a která může mnoho získat ze sebepodpory a individuální terapie. Důležitost rodinných sezení může být přínosem v otevřené komunikaci a prozkoumávání rodinných vztahů, avšak nevylučuje individuální přístup k dospívajícímu. Adolescenti se potýkají s řadou emocí, mylných přesvědčení o sobě, a často pocítují obtíže sdílet tyto záležitosti s rodinou. Je klíčové jim pomoci vyjádřit pocity úzkosti, samoty, frustrace, sebepodceňování a zmatku ve vztahu k sexu, a podpořit je v přebírání zodpovědnosti za vlastní život, čímž mohou následně napomoci k osobnostnímu rozvoji (Oaklander, 2020).

Stává se, že okolí nahlíží na dospívající jako na obtížné a provokující, nicméně jejich chování by mělo být hodnoceno v rámci jejich vývojové fáze. Nabídnutím adekvátních prostředků a příležitostí k vyjádření se skrze umění můžeme s dospívajícími navázat bližší kontakt. Nemělo by být překvapivé, že dívky a chlapci v adolescenci reagují na arteterapii rozdílně, přičemž dívky obvykle pozitivně přijímají možnost vyjádřit se uměleckou formou (stávají se vypravěčem vlastního příběhu). Tento přístup umožňuje dospívajícím dívkám prozkoumat a ocenit vlastní názory a sebepojetí, často jinak potlačované společenskými očekáváními a dřívějšími zkušenostmi. Příkladem může být výtvarná technika „**zdobení krabice**“ s obrázky jejich „vnějšího já“ (jak je vidí ostatní) a jejich „vnitřního já“ (jak vidí samy sebe). Technika podporuje ocenění vlastní zranitelnosti a ve spojitosti se skupinou

vytváří bezpečné prostředí pro sdílení a zpracování emocí. Možnost zviditelnění skrytých emocí umožňuje následné získání kontroly nad obtížnou situací (Riley, 1999).

Oproti tomu práce s dospívajícími chlapci může být vnímána jako náročnější, neboť se setkáváme s jejich větším odporem. V jejich životech často chybí pozitivní mužský vzor, což může vést k identifikaci s gangy nebo problémovými skupinami. Tato „kultura ulice“ odrazuje od sdílení mimo ni od a preferuje agresi jako způsob řešení konfliktů. V arteterapii je tedy klíčové vytvořit takové prostředí, kde budou dospívající, často s zkušenostmi z výchovných ústavů či psychiatrických zařízení, cítit respekt a bezpečí. Je důležité zvolit aktivity, které jim umožní projevit se a pocítit úspěch například skrze konstrukční projekty nebo práci s hlinou. Chlapci místo krabic vyrábí **dvě masky** – „streetface“ a „loveface“. Ty nabízejí prostor pro introspekci a vyjádření různých aspektů jejich identity formou hraní rolí. Každý výrobek je úspěchem. Tato aktivita také často podněcuje parodování a zesměšňování hodnot dospělých (Riley, 1999).

1.7 Dospívající a sociální deprivace v kontextu COVID-19

Sociální interakce jsou považovány za jednu ze základních lidských potřeb, srovnatelnou s potřebou potravy nebo spánku. Pocit nedostatečného spojení s ostatními má vážné a dlouhodobé dopady na fyzické i psychické zdraví, včetně zvýšeného rizika úmrtí (Hawkey, 2010). Restrikce zavedené k omezení šíření COVID-19, které vyžadovaly fyzický odstup, výrazně snížily možnosti pro sociální interakci, kdy odstranily z každodenního života mnohé běžné zdroje sociálního spojení. Tato omezení mohou mít dlouhodobý dopad na populaci, možná i roky po jejich zavedení (Orben, Tomova & Blakemore, 2020).

Negativní účinky takovéto izolace a sociální deprivace mohou mít značný vliv, obzvláště u adolescentů ve věku 10 až 24 let, jelikož se nachází v citlivém období pro sociální interakci. Dospívající tráví větší část svého času s vrstevníky než rodinou, a vytvářejí si tak komplexnější vrstevnické vztahy. V tomto stadiu života roste důležitost sociálního uznání ze strany vrstevníků, a vliv vrstevnických skupin na jedince se zvyšuje. Adolescenti jsou obzvláště citliví na akceptaci, odmítnutí, či přijetí ze strany svých vrstevníků, což je odlišné od přístupu dětí, či dospělých. Tato zaměřenost na vztah k vrstevníkům usnadňuje jejich vývoj v nezávislé dospělé, dále podporuje rozvoj smyslu pro sociální identitu a umožňuje navázání hlubších vazeb se skupinou vrstevníků (Orben, Tomova & Blakemore, 2020).

Zároveň dochází během dospívání ke zlepšení kognitivních schopností jako je sebereferenční zpracování, exekutivní kontrola a mentalizace. Tyto schopnosti umožňují adolescentům lepší pochopení myšlenek a perspektiv ostatních, což je nezbytné pro efektivní sociální interakci a empatii (Orben, Tomova & Blakemore, 2020).

Změny v sociálním kontextu jako je nucené omezení fyzického kontaktu a snížení „face-to-face“ sociální interakce s vrstevníky, mohou mít značný dopad na vývoj mozku v tomto kritickém období. Zároveň je však důležité zdůraznit, že dopad těchto změn se může lišit mezi jednotlivými adolescenty. Ti, kteří jsou součástí fungujícího rodinného zázemí a mají kvalitní vztahy s rodiči, pečovateli nebo sourozenci, mohou být méně ovlivněni fyzickým odcizením než dospívající, kteří takovéto rodinné vztahy nemají nebo dokonce žijí sami (Orben, Tomova & Blakemore, 2020).

Také je nezbytné zmínit možnost virtuálních forem komunikace, které adolescenti ve velkém měřítku využívají. Ač by byla tato varianta v minulosti nepředstavitelná, aktivní sociální kontakt může být nyní zprostředkován i digitálními aplikacemi, ať už se jedná o sociální média, videochaty, konference, blogy nebo online hry. Tyto digitálně formy komunikace mění pochopení socializace, jelikož mohou potenciálně zmírňovat negativní dopady sociální izolace u dospívajících osob (Dunbar, 2016).

Pro posouzení vlivu sociálních médií na mezilidské vztahy a celkovou pohodu je nutné rozlišovat mezi různými způsoby jejich využití. Aktivní využívání sociálních médií, jako je cílená komunikace (posílání zpráv) a interakce na profilu druhých, zvyšuje pohodu a pomáhá udržovat osobní vztahy. Na druhé straně, pasivní užívání jako je procházení informačních kanálů sociálních médií, může duševní pohodu negativně ovlivňovat, pravděpodobně tím, že zvyšuje sociální srovnávání a pocity závidění. Zároveň je však obtížné oddělit náročné období adolescence jako takové a vliv sociálních médií, jelikož se tyto faktory mnohdy překrývají a zastárají (Hawkes, 2019; Orben, Tomova & Blakemore, 2020).

Arteterapie

„Každý vytvořený artefakt je chápán jako vnitřní obraz jeho autora, který odráží jeho momentální vyladění i dlouhodobé osobnostní charakteristiky a osobní témata“ (Lhotová & Perout, 2018, s.17). Od raného dětství je člověk přirozeně vtažen do procesu vnímání a interpretace světa skrze obrazy, které spontánně tvoří. Tento kreativní proces, zahájený prvními nejistými čmáranicemi, postupně nabývá na obsahu a smyslu. Vývoj dětského vnímání a myšlení je formován interakcí s obrazy, ať už jde o tvorbu vlastních děl nebo prohlížení ilustrací v knihách. Tyto vizuální zážitky jsou natolik významné, že si je dospělí často pamatují s neuvěřitelnou přesností a emocionálním nábojem, který je v minulosti provázel (Lhotová & Perout, 2018).

Výtvarné techniky v arteterapii usnadňují klientům vyjádřit pocity, což obohacuje terapeutický proces jak pro terapeuta, tak pro skupinu. Tyto techniky umožňují rozpoznat skryté aspekty osobnosti a přinášejí hlubší porozumění klientovým emocím a myšlenkám. Arteterapie propojuje vědomé a nevědomé procesy klienta, což umožňuje rychlejší zpracování psychoterapeutických cílů (např. oproti psychoterapii omezené jen na slovní vyjadřování) (Caseová & Dalleyová, 1990).

Vztah mezi výtvarnou tvorbou a psychikou lze chápat v rámci komplexního procesu, kde se prolíná imaginace a fantazie s dalšími aspekty lidské psychiky. Pochopení těchto procesů následně otevírá možnost uvažovat o umělecké tvorbě jako o způsobu, jakým lze dosáhnout změn v psychické struktuře. Tvorba tak nabízí cestu ke kompenzaci nedostatků, směřující k dosažení psychické rovnováhy a harmonie (Lhotová & Perout, 2018).

Aby terapeut mohl úspěšně s klienty pracovat, je nezbytné, aby měl adekvátní zkušenost. Specificky v arteterapii, interpretace umělecké tvorby klienta vyžaduje citlivý přístup, neboť příliš přímočarý výklad významu může klienta negativně ovlivnit a potenciálně narušit průběh terapie (Caseová & Dalleyová, 1990).

1.8 Arteterapie u deprivovaných dětí

Arteterapie představuje přístup, který nachází své uplatnění i u těch klientů, pro něž je vyjadřování slovy náročné, kam je možné zařadit i dospívající a děti. Kromě toho v mnohých případech dětí došlo k narušení sebevědomí, určité traumatizaci nebo vývojovému opoždění (např. deprivaci), což následně často přispívá k neschopnosti hrát si a omezuje tak schopnost učení nebo dokonce užití výtvarného umění. Tyto problémy však nesouvisí primárně

s inteligencí, ale spíše s hlubšími psychologickými, emocionálními a neurologickými nevyrovnanostmi (Šicková-Fabrici, 2016).

Symbolická řeč obrazů není jednoznačná. I ten nejzkušenější arteterapeut si nemůže být absolutně jistý, jestli jeho interpretace tvorby klienta je správná. Je však pro něj mimořádně významné vědět, zda ve výtvarné produkci lidí s totožnými nebo podobnými symptomy existují společné znaky v obrazech a symbolech (Šicková-Fabrici, 2016, s. 167).

Hanus na to dále navazuje tím, že výtvarný projev a jeho následná interpretace může odhalit různé traumatizující momenty. Důležité je přistupovat k interpretaci uměleckých prací s hlubším porozuměním, nepřikládat význam pouze samotné činnosti kreslení, ale snažit se objevit motivaci za tímto jednáním a zjistit, proč jsou určité prvky zobrazeny nebo naopak vynechány. Při analýze uměleckého díla je klíčové posoudit nejen to, co je na díle zobrazeno, ale také to, co na něm chybí, protože absence určitých prvků může mít významnou symboliku. Příkladem může být situace, kdy dítě z dětského domova nakreslilo postavy rodičů bez rukou, což může naznačovat stesk po nich (1993/1994).

Ve výtvarné tvorbě se taktéž mohou projevit nevědomé neurotické konflikty a traumata, které jsou obvykle kontrolována obrannými mechanismy. Arteterapie poskytuje příležitost pro jejich zhmotnění, díky čemuž mohou konflikty následně získat již nějakou bližší podobu. Cílem arteterapie je vytvořit takové prostředí, které je dostatečně bezpečné jak pro uměleckou tvorbu, její interpretaci a následné zpracování díla v rámci verbální komunikace, což napomáhá abreakci těchto konfliktů (Šicková-Fabrici, 2016).

1.9 Psychická deprivace ve výtvarné tvorbě

Deprivace negativně ovlivňuje průběh vývojových procesů, což se projevuje jak v oblasti jazykového projevu, tak v oblasti výtvarného vyjadřování. V případě výtvarného vyjadřování se často vyskytuje posun směrem k výtvarným symptomům, které lze obecně charakterizovat jako redukované, regresivní a rigidní (Perout, 2009).

Ve výtvarné tvorbě dětí, u kterých uvažujeme nad deprivacími vlivy, si můžeme povšimnout, že na jedné straně mají tendence regresovat do ranějších fází, na druhé straně se snažit působit dospělejšími, než ve skutečnosti jsou. Tomu ve výtvarné tvorbě i chování může odpovídat formalizace, která postrádá hlubší obsahy či důvody (Bachtjan, 2011).

1.9.1 Práce se symbolem

V případě deprivace, která se metaforicky projevuje v tvorbě, dochází k omezení práce se symboly. Úroveň narušenosti se někdy přibližuje stavu, který se vyskytuje u osob s alexitymií, tedy neschopností identifikovat a vyjádřit své vlastní emoce. Symbolika je obvykle zjednodušená a neinvenčně převzatá, často inspirovaná počítačovými hrami a komiksy s agresivními a násilnými prvky. Tento výběr odráží regresivní tendence, zejména ve vztahových vzorcích, kde agresivita a destrukce jsou jediným způsobem řešení emočně náročných situací, často ve vztazích s pečujícími osobami nebo vrstevníky (Perout, 2009).

1.9.2 Kompoziční řešení

V návaznosti na práci se symbolem dochází k preferování kompozičního řešení, ve kterém převažují bezkontaktné a izolované prvky a celkový kompoziční chaos. Sjednocení obrázku do jednoho celku je pro děti často neřešitelný problém (Perout, 2009).

1.9.3 Figuratívni prvek

Figuratívni prvky představují pro tuto skupinu dětí obvykle obtížný úkol a jsou často úmyslně opomíjeny. Typickým rysem je preferování zobrazení en face (čelní pohled), zatímco profil se objevuje jen zřídka. Kresby jsou často povrchní a stereotypní, přičemž lidská postava bývá zobrazena jako schéma nebo piktogram, někdy dosahující úrovně předškolních hlavonožců (Perout, 2009).

Kračmařová dále rozvádí možné zpracování postav, přičemž vysledovala, že u kresby bývají zachovány tělesné proporce, avšak často chybí klíčové detaily, zejména části obličeje, paže nebo prsty. Kresba postavy se celkově vyznačuje nedostatečností, která je způsobena deficitem v senzomotorické koordinaci (2009).

Zajímavým a významným aspektem je zobrazení očí, které se mohou objevit jako prázdné kruhy, což může značit obtíže v komunikaci. Dále mohou odrážet tendenci vyhýbat se nepříjemným vizuálním podnětům a stahování se do sebe. Prázdné oči na kresbách symbolizují také mnohdy nedostatek citového kontaktu nebo obecně kontaktu (Ščerbová, 2006).

Drábová (2006), dále doplňuje svou zkušenost s dítětem s deprivací, kde: „u Fandy v malbě a kresbě vidím v používání symbolů velkých úst, které se vážou k neuspokojeným potřebám senzomotorického období v prvním roce života, kdy má dítě maximální potřebu

dotyku, osahávání a ocucávání. Dále jsou to velké ruce vyjadřující potřebu kontaktu a obětí“ (s.64).

Perout (2009) výše uvedené skutečnosti rozšiřuje o důležitý podmět, kdy u těchto dětí dochází mnohdy k sebeodmítání a tuto tendenci je možno spatřit v jejich tvorbě, kdy mají tendenci k začernování, škrtání či šrafování figur nebo obličejů.

1.9.4 Barevnost

V arteterapii slouží barvy jako odraz intenzity a emocionálního stavu jedince. Stejně jako mezi lidmi, i barvy mezi sebou vykazují různé vztahy, což má význam při interpretaci barevných kombinací, které ve svých dílech klienti používají. Znalost principů komplementarity barev umožňuje arteterapeutům se lépe zorientovat v emocích a psychickém stavu klientů skrze jejich výtvarné práce (Šicková-Fabrici, 2016).

Podle Perouta (2009) děti přirozeně tíhnou k volbě teplých barevných tónů. U deprivovaných dětí je však v rámci terapeutické práce nutné rozvíjet schopnost s těmito barvami pracovat. Pokud by teplé tóny objevily samy, byl by proces terapie výrazně jednodušší.

Typická deprivativní produkce je „zašpiněná“, barvy jsou voleny tmavé či špinavé nebo naopak působí jako „duhová mlha“ (bez výběru, od všech odstínů trošku, mnoho bílých či jinak prázdných míst), obvyklá je také nezralá barevnost, která se projevuje nemíchanými barvami (Bachtjan, 2011). Drábová dodává smutnou barevnost modro-zeleno-hnědou, spolu s ponurou atmosférou a nevzdušným prostředím (2006). Se stejným pohledem přichází i Perout, jen dodává k předchozí kombinaci i barvu černou (2009).

Šicková-Fabrici dále popisuje neadekvátní využívání modré barvy mezi dětmi staršího školního věku a u adolescenty, přičemž jako příklad uvádí namalovaný modrý strom. Tuto charakteristiku propojuje s italským renesančním malířem Fra Angelico, který zažil dětství bez rodičů a ve svých dílech zobrazoval stromy modře. Takové neobvyklé využití barvy může být interpretováno jako prostředek, jímž děti a adolescenti vyjadřují touhu upoutat pozornost a naznačit své prožité trauma ve smyslu: „Příroda mě ignoruje, mám jiné dětství než většina mých vrstevníků, budu tedy ignorovat přírodu a malovat stromy jinou barvou, než jakou ve skutečnosti mají nebo než je malují jiné děti“ (2016, s. 190).

V kontextu diagnostických možností barev se modrá barva ukazuje jako velmi důležitá, především když je použita v nečekaných místech, jako je modrý strom nebo modrá ruka trestajícího otce. Toto neobvyklé užití může terapeutovi naznačovat možnost prožitého

traumatu v rámci rodiny. V psychoanalytickém pohledu může modrá barva odrážet vztah s matkou (Šicková-Fabricsi, 2016).

Podle praxe amerických arteterapeutů, děti, které zažily týrání nebo sexuální zneužívání často používají kombinaci červené a zelné barvy v neobvyklých spojeních, jako je například červenozelený déšť, červenozelené oči nebo červenozelený dům (Šicková-Fabricsi, 2016).

Šedá barva, společně s černou a hnědou, jsou další barvy s možným odkazem k deprivaci. Jsou často přítomny u dětí z dětských domovů, které zažily trauma a u klientů s depresí (Šicková-Fabricsi, 2016).

1.9.5 Kresebné či grafické vyjádření

Podle Perouta (2009), „dominantní je obecná tendence k potlačení barevnosti, preferováno je kresebné či grafické vyjádření s povahou ilustrace. Barva je v takovém pojetí vnímána jako doplněk, nikoli samostatný výtvarný činitel, nepracuje se s ní malířským způsobem. Ve spojení s dále zmiňovanou deprivací barevnosti může být tento typ tvorby projevem distančního, žurnalisticky neprožitkového postoje“ (s.23-24).

1.9.6 Zvířata

Pro děti je obvyklé ve svých kresbách zobrazovat zvířata, protože jsou pro ně blízká. Vnímají je jako živé bytosti s vlastními charakteristickými rysy, což může být důvodem, proč jsou někdy na obrázku preferována před lidmi. Navíc je možné předpokládat, že kreslení zvířat může sloužit jako nevědomý mechanismus, kterým dítě zakrývá nebo cenzuruje své emocionální potíže. Zvíře často symbolizuje samotné dítě a jeho vztahy s okolním světem. Často zobrazovaná domácí zvířata, jako jsou psi nebo kočky, mohou naznačovat dobrou adaptaci dítěte na okolí, ale záleží i na způsobu jejich zpracování. Například agresivní chování zvířete na kresbě, jako je kousající pes nebo škrábající kočka, by mělo být vnímáno jako významný signál (Kračmarová, 2009).

„V jiných případech může **dítě prostřednictvím zvířete naivně vyjádřit, že by chtělo být hýčkáno, a že touží mít normální rodinu**“ (Kračmarová, 2009, s. 117). Autorka uvádí příklad Davida, který pochází z rozvedené rodiny, momentálně vyrůstá s matkou a bratrem a většinu času tráví v Jedličkově ústavu. Proto je dle ní velmi pravděpodobné, že prostřednictvím kresby psa dává najevo jakousi „touhu po pohlazení“ (Kračmarová, 2009).

Perout (2024) doplňuje další možný náhled, kde zvíře slouží jako náhradní společník v případech, kdy rodiče nejsou pro dítě dostatečně dostupní.

1.9.7 Dům

V některých případech se může citová deprivace projevit ve způsobu, jakým děti kreslí dům. Často jej vyobrazují stereotypně a bez přítomnosti lidí (Kračmarová, 2009). Tento fenomén je možné vysvětlit skrze symboliku, kde dům odráží „vlastní obraz dítěte, obraz jeho těla, jeho vyspělost, kontakt s realitou a citovou zralost. Je i reflexí rodičovského domova a vztahu k rodičům a sourozencům (Šicková-Fabrice, 2016, s.176-177).

Objevuje se především u dětí do sedmi let, později už bývá spíše vzácnější – pravděpodobně to souvisí s větší nezávislostí dospívajících o na rodině. Detaily kresby, jako jsou okna, dveře nebo komín, nesou specifickou symbolické významy, které odrážejí dětské potřeby a vztahovou dynamiku. Například otevřené dveře mohou vyjadřovat silnou potřebu citové vazby, zatímco komín může symbolizovat teplo v rodinných vztazích (Šicková-Fabrice, 2016).

Bachtjan k tomuto tématu dodává vlastní zkušenost z práce s dětmi z dětského domova, kdy si povšiml v jejich tvorbě antropomorfních budov (2011). Perout přináší možné vysvětlení přítomnosti zmíněných antropomorfních rysů, kdy často dochází k zástupnému nahrazování absence lidských postav architekturou. Příkladem tak mohou být domy cenící zuby, jsou vyděšené a časté je mřížování. Tendence k antropomorfismu je obecně charakteristickým rysem vypovídající o celkové regresi, která je patrná nejběžněji při zobrazování slunce a zvířat (2009).

Empirická část

1.10 Metodologie

1.10.1 Výzkumný problém a cíl

Kvalifikační práce se zaměřuje na dospívající klienty nízkoprahového zařízení pro děti a dospívající, kteří se účastnili volnočasové aktivity zaměřené na arteterapeutickou podporu těch, kteří pocházejí z náročného rodinného zázemí. Tato práce obsahuje 3 případové studie dětí a terapeutická činnost probíhala od ledna do června 2024 v prostorách Nízkoprahového zařízení pro děti a dospívající (dále jen NZDM) SPOT PREVENT Vodňany.

Autorka zaměřila pozornost na vývoj a změny, které nastaly během její terapeutické činnosti, a to jak v rámci výtvarné tvorby, tak i v kontextu vývoje osobnosti dospívajících. Také byla sledována účinnost arteterapeutických intervencí, včetně metodických postupů. Zároveň došlo k popsání specifických projevů ve výtvarné tvorbě, které potenciálně mohou odkazovat k psychické deprivaci autorů.

Artefakty prezentované v praktické části vznikly jak při skupinové, tak i individuální práci s adolescentními klienty pod vedením autorky této práce a jsou použity s informovaným souhlasem probandů (viz. příloha 1.).

1.10.2 Výzkumné otázky

Předmětem výzkumu byly dvě hlavní výzkumné otázky:

HVO1: K jakému vývoji a změnám ve výtvarné tvorbě (z hlediska Rožnovského přístupu vyučovaném v Ateliéru arteterapie PF JU) a prožívání u adolescentů NZDM SPOT došlo během arteterapeutické činnosti autorky?

HVO2: Jakým způsobem se může ve výtvarné tvorbě adolescentů projevit psychická deprivace, subdeprivace?

1.10.3 Výzkumný design

Vzhledem k tématu bakalářské práce byl zvolen kvalitativní přístup, protože umožňuje do hloubky a v širším kontextu prozkoumat konkrétní jev a současně poskytuje možnost o něm získat, co největší množství informací (Švaříček a kol, 2014). Kvalitativní metody se využívají k odhalování a pochopení podstaty jevů, o kterých dosud nemáme dostatek

informací. Tento přístup může také přinést nové a originální perspektivy na jevy, o kterých již máme určité znalosti (Strass & Corbin, 1999).

První výzkumná otázka byla zpracována designem mnohočetné případové studie. Případová studie umožňuje podrobně prozkoumat a porozumět několika málo případům. Základem případového šetření je sběr velkého množství dat souvisejících s případy výzkumu, a to pomocí různorodých zdrojů (pozorování, nestrukturovaný rozhovor, analýza produktů činnosti) (Švaříček & Šedřová, 2007).

Druhá výzkumná otázka vychází z poznatků získaných v rámci první výzkumné otázky, zejména z interpretace obsahové stránky obrazů. Výsledky získané tímto způsobem poskytují přehled o opakujících se prvcích ve výtvarném projevu, které mohou být potencionálně považovány za indikátory deprivace nebo subdeprivace u adolescentů. Tato část byla provedena na základě interpretačních možností vycházejících z analýzy dat a je založena na způsobech vyučovaných v Ateliéru arteterapie JU a zároveň i z osobních zkušeností, které si autorka osvojila během studia a vlastní praktické činnosti, a na základě teoretických podkladů, které byly rozpracovány v teoretické části.

Interpretační možnosti jsou kvalitativního charakteru a jsou zaměřené na dosažení druhého výzkumného cíle. Výklad těchto možností je alespoň částečně zakotven v metodologii kvalitativní analýzy dat (Kronika, 2017).

1.10.4 Výběr a popis vzorku

Výzkumu se účastnili 3 adolescenti docházejících do NZDM SPOT. Výběr vzorku byl získán prostřednictvím prostého záměrného výběru skrze grafický informační příspěvek umístěný na instagramovém profilu NDZM SPOT „spot_nzdm“, informačního sdělení zaměstnankyň zařízení a zápisového formuláře umístěného u vchodu do zařízení.

Kritéria pro zařazení do výzkumu:

- klient NZDM SPOT
- adolescentní věk (14-18 let)
- podezření na citovou deprivaci, subdeprivaci na základě rozhovoru s pracovníci zařízení a na základě nejisté citové vazby dospívajícího (využit Dotazník IPPA – Inventory of Parent and Peer Attachment, Greenberg, Armsden, 1987)
- ochota účastnit se výzkumu

1.10.5 Sběr dat

Sběr dat probíhal v roce 2024 od ledna do začátku června. Data zahrnují veškerou výtvarnou produkci dospívajících účastníků z arteterapeutických sezení, záznamy jejich výpovědí o změnách v prožívání a životě, pozorování, nestrukturované rozhovory, zápisky autorky z jednotlivých sezení, rozhovory se zaměstnankyněmi zařízení a výsledky dotazníku IPPA.

Nestrukturovaný rozhovor následoval vždy po dokončení artefaktu a trval přibližně 10 až 30 minut s každým účastníkem. Strukturu části rozhovoru lze nalézt v příloze č. 2 této práce. S předchozím souhlasem respondenta byly některé rozhovory zaznamenány na diktafon, zatímco jiné byly okamžitě zapisovány do deníku autorky.

1.10.6 Analýza dat

Při analýze dat se využívají interpretační techniky založené na způsobech vyučovaných v Ateliéru arteterapie JU doplněné o osobní zkušenosti autorky získané během studia a praktické činnosti.

Data jsou systematicky porovnávána, aby bylo možné identifikovat opakující se vzory a vytvořit orientační kategorie. Tento analytický přístup je zaměřen na ucelené pochopení jednotlivých případů. Cílem studie je popsání a vysvětlení různých aspektů zkoumaného případu a také identifikování příčin a následků zkoumaných jevů a analyzování jejich vývoje v času (Švaříček & Šedřová, 2007).

1.10.7 Etické aspekty výzkumu

Při výzkumu byl dodržován Etický kodex psychologické profese (Českomoravská psychologie, 2017). Zúčastnění respondenti byli informováni o okolnostech a účelu výzkumu na základě kterého podepsali informovaný souhlas s účastí ve výzkumu. V tomto souhlasu byl řečen rozsah použitých informací a dat, u kterého měli kdykoli možnost se doptat na informace, které by jim byly jakkoli nejasné. Také mohli svůj souhlas během celého průběhu setkávání odvolat. V případě nahrávání rozhovoru došlo k jeho schválení ústní formou, která byla následně zvukově zaznamenána. Respondenti jsou prezentováni pod náhodně vybranými jmény, aby došlo k minimalizaci rizika jejich propojení s reálnými osobami. Tento souhlas je uveden pod přílohou č.2.

Výzkumná část

1.11 Arteterapie s cílovou skupinou

Při práci s dospívajícími byly nejčastěji využívány metody skupinové arteterapie ve smyslu „art for therapy“ v kombinaci s intervenční a projektivní arteterapií, jak je vyučována v Ateliéru arteterapie JU. Dynamika skupiny byla klíčová pro vzájemnou podporu, sdílení a reflexi artefaktů ostatních členů. Současně se konala i individuální setkání, kde byla věnována plná pozornost konkrétnímu člověku.

Témata byla vybírána jak z tzv. „základní sady“ používané v Ateliéru arteterapie, tak i vytvářena během procesu v návaznosti na potřeby skupiny či jednotlivce. Vzhledem ke skladbě skupiny bylo nutné zohlednit jejich výchozí pozici (rodinné zázemí, psychický stav, subdeprivační potenciál), aby tvorba nebyla pro dospívající zbytečně zahlcující. Bylo třeba brát v úvahu specifika této skupiny oproti běžné adolescentní populaci.

1.11.1 Informace o zařízení NZDM SPOT

Pro lepší pochopení souvislostí mé arteterapeutické činnosti považuji za nezbytné přiblížit prostředí, ve kterém se tato práce odehrávala. Organizace, která poskytovala zázemí pro naše setkávání, je Nízkoprahové zařízení SPOT. Tato sociální služba vytváří podpůrné prostředí pro děti a dospívající, kteří jsou ohroženi společensky nežádoucími jevy, které mohou zažívat ve svém přirozeném prostředí nebo se na nich sami podílejí (záškoláctví, selhávání ve škole, kriminalita, toxikomanie, vandalismus, domácí násilí, rizikové sexuální chování apod.). Zařízení slouží také těm, kteří jsou ohroženi sociálním vyloučením nebo sociálním znevýhodněním, a těm, kteří hledají jinou možnost trávení volného času. Služba je určena dětem a mládeži ve věku od 11 do 21 let (Prevent99, 2021).

V této organizaci mohou děti poskytnout podporu sociální pracovníci, volnočasoví pracovníci, režimoví pracovníci a psychoterapeuti. Během práce na této bakalářské práci jsem zde získala nabídku zkráceného úvazku, což mi umožnilo setkávat se s klienty i mimo arteterapeutická setkání, což mohlo částečně ovlivnit mou terapeutickou roli. Snažila jsem se však dodržovat pravidelné arteterapeutické aktivity v rámci každého setkání, kdy jsem v zařízení byla, abych tento faktor minimalizovala na nezbytné minimum.

1.12 Kazuistiky

V rámci praktické části jsou zmíněny kazuistiky třech dětí, které jsem si pro svou práci zvolila a se kterými jsem arteterapeuticky pracovala od ledna 2023 do začátku června 2024 v rámci jak skupinových, tak individuálních setkání. Dospívající byli pro kazuistiku zvoleni z důvodu splněných kritérií výběru, a i následně z důvodu osobní motivace ke spolupráci, jelikož spolupráce byla dlouhodobějšího charakteru a adolescent se musel pravidelně zapojovat a mít tudíž i dostatečnou motivaci pro pravidelné navštěvování arteterapeutických setkání.

Měla jsem možnost se s adolescenty začít seznamovat již během měsíce prosince, jelikož bylo nutné absolvovat interní zaškolení v organizaci, a tudíž jsem již pomalu s některými mohla navazovat vztah. Příznačné je, že adolescenti, kteří byli pro kazuistiky vytipováni, se zároveň staly do budoucna i těmi nejstálejšími a nejvěrnějšími účastníky arteterapie. Tato skutečnost může svědčit o vytvoření prostoru, který byl dopívajícími vnímán jako důvěryhodný, podporující a bezpečný natolik, aby do něj byli ochotni dobrovolně opakovaně vstupovat. Klíčovým prvkem pro efektivitu arteterapeutické podpory a pro umožnění pozitivních změn se také jeví kvalita a autenticita vztahu mezi klientem a terapeutem, které byly autorkou podporovány.

1.12.1 Kazuistika I.

Jméno: Antonín

Věk: 18 let

Informace čerpány: rozhovor, pozorování, analýza produktů činnosti, dotazník attachmentu, rozhovor s pracovníci zařízení SPOT.

Tonda je 18letý dospívající, studuje druhý ročník středního odborného učiliště. Přes týden bydlí na internátním zařízení a na víkendy se vrací zpět k rodině. Má staršího bratra. Jeho nejbližší vztah je s babičkou, se kterou dokonce na jednu chvíli žil, než si jeho rodiče dostavěli dům. Vztah s mamkou je pro něj zdrojem napětí, často mají mezi sebou konflikty. Tondova matka má tendence k porovnávání svého dětství s jeho, kdy musela často vypomáhat doma a neměla skoro žádný prostor pro svou realizaci. Vadí jí také jeho blízký vztah s babičkou.

Antonín se na začátku setkávání projevovat spíše méně sebevědomě, ale mile, slušně, přemýšlivě a snaživě. Zpočátku působil dosti nejistě, avšak brzy si ke mně vytvořil blízký vztah a svěřoval se postupně s osobnějšími a osobnějšími záležitostmi. Sám se dokázal otevřít pouze ohledně záležitostí týkající se školy, brigád a praxí. Pokud však padl přímý dotaz ohledně toho, jak se má, tak byl schopný pomalu otevřít i záležitosti týkající se zdravotního stavu, který ho velmi zatěžoval a vlastně se následně line všemi setkávání jako taková červená nit.

Během prosince 2023 začal Antonín pociťovat výraznější tělesné napětí, trpěl obtížemi se spánkem a nebyl schopný odpočívat, také pociťoval výraznější bušení srdce a píchání na hrudi. Kromě toho měl celodenně intruzivní myšlenky, které se týkaly úvah, co by se tak mohlo stát, pokazit a nebyl schopný je nějakým způsobem regulovat.

V tomto období začala společná arteterapeutická práce a mohla jsem vidět, jak je na tom Antonín každý týden hůř a hůř. Začínal být více zmatený, ztrácel „nit“ během rozhovorů a mnohdy zničehonic přestal hovořit, zůstal koukat do prázdna a ptal se, o čem že to hovořil. Zapomínal na své povinnosti, nedokázal věci dotahovat do konce, vše mu muselo být neustále opakovaně připomínáno. Potřeboval mnoho podpory, stabilizace, která byla někdy formou rozhovoru nebo arteterapeutické činnosti, jindy skrze krizovou intervenci s cílem uvolnění těla a snížení zátěže se kterou se musel neustále vypořádávat (např. svalová progresivní relaxace). V tomto období také došlo k jeho propojení s organizací Fokus, jelikož už bylo nepřehlédnutelné, že tuto situaci vlastními zdroji nebude schopný zvládnout. Hovořili jsme společně o možnostech zmírnění těchto stavů a postupně jsme otevřeli i možnost psychiatra a léků. Bylo to pro něj velmi obtížné si připustit, že by medikaci potřeboval. Mapovalo se, co za obavami je. A došlo se k tomu, že v minulosti již léky bral, bylo to v období, kdy na tom nebyl dobře, měl stavy velmi podobné těmto. Léky způsobily, že přestal cítit napětí v těle, vymizely ulpívavé myšlenky, a to jej neuvěřitelně vyděsilo. Copak teď dokáže být dostatečně ostražitý vůči všem „hrůzám“ co mohou nastat? Vždyť teď je v klidu a nedokáže předvídat, co by tak mohlo nastat. Bohužel neměl tenkrát psychologickou pomoc nebo alespoň blízkou osobu, či odborníka, kterým by se mohl svěřit a došlo by k nějaké normalizaci, podpoře, či pochopení. Zažíval neuvěřitelné zděšení novým stavem, který byl o 100% opačný od toho, na který byl každodenně zvyklý a ač byl děsivý, poskytoval mu jisté bezpečí. Celé se to proměnilo tak rychle, že nebyl schopný se na nový stav adaptovat.

1. Setkání, leden 2024

Výtvarně technický prostředek: koláž

Průběh setkání: První společnou aktivitou byla tvorba koláže. Proces si celkem užíval, ponořil se do něj a nadšeně procházel kupy časopisů. Obrázků, které mu do koláže nějakým způsobem seděly, našel spíše více a musel je postupně selektovat, což pro něj nebylo vůbec jednoduché. Dalším obtížným momentem bylo jejich umísťování na papír. Nedokázal se některých vzdát, aby jich tam bylo tak „akorát“ a měl tendenci čtvrtku přehltnit. V tomto momentě jsem jej podpořila, jelikož bylo vidět, že je ztracen a nevěděl, jak pokračovat dále. Přisedla jsem si k němu, doptávala se na celý proces a na obrázky které zvolil. Stačilo jen malé „pošťouchnutí“, potvrzení toho, že způsob, jak to dělá je v pořádku a nic není špatně. Rozbor této koláže proběhl až s dvouměsíčním odstupem, což jsem vnímala jako přínosnější, jelikož během tohoto období došlo již k jisté Antonínově stabilizaci a schopnosti jasněji přemýšlet bez záseků.

Obr. 1 „Já a můj svět“

Interpretační úvahy: Koláž se mi zdá velmi „upovídáná“, protože obsahuje velké množství prvků a lidí. Chybí zde budování prostoru, jedinými vzdušnými momenty jsou krajiny ve spodních rozích, a celkově je scéna bez prostoru.

Při zaměření na ženy je jich nezvykle mnoho a jejich vzájemné umístění působí chaoticky a nepřehledně. Zamýšlím se, nakolik je toto téma adekvátní pro jeho vývojové období, kdy je běžné navazování vztahů s opačným pohlavím. Jsou pro něj vztahy s ženami přehledné? Rozumí, jak na ně reagovat?

Důležitým aspektem je také věk zobrazených žen, které jsou oproti Tondovi mnohem starší, a dokonce se od jeho identifikační (levé) strany odvrací. To mě vede k otázce, zda tato metafora vztahu s ženami nemůže ve skutečnosti odkazovat na vztah s mateřskou postavou. Je vůči němu odmítavá stejně jako zobrazené ženy? Jakým způsobem na něj reaguje, či reagovala během jeho dětství? Byla pro něj dostatečně dostupná?

Pod bustou ženy s výraznými modrými šperky (levá, horní strana) lze spatřit dvě mince umístěné v oblasti ňader. Jelikož jsou vyrobeny z kovu, vnímám je symbolicky jako studené, což opět odkazuje na mateřskou postavu, která možná nebyla schopna nabídnout takovou vřelost, jakou by Antonín potřeboval.

Na koláži lze rovněž spatřit několik prvků souvisejících s oralitou (lahve alkoholu, jídlo). Tyto prvky odkazují na něco, co člověk přijímá ústy. Z psychoanalytického hlediska by mělo dojít k naplnění vývojových úkolů tohoto období v kojeneckém věku, jinak může dojít k situaci, kdy osoba bude mít i v pozdějším věku potřebu naplnit svou nedosycenost láskou například alkoholem či jídlem, což může vést až k závislostnímu chování.

Koláž také obsahuje několik mužských postav, jako jsou Limonádový Joe, Aquaman a vrhač oštěpů. První dvě postavy nejsou reálné, jsou vytržené z reality. Antonín se identifikuje s Joem, který je zachycen v romantickém momentu s dívkou. Tato scéna není vytvořena ze dvou rozličných výstřižků, nýbrž byla použita již předem definována scéna, což může v celkovém kontextu odkazovat na idealizaci vztahového vzorce. V kontextu jeho vývojového úkolu v období dospívání je však důležité, aby došlo ke ztrátě iluzí (idealizace vztahu), a to nikoliv destruktivním způsobem, nýbrž reflexí. Proto je třeba vhodná tvorba autoportrétů.

Dalším zajímavým prvkem je červené auto poblíž identifikačního místa, které je velmi výkonné a z vyšší cenové kategorie. Spolu s modrými šperky a alkoholem lze na něj nahlížet jako na prostředek, který Antonínovi slouží k sebeprezentaci. Potřebuje se zatím

opírat o takovéto předměty, které mají společensky jistou sílu, protože zvyšují jeho šanci, že si jej někdo všimne a bude tak považován za rovnocenného.

Dalším možným vysvětlením mincí může být to, že když něco člověk musí zaplatit, je to drahé a jistým způsobem i nedostupné.

2. Setkání, leden 2024

Výtvarně technický prostředek: akční akvarel

Průběh setkání: Toto sezení se Antonín věnoval akčnímu akvarelu. Jeho tvorba mu z pohledu pozorovatele nečinila sebemenší potíže. Skvrny byl schopný nanést a navenek působil, že si i proces užívá. Bylo pro mě velkým překvapením zjištění, že tento uvolněný proces, kde není potřeba žádné sebekontroly a je vlastně v pořádku cokoliv, způsobil, že měl Antonín silné tendence kontrolovat výsledek. Což je velmi náročné, protože zmíněná technika je založena na náhodě, jenž jsme schopni ovlivnit minimálně a je velmi závislá na autorově schopnosti se oné náhodě poddat. Po dalším doptání Antonín sdělil, že měl celou dobu nutkání výsledný obraz udělat „správně“, „dobře“ a stálo ho to tedy mnoho úsilí. Bohužel z důvodu nedostatku času byla nanesena a smyta pouze první vrstva.

Úvahy autorky: Pro Antonína je velmi obtížné se v životě uvolnit a popustit kontrolu. Jeho myšlenky jsou neustále aktivní, snaží se předvídat všechny možné scénáře, co by jen mohly nastat. Není tedy překvapivé, že aktivita, u které se nechává prostor náhodě a dopředu není jasné, co voda způsobí, může vyvolat naopak nečekaný tlak. Technika akčního akvarelu je zaměřená jak na uvolnění nevědomého napětí, tak i potlačené agresivity postupně s tím, jak se smýváním odnáší nadbytečné nánosy barev (a tím i emocí) a odkrývá jejich podstatu (Lhotová, 2010). V návaznosti na rozhovor, ve kterém se Antonín svěřil s pocity po nasazení antidepresiv v minulosti, vyplývá, že nebyl schopný snášet klid mysli a ztráta kontroly nad situací ho paradoxně více znepokojovala.

3. Setkání, leden 2024

Výtvarně technický prostředek: akční akvarel

Průběh setkání: Toto sezení navázalo na předcházející a Antonín pracoval na druhé vrstvě barvy. Proces byl plynulý a vlastně i vcelku rychle hotový. Během tohoto sezení jsem na základě zkušeností z minula chlapce zvýšeně podporovala, ošetřovala adekvátnost výtvarné náhody (nechtěné rozpití nebo promíchání barev), jelikož jsem si uvědomila, že téma pouštění a držení je pro něj velkým tématem i v běžném životě a nedokáže jej zatím dostatečně zdravými způsoby uchopit. Hovořili jsme společně o důvěře ve vlastní schopnosti obrázků dotvořit i přes nečekané změny a o možnostech nápravy. Včetně přeneseného hlediska do reálného světa.

4. Setkání, únor 2024

Terapeutický prostředek: projektivní hledání skvrn; psaní charakteristických vlastností objevených postav a přiřazení jim rolí

Průběh: Na základě dokončeného akčního akvarelu z předchozích setkání, měl Antonín za úkol identifikovat ve vzniklých skvrnách konkrétní objekty. Nečinilo mu to velké obtíže a vcelku rychle dokázal najít několik objektů. Hlavní postavu obsadila želva (klidná, vnímavá a ukecaná), vedlejší postavou byl velbloud (poslušný, namyšlený – užívá si, když druhé štve a dělá to záměrně; zároveň je i klidný), zápornou postavou se stala husa (štve druhé, krade věci a nevidí na tom nic špatného; když tu věc vezme, tak si řekne, že je to jeho a „není to nic špatného“; dokáže být agresivní, a když jí někdo něco ukradne, zaútočí) a pozorovatelem byla veverka (čestná, poctivá, sebejistá, nedůvěřivá, moudrá; nepůjčuje věci ostatním, protože má negativní zkušenosti).

Obr. 2 „Akční akvarel“

5. Setkání, březen 2024

Terapeutický prostředek: psaní příběhu

Průběh setkání: V návaznosti na předchozí setkání Antonín dotvářel příběh, kde se herci stala výše uvedená zvířata. V tomto období byl stále ještě výrazněji zahlcen špatným psychickým stavem, a i myšlenkový tok měl zpomalen. Nakonec se mu příběh ve vymezeném časovém intervalu podařil, ale s tím, že byl upozorněn, že v určitý čas skupina končí a je od něj očekáváno dokončení. Za normálních okolností bych na klienta netlačila, ale tady to vnímala jako terapeutický zásah, jelikož je pro něj obtížné udržet si míru v životě a má tendenci obrázky zahlcovat kvůli svému perfekcionismu.

Vytvořený příběh (zanechán v autentickém přepisu): Želva se kdysi potkala na pláži s husou. Husa se ptala, jestli není na Antarktidě. Želva řekla, že ne, že je v Číně. „Tady jsem ještě lidi neokradla“. Želva ji varovala, že se jí stane něco špatného. Husa nebrala ohledy na želvu a začala podělovat lidi o věci. Želva ji chvíli pozorovala a pak se chtěla odplazit do moře, jenomže zjistila, že ji někdo okradl o potravu, kterou měla zahrabanou v písku. Zeptala se husy, jestli o tom nic neví. Husa odpověděla, že ne. Želva si povšimla, že husa táhne za

sebou vozík s ukradenýma věcmi včetně její potravu. Želva upozornila, že má její potravu, husa se vymlouvala, že je to její. Šel okolo velblouda a zeptal se, jestli nevědí kudy na jatka prý tam je pozván a dostane ocenění za účast. „Ne“, odpověděl si sám, „ještě byste mi to ocenění sebrali“ (kvůli své namyšlenosti). Husa nechala želvu želvou, otočila se k ní zády a začala pronásledovat velblouda a chce tu cenu taky. Želva ji kousla, protože chtěla, ať jí vrátí to jídlo. Husa se naštvála a začala bitka mezi nimi. Chvilku se prali. Na straně seděla veverka a vše pozorovala, přilétla tam, aby je zkrotila. Dostala přes držku a tím bitka skončila. Ještě naposled želva s pomocí husy veverku utopily. Ponaučení z celého příběhu zní, nikdy se nepleť do konfliktu, teda do cizích konfliktů! Želva s husou se díky veverce usmířili a společně znovu začaly okrádat lidi.

Interpretační přesah: Ve vytvořeném obrázku jsou velmi výrazné barvy, ač měl chlapec na výběr z mnoha odstínů, které takovéto intenzity nedosahovaly. Také je zajímavé, že se intenzita barev ani při druhém smytí nesnížila. Sytost barev svědčí o živosti Antonína, která může dosahovat až neklidu.

Na barvy lze pohlížet ve smyslu jejich rozsahu (množství a intenzita), tedy ty, které člověk používá na papíře je úměrné jeho vlastnímu emočnímu repertoáru (Lhotová & Perout, 2018).

Antonín zvolil velmi výraznou červenou barvu, která vytváří otcovskou úhlopříčku (z levého dolního rohu do pravého horního). Ta může odkazovat k tématům spojeným s mužstvem a autoritou. Možná jde o snahu uchopit svou mužskou roli, a to i ve vztahu k agresi a vymezení se. Toto mé uvažování podporuje následně dotvořená husa s velbloudem na této úhlopříčce. Oba byli považováni za záporné postavy s negativními charakteristikami, které mají vlastnosti červené barvy (provokace, schopnost vzít si to, co chtějí bez ohledu na druhé).

Dále je možné zkoumat doplňkovost barev, která je zde znázorněna zelenou – červenou, modrou – oranžovou a fialovou – žlutou. Zelená barva je zatím ve světle zeleném odstínu, který je považován za nezralou verzi a bývá spojován s osobní nezralostí. To je však nutné brát v kontextu chlapcova věku a vývoji. Doplňkovost barev je důležitá jak z hlediska harmonizace, tak i předpokládané kompenzace reálných obtíží nebo ambivalencí (Lhotová & Perout, 2018).

Zajímavé je rovněž barevné vyvedení želvy, ryby a veverky. Všichni jsou v modré barvě a mají Antonínem přisouzené dobré vlastnosti. Modrá barva bývá symbolicky spojována s klidem a pomocí.

Také by bylo zajímavé přemýšlet nad propojením husy a ryby, kdy se člověku může zdát, že se ryba husy přidržuje. Pro účely této bakalářské práce tuto myšlenku nebudu více rozvádět, ale je zajímavé, že má dobrá rybka potřebu se přidržovat záporné postavy příběhu. Vyplatí se člověku stranit silnějšímu?

6. Setkání, březen 2024

Terapeutický prostředek: rozhovor nad vytvořeným příběhem

Průběh: Při následném rozhovoru Antonín předčítá svůj vytvořený příběh. Snažím se jej propojit s jeho vlastním životem, zda například někdy zažil něco podobného nebo byl něčeho takového svědkem, což popírá. Dále mapuji odlišné možnosti zapojení veverky, jak by příběh mohl pokračovat jinak. Poté dostává Antonín prostor pro jakýkoli dodatek k obrázku. Navazuje na odlišnosti mezi jednotlivými zvířaty, kdy husa, velbloud a veverka žijí na suchu. A oproti tomu želva žije ve vodě a zdá se mu to zvláštní. Odlišuje se od ostatních. Následně mi ukazuje znaménko na noze, které je ve tvaru želvy – a v návaznosti na to se sám identifikuje se želvou z příběhu. Připomínám mu, že ta želva je hlavní postavou a zajímám se, zda by mohl mít nějaké její vlastnosti. Antonín přitakává. Ale stále se vrací k tomu, že si přijde, že tam vůbec nepatří. Ostatní to želvě nedávají najevo, jsou to však její myšlenky.

Následně spolu hledáme, co by ta želva potřebovala, aby se cítila lépe. Podle Tondy by mohla dostat od druhých jejich schopnosti např. od veverky létání, od husy rychlou chůzi a od velblouda výdrž. Chtěl by, aby se jim vyrovnala. Snažím se Tondovi ukázat, že by si ostatní zvířata také mohly přát vlastnosti želvy, že má pevný krunýř, který ji dokáže ochránit a ze všech zvířat žije nejdéle. Může tedy být i ze všech nejmoudřejší, když už toho v životě tolik zažila.

Antonín napadá její moudrost, protože vnímá, že je omezována vodou. Když je v ní, tak okolo vidí jen vodu a dál, než na pláž se nedostane. Nevidí tedy vlastně celý život v celém kontextu se všemi okolnostmi. Nabízím mu pohled, kdy není fér něco takového želvě vyčítat. To, do čeho se narodila, nebyla její volba, bylo to už předem dané.

Hovoří také o tom, v čem se želva cítí omezována. Nemůže se se zbylými zvířaty setkávat, protože oni nemůžou pod vodu a ona zas k nim. Na souši však dlouho nevydrží. Dostáváme se k tématu samoty a odlišnosti od druhých. Nabízím, zda by na obrázku nebylo možné dohledat jiné zvíře, které by jí bylo podobnější. Antonín dohledal rybu. Ta může v leččem i k želvě se zvědavostí vzhlížet, protože nikdy na souši nebyla.

Nakonec tedy Antonín dochází k tomu, že už želva nebude mít takovou potřebu mít jiné vlastnosti a bude si sebou jistější. Podporuji to tím, že předtím se želva porovnávala s někým, kdo nebyl na podobné úrovni jako ona, a to není možné. Závěrem už jen Tonda dodává, že ryba je prozatím odvážnější, protože ještě nepotkala žádného predátora.

Interpretační přesah: Bylo pro mě zajímavé zkoumat Antonínovo vztahování se k druhým. Zajímala jsem se o to, jaké má obvyklé vzorce chování a co si o sobě myslí. Byla jsem překvapena jeho schopností introspekce a hlubokému proniknutí do vlastních myšlenek. Během konverzace bylo provedeno několik normalizujících intervencí, které měly za cíl zvědomit Antonínovy tendence k neadekvátnímu srovnávání se s ostatními a posílit jeho sebeúctu k vlastním kvalitám. Součástí bylo i vedení k tomu, aby si vybudoval sociální kruh lidí, se kterými se může cítit přirozeně a nemusí se měnit, aby mezi ně zapadl.

Dalším zajímavým momentem bylo, když v obrázku Antonín spatřil kolibříka, a rozhodl se, že jej již nechce obtáhnout, jelikož jeho tématem je neschopnost udržet věci „tak akorát“, v rozumných mezích.

7. Setkání, březen 2024

Výtvarně technický prostředek: tematický akvarel „Adam a Eva“

Terapeutický prostředek: rozhovor nad vytvořeným obrazem

Proces: Tato malba trvala Antonínovi delší dobu a dala mu dosti zabrat. Měl tendenci si obraz nejprve předkreslit a až následně na to se pustil do akvarelových barev. Považuji však za důležité vyzdvihnout Tondovu schopnost začít s barvami dříve, než měl dokončen perfektní předkreslený plán obrázku, což obvykle bývá jeho tématem. Pokud by měl pozorovatel možnost se dotknout papíru, ucítil by lehce prodřenou čtvrtku. Jediným důvodem, proč zůstala celistvá bez děr, je její kvalita.

Antonín měl neustálou tendenci barvy kontrolovat, aby se nestalo, že by na papíru vznikl neočekávaný flek nebo by došlo ke vpíjení barev. Také byl schopen s postavami strávit přibližně hodinu a půl. Neustále s nimi nebyl spokojen a snažil se je upravit. Nakonec do nich zasáhl obyčejnou tužkou a vytvořil jim obrys spolu s obličejem.

Obr. 3 „Adam a Eva“

8. Setkání, březen 2024

Terapeutický prostředek: rozhovor nad vytvořeným obrazem

Průběh: Antonín vypráví o scéně z biblického příběhu o Adamovi a Evě. Děj artefaktu se odehrává ještě předtím, než ochutnají jablko. Podle vyprávění, had Evě našeptal, aby jablko utrhla, zatímco Adam se ji snažil ještě zavčas varovat, protože měl obavy, že to nemusí být dobrý nápad. Eva se však lekla a omylem jablko utrhla.

Dotazovala jsem se, co si o situaci myslí Eva. Tonda naznačil, že pro ni byla situace složitá, neboť cítila silné pokušení jablko utrhnout a ochutnat jeho lákavou chuť. Děj se odehrává po západu slunce, když už je večer a není toho tolik vidět. Příběh dále naznačuje, že Adam vlastně nechce, aby tam vůbec bylo nějaké pokušení (jablka), což odráží Boží varování.

Přemýšlím, co by se stalo, kdyby Adam Evu v jejím jednání neomezoval, zdá se totiž, že ji tahá za rameno. Tonda tuto poznámku rozporuje tím, že Adam si ruku na Evu jen

položil. Obě postavy jsou zobrazeny jako mladí dospělí, pravděpodobně ve věku kolem dvaceti let.

Interpretační přesah: Z výtvarného hlediska působí celý výjev kulisovitým dojmem a v obraze chybí prostor. Jediným náznakem prostoru je žlutá barva vpravo, symbolizující vycházející slunce.

Dále je možné spatřit „vydřenost“ obrázku, zejména na pozadí. Tato vydřenost mě odkazuje k bezradnosti v oblasti emocí, kdy je pro Antonína obtížné s nimi zacházet a může působit až „zadřeným“ dojmem. V určitém rozpoležení se zasekne a je pro něj obtížné se z té polohy dostat. Toto mé uvažování podporuje i celková barevnost obrázku, kdy použil velmi omezenou paletu barev (ve studené polaritě), a i přesto s tím (s emocema) nedokáže adekvátně nakládat. Dokonce samotné pozadí je kombinací ušpiněné modré a šedé. Barvy, které nemají čistou kvalitu, mohou být jedním z projevů psychické deprivace a mohou značit jistou tenzi. Na druhou stranu je důležité zmínit chlapcovu schopnost práce s obyčejnou tužkou, kdy velmi jemně vyvedl detaily postav, což je pozitivní, že to dokáže a může to odkazovat na jeho určitou citlivost.

Zároveň je nutné poukázat na Antonínovy obtíže práce s vodou, kdy ji neměl pod kontrolou, a to může vést až k frustraci, kdy ať se snaží jakkoli, výsledek si „dělá, co chce“ a díky nepřestávajícím snahám obrázek dokončit tak, jak by si přál, mohla vzniknout vydřená čtvrtka.

V obraze chybí kontext scény, není tam horizont s výhledem, který by scénu propojoval. Uvažuji nad Antonínovým výhledem do budoucnosti, na usazení do kontextu v reálném životě. Události mají svoji návaznost, svůj přesah.

Ačkoli to měl být ráj, nevypadá příliš pohostinně. U dětí, u kterých uvažujeme nad deprivací, je velmi důležité brát v potaz atmosféru obrázku a počasí. Zdá se, že nebe je tmavé, jak kdyby z něj každou chvíli mělo pršet, a rovněž bude nejspíše pocitově zima než teplo. Adam a Eva jsou vztahovým tématem a dle znázornění Antonína uvažuji nad chladem a neradostí v blízkých vztazích, což se projevilo již v dříve vytvořené koláži.

Figury jsou v obrázku umístěny bez dalšího kontextu, ukotvení, ač mají u sebe již lehký náznak stínu. Dívka je mladší než Adam, avšak obě postavy jsou stále ještě dětské (poměr hlavy vůči tělu, chybějící pohlavní znaky) ale zároveň mají starší výraz, což si vzájemně rozporuje. Napadá mě otázka předčasné vyspělosti, nutnosti brzo dospět vlivem okolností, co byly. Zajímavé je, že hřích provádí téměř oba, Adam drží Evu za rameno, jako kdyby ji

podporoval v tom, co dělá, a byl jí oporou. Další překvapivou věcí, je charakter jablka, který je stejný jako had.

9. Setkání, duben 2024

Terapeutický prostředek: rozhovor nad vytvořenou koláží „Já a můj svět“, obr. 1.

Průběh: V rámci tohoto sezení se Antonín navrátil k rozboru koláže „Já a můj svět“. Viděla jsem jako velmi pozitivní změnu Tondy zlepšující se psychický stav, schopnost lépe interagovat s druhými a neztrácet myšlenkovou nit. Sám konverzaci rozvíjel a poukazoval na nové prvky koláže, aniž jsem se leckdy stihla vůbec zeptat.

Interpretační přesah: Tonda se vidí jako postava muže z filmu „Limonádový Joe“ (muž s koněm a ženou v levém dolním rohu), který je tam se svou přítelkyní a jsou spolu šťastní. Během popisu si však sám sobě protiřečí, a to v několika bodech. Nejprve si není jistý, zda je žena skutečně jeho přítelkyně. Tvrdí, že je do ní zamilovaný, ale nakonec řekne, že jeho partnerkou není. To souvisí i s ostatními ženami na obrázku. Nedokáže si vybrat jednu konkrétní, je toho na něj moc, a proto je raději sám. Když se zpětně ptám, jak to tedy s tou Jeho přítelkyní je, nakonec potvrzuje, že spolu opravdu jsou. Důvodem je její odlišnost v čitelnosti oproti ostatním ženám. Joe tedy rozumí, že se jí líbí, a necítí takový strach z odmítnutí.

To podporuje mé předchozí úvahy, že se Antonín obtížně orientuje ve vztazích se ženami, toto prostředí mu připadá chaotické a nepřehledné a neví, jak s ním zacházet. Zároveň v rozhovoru dodává, že je nešťastný, jak je sám, a tento zármutek má tendenci zahánět šperky, které znázornil na koláži. Tedy materiálními věcmi, které mu mají nahradit neuspokojivé vztahy v reálném životě.

Dalším velkým tématem je sebepojetí, přijetí sebe samého a hledání vlastní identity. Zatím si nepřipadá dostatečně dobrý a má tendenci svou důležitost podporovat různými materiálními věcmi, či činy, u kterých doufá, že mu respekt a důležitost v očích okolí. Například nereálná postava Aquamanna, který má vlastnosti (nebojácnost z tajemných hlubin vody), jež by si Antonín přál také mít, nebo vrhač oštěpů, který dokáže dosáhnout (strefit) všeho, co si zamane.

Zároveň vlastní důležitost propojuje s hrobkami, které jsou velmi zdobné, a člověk si musí zasloužit v nich jednou odpočívat, musí dosáhnout něčeho velkolepého. Sám si tam zatím odpočívat nezaslouží.

„Mám u sebe pocit, že si ty věci ani třeba nezasloužím. Jako některý jo... ale, že to pak třeba někdy zapíjím tím alkoholem. Ty ženy, že si třeba nezasloužím nebo ty hroby, že se musím nadřít na to, abych si to třeba něco zasloužil – třeba ten respekt“ (osobní komunikace, 2024).

V návaznosti na předchozí odhalení pocitů méněcennosti ho průběžně kotvím v tom, co on všechno dokázal a dělá. Připomínám mu jeho silné stránky a jeho dosavadní úspěchy (např. vynikající prospěch na SŠ, účast v mnoha odborných soutěžích, velkou zručnost v manuálním směru, našetření si vcelku velké částky z brigád). Zároveň mu ukazují i pohled, že člověk je už dost tím, že se narodil, a tím, jaká rozhodnutí činí každý den.

Také společně hovoříme o tom, že je v pořádku si teď připadat ztracen v tom, kam chce směřovat. Člověk si v jeho věku vlastní cestu postupně hledá, zkouší, co ho baví a nebaví, a zároveň je ještě stále určitým způsobem závislý na rodičích, což vůbec není jednoduché. A ač si možná teď může připadat ztracený, za rok se to o kousek někam posune a za další rok opět.

Posledním tématem, které společně otevíráme je Antonínova fixace na budoucnost a jeho potřeba vědět, co bude, protože by poté věděl, kam se zaměřit. Když neví, jestli je na správné cestě, nemůže být v klidu. A když není v klidu, tak to podle něj není správná cesta. Přemýšlení nad budoucností má spojeno i se smrtí, která může přijít kdykoli.

10. Setkání, duben 2024

Výtvarně technický prostředek: tematický akvarel „Moje oblíbené místo“

Průběh: Antonín začal dlouhým předkreslováním. Překvapilo mě, že neměl tendenci dohledávat vzhled budovy na fotografii, kterou pořídil, nýbrž vše maloval z paměti. Nechala jsem jej tvořit a pouze z povzdálí pozorovala.

11. Setkání, květen 2024

Výtvarně technický prostředek: tematický akvarel „Moje oblíbené místo“

Průběh: Antonín se do obrázku ponořil skrze dlouhé předkreslování. Akvarel použil až po mé instrukci. Zpočátku se vyhýbal kresbě postavy a žádný z jeho pokusů ho neuspokojil. Proto bylo nutné mu poskytnout podporu a vysvětlit základní anatomie těla, což ho mírně uklidnilo. Společně jsme využili dalšího člena skupiny, kterého jsme nastavili do pozice, v jaké by byla Antonínova postava na obrázku, a vyfotili jsme jej z úhlu, který odpovídal pozorovatelskému místu autora obrázku. Bylo vidět, že pro chlapce byla tato podpora velmi důležitá a společný čas si užíval.

Obr. 4 „Moje oblíbené místo“

Interpretační přesah: U tohoto obrázku jsem zpočátku váhala, zda je vhodné, aby Antonín takto detailně předkresloval motiv. Byla jsem však ujistěna, že je to naopak pro deprivované děti vhodnější. Uvědomuji si, že jim to může nabídnout jistou míru předvídatosti, která je nezahltí jako pouhá malba akvarelem, kde se barvy rozpíjejí a nečekaně mísí.

Antonín si zvolil grafické vyjádření s povahou ilustrace, kde se cítí bezpečněji (např. ve znázornění budovy). Tento přístup bývá typický pro tvorbu deprivovaných dětí. Barvy

používá spíše jako doplněk než jako samotný výtvarný prostředek, neuchopuje ji malířským způsobem (Lhotová & Perout, 2018).

Z hlediska barevnosti dominuje zelené, modré a hnědé v kombinaci se šedou, namísto černé, což jsou barvy s deprivacním potenciálem (Perout, 2009). Nicméně je důležité zmínit Antonínův výtvarný posun. Oproti předchozím pracím (např. Adam a Eva) je zde několik odstínů zelené barvy, což naznačuje jeho postupné zkoumání různých emocionálních pólů a reakcí a částečné opuštění rigidního prožívání. Také došlo k proměně modré barvy, která již nemá špinavou kvalitu a červená, která je doplňkovou barvou k zelené, je dalším pokrokem.

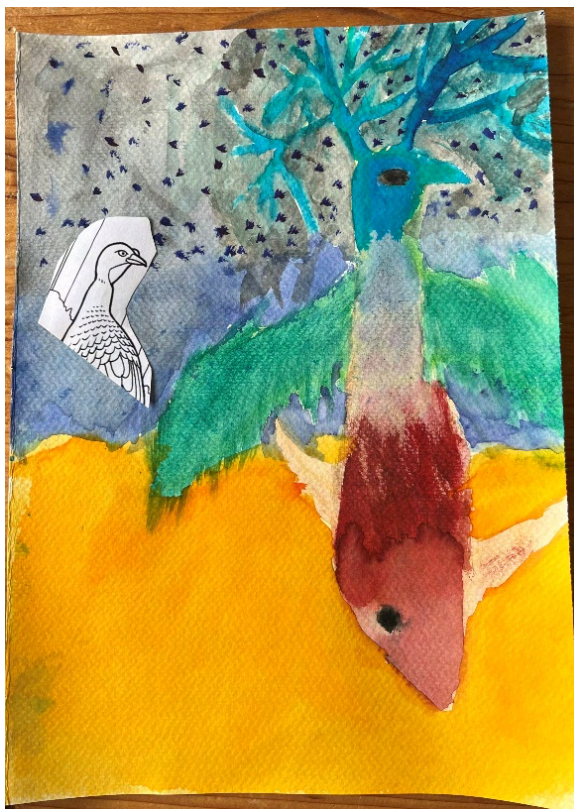
Pozoruhodná je i Antonínova práce s prostorem a perspektivou, např. pomocí stromů, nebo řeky, což je další významný pokrok. Dokázal již vytvořit první, druhý i třetí plán, a to za pomoci práce s výškou stromů. Začíná budovat iluzi prostoru, což vnímám jako důležitý krok směrem k rozvoji vztahovosti i mimo papír.

Technicky je Antonín velice schopný, zvládl kvalitně zpracovat detaily jak okap i schody. Stále však bojuje s tvorbou figury, což je ovlivněno jeho nedostatečnou výtvarnou poučeností. Nicméně ztvárnění postavy z anfasu ukazuje, že se přibližuje kresebnému realismu, který odpovídá přibližně úrovni prvního stupně základní školy. Jeho práce s barevností je však pokročilejší, odpovídá již emočním stavům.

12. Setkání, květen 2024

Výtvarně technický prostředek: tematický akvarel „Vlastní magická bytost“

Průběh: Antonín je překvapen neobvyklým průběhem dnešního setkání. Diskutujeme ve skupině o díle Hieronyma Bosche, které nás jako jedna z možností inspiruje k dnešní tvorbě. Antonín se zaujetím věnuje studiu jednotlivých zvláštností na Boschových obrazech. Poté si vylosuje ústřížek zvířete, z něhož má vytvořit vlastní bytost či tvora. Bez dlouhého váhání se rychle pustí do práce, již má jasnou představu o tom, jak jeho tvor bude vypadat. Tentokrát však nemá k dispozici obyčejnou tužku, na kterou byl zvyklý. Poprvé zkouší pracovat pouze akvarelovou barvou, což pro něj představuje značnou výzvu.

obr. 5 „Vlastní magická bytost“

Interpretační přesah: Původně si Antonín vytáhl hlavu krocana, kterou následně transformoval do podoby křížence s delfínem a přidal ještě této bytosti ještěří křídla a parohy. Tento tvor žije na poušti a je všežravcem.

V jeho práci je patrný posun v používání barev. Dříve si nebyl jistý v barevnosti, a proto se zaměřoval hlavně na studené tony, kde se cítil jistější. Tento přístup je viditelný v množství prvků ve studeném, modrém poli v kontrastu s prázdnou oranžovou pouští.

Nově však přidal oranžovou plochu, se kterou zatím není zcela komfortní. Přesto to znamená rozšíření jeho palety o jeden teplý barevný potenciál. Tento nový prvek představuje další možnou polohu, kterou může ve své tvorbě i životě využít.

1.12.2 Kazuistika II.

Jméno: Nikola

Věk: 14 let

Informace čerpány: rozhovor, pozorování, analýza produktů činnosti, dotazník attachmentu, rozhovor s pracovníci zařízení SPOT

Nikola je žákyní 8. třídy a žije se svou matkou, nevlastním otcem, kterého oslovuje „táta“, a dvouletým bratrem. Její největší starosti se točí kolem školních požadavků, jelikož si na sebe klade vysoké nároky (z velké části podpořeny matčíným stanoviskem), a dokonce se již nyní připravuje na přijímací zkoušky na střední školu, které ji čekají až za rok. Kvůli intenzivnímu doučování má omezený čas na osobní zájmy, kam řadí i např. arteterapii, která ji velmi baví, ale nemůže se jí vždy zúčastnit.

Koncem roku 2023 se rozhodla změnit školu kvůli šikaně stran spolužáků. Na nynější škole se cítí relativně spokojena, přesto však občas řeší komplikace ve vztazích se spolužačkami, které ji nechtějí mezi sebe přijmout. Tento nedostatek přátel ji přivedl do zařízení SPOT, které podporuje začlenění dětí mezi vrstevníky.

Setkávání s Niky pro mě bylo od počátku odlišné oproti dalším dospívajícím. Připojila se do arteterapeutické skupiny jako jedna z posledních, ale přinesla s sebou silný osobní záměr a nadšení, spojený s touhou studovat na střední umělecké nebo pedagogické škole. V interakcích působí velmi přátelsky a ochotně, a s lehkostí navazuje kontakt s ostatními účastníky. Již předem se informovala o dalším arteterapeutickém setkání, kterého by se ráda zúčastnila. Kvůli školním nárokům však často nemohla přijít. Musela absolvovat pravidelné doučování z několika předmětů, pracovat na projektech pro zlepšení svých známek a připravovat se na nadcházející přijímací zkoušky. To se stalo i obvyklým tématem provázející její arteterapeutická sezení. Občas dokonce přinesla ukázat úlohy z matematiky nebo českého jazyka. Vnímala jsem to především jako jednu z forem sbližování se, ukázání důvěry a také využití prostoru, kde mohla Nikola dostat ocenění a podporu. Užívala si chvíle, kdy mohla třeba nějaký příklad vysvětlit nebo zkontrolovat druhým.

Dále často přicházela dívka pro rady ohledně různých témat, např. ohledně výběru kostýmu do školy na své vystoupení. Vnikaly tak momenty, kdy jsem se Nikole věnovala tzv. „jeden na jednoho“ a Nikola tak zažívala něco, čeho se jí doma nedostávalo, jelikož matka i její partner byli natolik zahlceni péčí o společného potomka, že na Nikolu nezbyval

Dále je důležité se zaměřit na dívku uprostřed u které je zobrazena symptomatická barevnost (tmavá růžová). Téma tohoto symptomu je zřejmě velmi významné, protože je umístěno v centrální kompozici a je dokola uzavřené (zapouzdřené) modrou barvou, což může být do jisté míry rizikové. Je také důležité si povšimnout spirálovitého tvaru v tmavě růžové, který se stáčí se dovnitř, čímž se uzavírá, což působí až psychotickým dojmem.

V souvislosti s výše uvedeným je zajímavé, že postava dívky nemá tělo. Přemýšlím, zda tento symptom může souviset s konkrétní situací nebo být důsledkem narušeného prostředí. Zároveň si všímám zamyšleného výrazu dívky, což mě vede k úvaze o tom, nakolik dokáže být dívka přítomná v reálném světě a do jaké míry si konstruuje vlastní svět.

Při pohledu na strukturu koláže a způsob, jakým Nikola pracovala s jednotlivými prvky, je patrné něco, co působí dojmem tříště nebo rozlámaného ledu. Jednotlivé části na sebe plynule nenavazují, spíše se překrývají. Tuto koláž vnímám jako hůře uchopitelnou a nestrukturovatelnou, což mě vede k úvaze, do jaké míry dívka vnímá své okolí jako strukturované a předvídatelné.

Celkově se zdá, jak kdyby celá koláž byla pod vodou, raketa působí jako nějaká ryba a modré postavy připomínají medúzy. Tato metafora mě přivádí k otázce, do jaké míry se cítí schopna „dýchat“ ve svém životě, a jak dobře se dokáže vyrovnávat s okolním světem.

2. Setkání, leden 2024

Výtvarně technický prostředek: rozhovor nad vytvořenou koláží „Já a můj svět“, Obr. 6

Průběh setkání: Nikola sama z vlastní iniciativy začíná komentovat vytvořenou koláž. Nemusím se jí ani pořádně doptávat na jednotlivé prvky, sama jde obrazec po obrazci a sděluje mi význam, který pro ni mají. Jediným momentem, kdy se doptávám jsou vztahy zobrazených postav. O tomto bodu se dívce hovoří obtížněji, a nesděluje již tolik detailů jako předtím.

Interpretační přesah: Na koláži se vykytuje velké množství modré barvy, která je Nikčinou nejoblíbenější a připomíná jí moře. Modrá barva pro ni symbolizuje klid a čas kdy se nemusí stresovat, což rozporuje tmavým tonům modré, které bývají spojovány s vážností, smutkem až úzkostí ve vztahu k mezilidským vztahům, kdy si člověk není jistý, co se od něj vlastně očekává, pokud ne dobrá vůle.

Naopak na červenou barvu nahlíží jako na symbol stresu. Připomíná ji období, kdy přestupovala na jinou školu, což bylo minulý rok v září. Toto období prožívala velmi intenzivně, s čím souvisí i bouře na obrázku.

Zajímavé je, že Nikola popisuje červenou barvu jako barvu stresu a náročnosti, přičemž touto barvou znázornila i svou matku (hnědovlasou ženu nad Nikčinou hlavou). Červená barva může také upozorňovat na situace, které jsou pro nás silně emočně nabitě. Je tedy možné, že autorka prožívá náročné téma spojené se svou matkou? Zároveň v kontextu matky vnímám jako zajímavé věkové zobrazení matky a Nikoly samotné. Zdá se mi, jak kdyby mezi nimi nebyl velký věkový rozdíl a člověk by až skoro měl problém poznat, kdo je matka a kdo je dcera.

Sama sebe Nikola vidí jako blondátou dívku ve středu, což podporuje mou domněnku. Vedle její hlavy je tmavě modře znázorněný její nevlastní otec. Vnímá ho jako sobě blízkého a přála si, aby byl na koláži umístěn blíže ní. Nemít informaci od pracovníků zařízení, domnívala bych se na základě dívčina vyjadřování, že je jejím biologickým otcem, ač je v rodině v řádech let, nikoli od narození dívky. V souvislosti s ním považuji za důležité zmínění otcovské úhlopříčky, která se táhne od levého dolního rohu směrem až k raketě. Pokud je ve výtvarném díle zdůrazněna, může odkazovat na problematiku dotýkající se otcovské figury, například ve smyslu vztahové problematiky.

Vedle něj je znázorněna Nikolina nevlastní sestra, se kterou si nejsou blízké a maximálně se pozdraví, když se potkají ve městě, což v Nikole vyvolává nepříjemné pocity. Tím, že obě postavy znázornila v rámci jednoho časopisového útržku, mě odkazuje k otázce, do jaké míry Nikola vnímá, že nevlastní otec je více spojen s nevlastní dcerou než s ní.

Dále je na koláži zobrazena dívčina teta (v levém horní rohu), kterou Nikola považuje za blízkou osobu. Je zobrazena s hrozny, což mě odkazuje na něco příjemného, co do života Nikoly přináší. Také je tam zobrazena dívčina mladší sestřenice (kreslená holčička s oranžovými vlasy) Přijde ji divoká, dokáže hodně dovádět, být „drama queen“, ale zároveň dokáže pro ni být i oporou a pozná, když se Nikola necítí dobře. Zdá se mi, že tato dívka má vlastnosti, které by si přála mít i Nikola, jen si je nedokáže dovolit.

Když se celkově zamyslím nad koláží, zdají se mi velmi zajímavé vztahy, které tam jsou ztvárněné. Lidé nejsou spolu v interakci, nereagují na sebe a mnohdy působí i nedostupně (nevlastní otec v tmavě modré). Zajímavý je i fakt, že Nikola vůbec nezmínila svého mladšího bratra, a i když jsem se přímo zeptala, jestli tam je někde umístěn, nejprve

odpověděla, že ho asi nemá. Avšak nakonec jej našla na vysutém mostě, kde je nejmenší postavou ze všech. Na tomto mostě je dle jejích slov celá její rodina a překonali svoje strachy, protože se skoro všichni bojí výšek.

Zdá se mi, že má dívka ve svém věku pohled na svou rodinu zvýšeně idealizovaný. Uvědomuji si, že to může být vlivem obranných mechanismů, avšak je to něco, co ji třeba i jen na nevědomé rovině zvýšeně zatěžuje. Příkladem může být opomenutí mladšího bratra, kterého každodenně hlídá a má na starost.

3. Setkání, leden 2024

Výtvarně technický prostředek: akční akvarel

Průběh: Pro Nikolu bylo jednoduché se do této činnosti pustit. Volila si především temnější odstíny modré a fialovou barvu. Během procesu se uvolnila, a především si užívala vymývání vodou.

Obr. 7 „Akční akvarel“

4. Setkání, únor 2024

Terapeutický prostředek: projektivní hledání skvrn v akčním akvarelu

Průběh: Niky vcelku rychle dokázala neurčité skvrny přetvořit do smysluplných obrazů. Spatřila velkou rybu (Štiku), která se nachází v levém spodním rohu. Nad hlavou ryby se

nachází brýle a oko. V pravém spodním rohu je loď (parník). Posledními dvěma prvky jsou vlny, které se nachází v obou horních rozích. V pravém rohu je vlna Tsunami a v levém je klidnější vlna.

Dalším Nikčíným úkolem bylo mezi najitými prvky vytvořit nějaký příběh. Začala štikou, která je ohrožená vlnami, a proto se schová za loď. Ta loď jí připomíná dovolenou s rodinou na Lipně. Sice se díky vlnám hodně houpe ale je silná a tsunami ji neohrozí. Dále zmínila brýle, které patří její kamarádce a oko, které je na ni upřené. Závěr celého příběhu je takový, že se vlny postupně zklidní a všichni se mohou podívat ven.

Interpretační přesah: Dívka pro svůj akční akvarel zvolila pouze modrou, fialovou, zelenou barvu a pro obtažení černou barvu. Všechny tyto barvy jsou ve tmavých odstínech s příměsí černé, která v nich zvyšuje skrytost a úzkostnost. Zároveň jsou stejně jako na koláži opětovně chladné. To mě vede k zamyšlení nad vztahovou rovinou a nad možnostmi, které dívka může v reálném světě využívat. Chybí jí komplementarita barev: k velké modré ploše by odpovídala oranžová, k fialové žlutá a k zelené červená. Předpokládá se, že používání doplňkových barev může pomoci kompenzovat reálné nebo symbolické problémy a ambivalence (Lhotová & Perout, 2018).

Z hlediska výhledu do budoucnosti můžeme spatřit v obou horních rozích obrázku vlny. Přemýšlím nad vyhlídkami, co dívku čekají. Působí to na mě, že Nikola očekává náročné chvíle. Je ohrožena obdobně jako štika svým okolím (vlny) a situacemi, které do života přicházejí (avšak štika není úplně bezbranný tvor a ve vodě dokáže plavat). V tyto chvíle se potřebuje uchýlit do bezpečí, za které považuje svou rodinu. Zároveň však je rodina na dívčině identifikačním místě. Říkám si, do jaké míry má možnost mít dívka vlastní identitu bez návaznosti na rodinu a vlastní prostor, a do jaké míry upřednostňuje před sebou potřeby ostatních?

5. Setkání, únor 2024

Výtvarně technický prostředek: tematický akvarel „Můj zážitek z dětství“

Průběh: Na začátku se Nikola pustila s velkým nadšením do malování, ale brzy narazila na problém, když nevěděla, jak postupovat dál, a cítila se ztracená. Snažila se zachytit zážitek s mladším bratrem krátce po jeho narození. Přestože se pokoušela, nebyla schopna vykreslit postýlku pro miminko a ani její profilový portrét nebyl v jejích silách. Skupina jí nabídla

z vlastní iniciativy pomoc a společně se jim podařilo vozíček nakreslit. Během tvoření jsem si všimla Nikčiny silné potřeby asistence, a i její frustrace.

Vzala jsem si ji tedy stranou, abychom obrázek společně dokončily, přidaly barevné detaily, ale Niky stále nebyla spokojená s výsledkem. Rozhodla jsem se nabídnout pohled, kdy se člověku občas nějaký obrázek nemusí líbit, možná proto, že v něm vidíme něco, co se nám úplně nelíbí nebo nás třeba i štve. Poté jsem záměrně sdílela své zkušenosti s mladším bratrem, které byly občas pěkně náročné. Niky náhle prohlásila: „Já jsem si to celé představovala úplně jinak,“ a pak propukla v silný pláč. Nabídla jsem jí objetí, které přijala, a snažila se ji utěšit pečujícími slovy.

Po uklidnění došlo ke společnému zmapování, co by Nikole pomohlo cítit se lépe, a vrátily jsme se k obrázku. Navrhla jsem, aby si obrázek doma přemalovala, přičemž by do něj zahrnula několik změn. Společně zjistily, že by dívku potěšilo, kdyby na obrázku byla zobrazena její matka, stojící hned vedle ní a držící jí za ruku. Ta měla symbolizovat pro dívčinu podporu, kterou si přála. Aby mohla obrázek doma dokončit, dostala zapůjčené akvarelové barvy, štětec a kvalitní čtvrtku. Hotový obraz poté přinese na následující setkání skupiny.

Obávala jsem se, zda dívka ještě na další arteterapeutické setkání přijde. Jestli nedošlo k jejímu odrazení na základě této situace a zda je náš vybudovaný vztah natolik silný, aby nastalou situaci ustál.

obr. 8 „Můj zážitek z dětství“

Interpretační přesah: Zatímco postel, stůl a částečně i postýlka s dítětem působí dojmem ptačí perspektivy, dívka sama sebe a okno zachytila vůči zbytku nepřírozně z profilového pohledu. To lze přisuzovat nezralosti výtvarného projevu, jelikož se jedná o náročnou disciplínu, ale nelze pominout, jak neusazeně malba dívky působí v kontextu zbytku obrázku. Z hlediska výtvarného projevu by se mohlo jednat o tzv. výtvarnou krizi, která je typická pro věk 12-15 let, a vyžaduje metodickou podporu, která dokáže dítě provést jeho menší instrumentální zdatností (Lhotová & Perout, 2018). Nikola si hledá způsoby, jak s prostorem pracovat více realisticky a perspektivně, a to může s ohledem na její další tvorbu výtvarnou krizi naznačovat.

Dívce zde také chybí tvář, zatímco novorozenec tvář má. Kvůli tomu je velmi obtížné u dívky odečíst prožitky. Kombinace absence obličeje s nápadnou propracovaností dívčina copu je lehce zarážející.

Dále přemýšlím nad ambivalentním vztahem vůči mladšímu sourozenci. Při bližším pohledu na obraz lze spatřit, že postava dívky ukazuje na miminko. Bylo by zajímavé se zeptat, co si ta postava myslí nebo co tomu dítěti říká. Zajímavá jsou také srdíčka kolem obou. Proč má dívka potřebu zdůrazňovat pocity lásky mezi nimi? Může za tím být třeba to, že láska a péče je to jediné, co může okolí ukázat? Ostatní pocity už by nebyly validovány a přijaty? Může to být forma přijetí a ocenění rodinou?

Celkově mě to vede k úvaze o potlačené ambivalenci, kdy dívka o chlapce místo matky pečuje a zároveň se kvůli němu cítí odstrčená. Slovy sice tvrdí, jak má mladšího bratra ráda, ale minimálně na nevědomé rovině zažívá odlišné pocity. K těmto domněnkám docházím nejenom na základě tmavě zelené příkrývky chlapce, která přidáním černé barvy obsahuje jisté napětí a vzdor, vztahující se především k budoucím událostem.

Zajímavá je také velikost dívčiny postavy. Působí, jak kdyby jí bylo okolo pěti let, přitom ve chvíli narození bratra jí bylo deset let. Říkám si, zda by to nemohlo souviset s regresí do mladšího věku, kdy ještě dívka byla schopna vše zvládat a její potřeby byly naplňovány více adekvátním způsobem. Nebo si naopak přijde jako malá, která potřebuje péči odpovídající období předškolního věku?

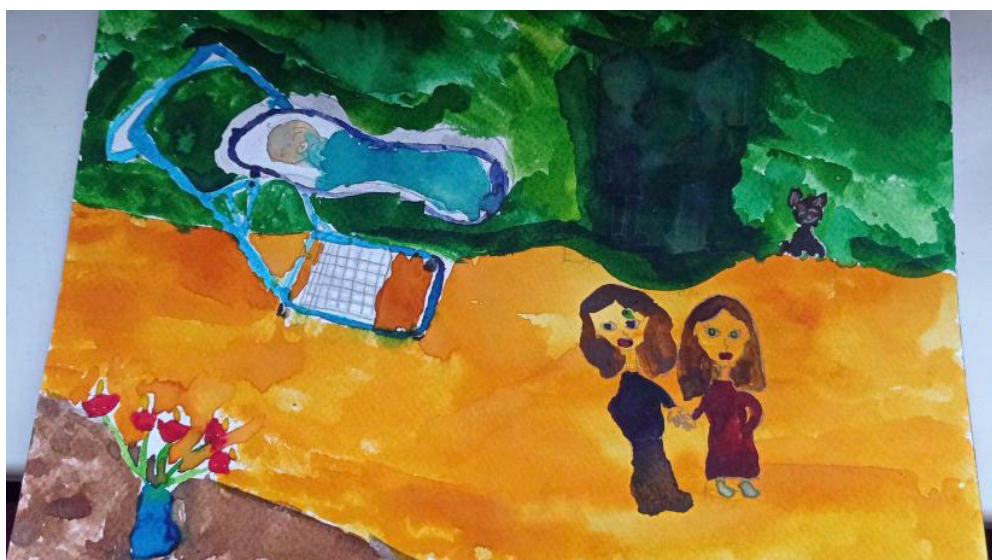
6. Setkání, březen 2024

Výtvarně technický prostředek: tematický akvarel „Můj zážitek z dětství (přemalování)“

Průběh: Nikola se doma pustila do malování a nečekaně vytvořila hned dva obrázky místo jednoho. Po dokončení obou děl sdílela online své prožívání z tvorby, které pro ni bylo velmi frustrující. Popisovala, jak se jí nedařilo dotvořit první obrázek k její spokojenosti, což ji následně vedlo k vytvoření druhého díla. Avšak ani s ním nebyla nakonec spokojena.

Obr. 9 „Můj zážitek z dětství (přemalování č.1)“

Obr. 10 „Můj zážitek z dětství (přemalování č.2)“

Interpretační přesah: Na následujících artefaktech již má dívka tvář a je patrné, že se pokouší zpracovat perspektivu propojeněji. To se jí částečně daří lépe na druhém zaslaném obrázku, ale oproti prvnímu, zde pro změnu dochází k většímu regresi v zobrazování proporcí. Je těžší rozpoznat tělesné proporce desetileté dívky v porovnání s dospělou matkou stojící vedle ní.

Velikost hlav v poměru s tělu je u těchto dvou artefaktů výrazněji deformovanější (větší), což ale může být prisuzováno pohledu z ptačí perspektivy. Toto překrývání věku zobrazených postav se objevilo již v dívčině koláži. Nutí mě se ptát, do jaké míry se toto překrývání věku vyskytuje i v Nikolině realitě? Je možné, že vzhledem k obtížnému rozlišení obou postav dochází i k prolínání rolí matky a dcery v realitě? Jaký vztah spolu mají a nakolik je pro ni matka dostupná?

Zajímavým prvkem je zobrazená kočka, jelikož Nikola doma žádného mazlíčka nemá a ani nikdo v jejím nejbližším okolí. Co pro ni toto zvíře symbolizuje? Jaký pro ni má význam? Je možné, že je to pro dívku náhradní emocionální objekt, něco, k čemu se může vztahovat ve chvílích, kdy si připadá sama?

Pokud se zaměřím na barvy, působí starším dojmem a jsou hodně flekaté. Uvažuji nad tím, do jaké míry Nikola zastupuje mnohem dospělejší roli, než ji přísluší?

Je pro mě překvapivé, jak zatěžující toto téma pro dívku je a zároveň jak intenzivně se do něj pokouší všemožnými způsoby vstoupit. Navádí mě to na podporu předchozích úvah ohledně vztahu s matkou a mladším bratrem.

7. Setkání, březen 2024

Výtvarně technický prostředek: tematický akvarel „Den, který byl jen o mně“

Průběh: Konečné téma bylo určeno po konzultaci s Nikolou a na základě diskuse s klíčovým pracovníkem, který ji má ve své péči. Autorka se zaměřila na Nikčiny ambivalentní vztah k mladšímu bratrovi a emoční nedostupnost matky. Výsledné téma bylo zvoleno tak, aby odráželo Nikčiny představy o ideálním dni, zvláště pak den, který by byl zaměřený pouze na ni a tím se stala její narozeninová oslava. Byla podpořena v tom, aby obrázek pojala jako svou vysněnou oslavu narozenin a aby do něj zařadila prvky, které by si tam přála mít, a cítila se spokojená.

Malbu jsem s dívkou tvořila společně, věnovala jsem jí značnou pozornost a asistovala jí při kreslení objektů, když to bylo třeba. Zároveň jsem jí pomohla vybrat detaily, jako jsou náušnice nebo šaty, což bylo koncipováno tak, aby autorka zastupovala postavu, která by pro Nikolu byla emočně přítomná a dostupná. Tento přístup následně podporoval Nikolčin pocit bezpečí a důvěry v terapeutickém prostředí.

Nikola během malby obrázku popisovala na základě čeho se k tomuto tématu dostala. Jednalo se o skutečnou oslavu, z předloňského roku, kde byla Nikola velmi oceňována, nebylo na ni nahlíženo jako na malou holku. Také hovořila o svém vztahu s matkou, která ve svém volném čase peče, a i dorty prodává. Nadšeně mi její výtvořky ukazovala na platformě Instagram. Smutné na tom však bylo, že jsem se od pracovníků zařízení dozvěděla, že ač by Nikola velmi stála o zapojení do pečicího procesu s matkou, matka jí odmítá a vnímá tento čas jako prostor, který má pouze pro sebe.

Zajímavým momentem bylo Nikolčino umístění sebe samé, kdy se mě zeptala: „já nevím kam to mám dát, jako do pozornosti?“. Myslela tím, zda má sebe umístit do středu papíru, což jsem podpořila.

obr. 11 „Den, který byl jen o mně“

Interpretační přesah: Zde je patrné, že Nikola dokáže zasadit postavy do prostoru s ohledem na perspektivu, což představuje pokrok oproti předchozím obrázkům. Do popředí umísťuje matku, která je zobrazena ve zdařilejších proporcích, a také kůň odpovídá kresebnému realismu. Dívka se cítí lépe v grafických technikách, jako je například kresba

tužkou, a proto lze prvky jako například absence obličeje na předchozích obrázcích částečně přisuzovat výtvarné nepoučenosti stran práce s barvou. Zároveň však bývá grafické vyjádření preferováno u dětí s deprivacním potenciálem.

Celkově v kontextu jejího věku, odmítavého postoje vůči výsledkům předchozích prací a potřebě asistence či předkládání prostředků, jak obraz zpracovat, se nabízí opětovně téma výtvarné krize.

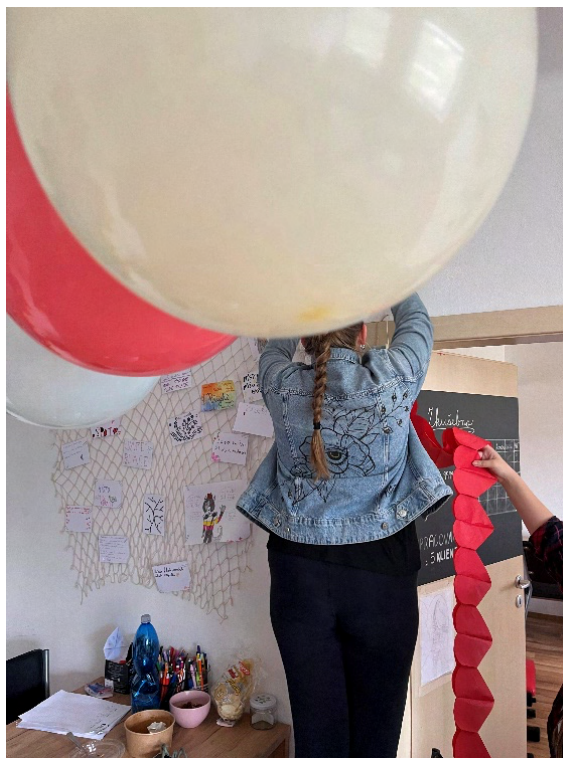
Zajímavým dotazem, který během malby padl, bylo, zda tam má někde namalovat i svého bratra. Podpořila jsem ji s tím, že konečné rozhodnutí je na ní. Jedná se o její den a ani jedna z variant není špatně. Nakonec její dívka umístila do pravého dolního rohu, avšak svou volbu přehodnotila a bratra vygumovala. Tento úkon opět naznačuje ambivalentní postoj k mladšímu bratru, který se objevuje již u předchozích obrázků, stejně tak jako zobrazená kočka.

Ráda bych z terapeutického hlediska obrázek dokončila, aby pro ni téma můj den nebylo nedokončené a aby nevznikl dojem, že tento obrázek není dostatečně důležitý jako předchozí tvorbě o narození bratra. Plánuji k tomu využít různé druhy materiálů jako například barevné papíry, látky, nitě a bavlnu. Obrázek budeme její tvořit společnými silami, aby se dívka mohla cítit bezpečněji.

8. Setkání, duben 2024

Terapeutický prostředek: tvorba výzdoby na narozeninovou oslavu

Průběh: Nikola přišla s tím, že dnes slaví narozeniny, a vyjádřila přání připravit pro ostatní výzdobu a občerstvení. S radostí jsem tento nápad podpořila, protože přímo navazoval na Nikolinu přechodí výtvarnou aktivitu, zaměřenou na den, který měl být primárně o ní. Společně jsme nafukovaly balóčky, vyráběly ozdobné řetězy a postupně se zapojovaly i další děti přicházející na arteterapeutické setkání. Nikola si v bezpečném prostředí mohla odžít den, kde byla sama hlavní postavou.

Obr. 12 „tvorba výzdoby na narozeninovou oslavu“

Interpretační přesah: Užívala jsem si radost, kterou Nikola prožívala během příprav. Bylo také zajímavé pozorovat její chování, které působilo, jako by se neustále ujišťovala, zda je v pořádku zasahovat do prostoru druhých a přizpůsobovat si ho podle svých představ. Narozeninová výzdoba byla vlastně jinou formou společného terapeutického tvoření a uvedení do reality obrázku z předchozího setkání (viz Obr. 11).

Nakonec došlo k většímu zapojení dívky mezi ostatní dospívající a získání nové zkušenosti, kdy se pozornost stáčí především k její osobě a je to v pořádku.

9. Setkání, červen 2024

Terapeutický prostředek: „mé vnitřní zvíře“ (modelace hlínou)

Průběh: Nikola přišla po delší době nadšená, že se opětovně setkáváme, jelikož jsme se během posledních setkání mýjely. Začala mi vyprávět, co je nové a co se jí podařilo, a během toho se pustila do výtvarného procesu. Nejprve nevěděla, co by mohlo být jejím vnitřním zvířetem, a tak jsme společně diskutovaly o vlastnostech různých zvířat, až jsme postupně dospěly k motýlovi. Ten Nikolu velice zaujal a začala tvořit.

Během tvorby působila velmi ztraceným dojmem a brzy zjistila, že vlastně neví, jak pokračovat. Bezradně zkoušela různé možnosti, které však k vytouženému výsledku nevedly. Nabídla jsem jí pomoc a s mou občasnou pomocí k jistému výsledku došla. Bylo patrné, že je i nadále v rozpacích, protože motýl nevypadal tak, jak si vysnila.

Obr. 13 „mé vnitřní zvíře“

Interpretační přesah: Napadá mě, že se u dívky opakovaně objevuje téma, kdy chce ztvárnit něco podle reality, ale její výtvarné schopnosti bez důsledné metodické podpory nedosahují očekávaného výsledku. Toto mě znovu vede k úvaze o tzv. výtvarné krizi, kterou je třeba s dívkou projít a být jí oporou v momentech, kdy se cítí bezradná.

Při zaměření na ztvárněného motýla se mi zdá, jako by polehával v nějakém pelechu, což je místo, pro které motýl z dlouhodobého hlediska rozhodně nebyl stvořen. Zároveň mu křídla neumožňují vzlétnout, protože jsou mohutnější a nejsou zcela tvarovaná pro létání. Tuto metaforu propojuji s okamžikem, kdy mi Nikola v koláži hovořila o svém pohledu do budoucnosti a přání opustit rodný dům. Přála si mít svůj vlastní dům, být samostatná, bydlet v jiném městě a ideálně v jiném státě.

Přemýšlím však, zda má dívka dostatek energie a odhodlání postavit se životním potížím a nezůstat pouze ve fázi snění. Je také nutné vzít v potaz médium, se kterým

pracovala – vytvořit takového motýla z hlíny je obtížné. Hlína má tendenci padat a pokud člověk nemá osobní zkušenost nebo poučeného instruktora vedle sebe, bude s tím bojovat.

V tomto případě by bylo možné motýla podložit novinami nebo čtvrtkou a doporučit dívce ubrat na objemu křídel, čímž by se její práce velmi zjednodušila.

1.12.3 Kazuistika III.

Jméno: Monika

Věk: 15 let

Informace čerpány: rozhovor, pozorování, analýza produktů činnosti, dotazník attachmentu, rozhovor s pracovníci zařízení SPOT

Monice je 15 let a je nejmladší ze svých pěti sester, z nichž nejstarší dvě již mají vlastní děti. S rodiči, kteří jsou již v pokročilém věku, nemá příliš blízký vztah. Její otec způsobuje doma napětí, protože má sklony k alkoholismu a jeho chování bývá agresivního rázu, což někdy bývá adresováno i na děti. Monika navštěvuje stejnou základní školu jako její sestra Adéla, která je ve stejném ročníku, protože jednou propadla. Mezi sestrami dochází k častým sourozeneckým konfliktům, zároveň však spolu tráví hodně času. Monika je velmi odhodlaná dosahovat ve škole dobrých výsledků, především proto, aby měla dobré známky pro přijímací řízení na střední školu, které ji v nejbližší době čeká.

Monika byla od prvního dne velmi přátelská a otevřeně se o autorku zajímala. Častokrát ji však bylo v místnosti „dost“. Především ve chvílích, kdy přišla se svou kamarádkou Nelou. Dívky byly velmi intenzivní a vzájemně stupňovaly své prožívání. Monika nemá problém s navazováním kontaktu s druhými dospívajícími, avšak vztahy bývají spíše povrchního charakteru a s postupem času se příliš neprohlubují

Obvyklým tématem Moniky byly obavy spojené se školou. Měla pocit, že všechno nezvládne, cítila se zahlcena požadavky, které se na ni hrnuly ze všech stran – a to jak ze strany základní školy, tak i požadavků na přijímací řízení na střední školu. Jejím velkým přáním bylo se dostat na Střední školu bezpečnostně právní a byla schopna pro to udělat hodně. Těmto nárokům neulevuje ani její matka, která na dívku tlačila s požadavky na co nejlepší známky a již dvojky na vysvědčení považuje za nedostatečné.

Dalším velkým tématem bylo zranění šlach v ruce její matky. Po dobu několika měsíců musely sestry doma převzít veškerou péči o domácnost, včetně vaření pro otce. Tuto

situaci Monika těžko snášela, neboť z finančních důvodů nechodí ve škole na obědy a pokud si s sebou nepřipravila svačinu, nejedla celý den až do večera, kdy se vracela domů. S autorkou mapovaly možnosti, jak tuto situaci lépe zvládat.

V rámci arteterapeutických sezení zůstávala Monika spíše stranou, neboť výtvarná tvorba nebyla její oblíbenou aktivitou. Autorka si však všimla, že skupinu vyhledávala hlavně kvůli sociálnímu kontaktu a podpoře, kterou zde nacházela. Postupně se Monika stala uvolněnější v tvoření a začala malovat obrazy i mimo zadaná témata. Klíčem k jejímu zapojení bylo nabídnutí podpory a ocenění, po kterém toužila.

1. Setkání, leden 2024

Výtvarně technický prostředek: koláž

Průběh setkání: Monika na počátku váhala, zda se zapojí nebo zůstane stranou ale nakonec se připojila do tvoření. S výběrem obrázků neměla velký problém, průběžně si časopisy procházela a když ji něco zaujalo, vyčlenila to pro další užití. Ráda průběh svého tvoření sdílela se zbytkem skupiny, či se mnou.

Obr. 14 „já a můj svět“

Interpretační úvahy: Koláž má velmi ostré hrany a je tvořena spousty částmi, ale ve skutečnosti toho moc neobsahuje, ani nebyla vytvořena žádná scéna. Barevně je koláž chladná. Přemýšlím, do jaké míry je dívčin svět hřejivý. Má v něm věci, či blízké, kteří jí dokážou emočně zahřát? Zdá se mi, jako by Monika vytvořila planetární prostor, téměř „Mart'anský“ typ koláže. Působí dojmem měsíční prázdnoty kvůli roztržitosti prvků. Celkově je taková nekončící a distanční.

V koláži jsou pouze dvě postavy, ani jedna z nich nemá nohy, což omezuje jejich hybnost. Žena působí jak přízrak, schovaný za nějakou látkou. Napadá mě otázka dostupnosti této ženy. Do jaké míry je pro druhou postavu na koláži dostupná či reálná? Dále přemýšlím nad vzájemnými interakcemi postav. Obě postavy jsou sice ve stejném prostoru, ale nejsou spolu v interakci. Muž v raketě dokonce z koláže odlítá pryč.

Říkám si, že toto je velmi zúžený vlastní svět. Postavy u sebe nemají žádné atributy, jen prázdno. Jak to má dívka v realitě? Má nějaké svoje koníčky, zájmy a blízké osoby? Jak vypadá její život?

2. Setkání, leden 2024

Terapeutický prostředek: rozhovor nad vytvořenou koláží Obr. 14 „já a můj svět“

Průběh: Pro Moniku je velice nekomfortní o koláži hovořit. Obtížně si dokáže někoho představit v rámci zobrazených postav a mé případné návrhy zamítá. Nakonec se však dostáváme k tomu, že raketa bude ona sama, jelikož je to její přezdívka mezi spolužáky, tím to však končí. O dalších postavách si mohu pouze dělat vlastní domněnky na základě informací, které o dívce prozatím mám.

Interpretační přesah: Zdá se mi, že je koláž zrcadlem Moničiny osobnosti a jejího způsobu vyjadřování. Má potíže pouštět si lidi blízko k tělu a je poměrně sdílná, dokud se nejedná o osobnější témata. Jakmile se však rozhovor stočí k její rodině a domácím starostem, začne se Monika uzavírat a uvolňuje pouze malé útržky informací, které si musím složit dohromady.

Dívka se sama vidí jako zobrazená raketa, jelikož je to její přezdívka na základní škole. Přemýšlím, koho by mohla symbolicky odvážet. Na jednu stranu mě napadá její oblíbený třídní učitel, který má vlastní hudební skupiny a dívka je jeho velkou fanynkou, ale Monika tuto variantu vyvrátila. Uvažovala jsem také nad jejím přítelem, se kterým

platonicky chodí již několik měsíců. Ačkoli se potkávají skoro každý den o přestávkách ve škole, zatím se nechytli za ruce ani si nedali pusy. Monika i tuto variantu vyvrátila a s jinou nepřišla.

Pokud budu pracovat s variantou, že mužská postava symbolizuje jejího přítele, zdá se mi, jako by měla představu společného úniku z dosavadního světa. Zajímala bych se, kam spolu cestují a proč už nechtějí být tam, kde dosud byli.

Také uvažuji, zda postava uprostřed koláže nemůže symbolizovat Moničinu matku. O té se zmiňuje během našich setkání jen minimálně, snad pouze dvakrát mi něco málo řekla. Jednou to bylo v souvislosti se zánětem karpálních tunelů a následným převzetím většiny domácích prací (od úklidu až po vaření), přestože byl doma i otec, který se do domácnosti nijak nezapojuje, a naopak od Moniky a její sestry očekává veškerý servis. Přemýšlím, do jaké míry je matka pro dívku čitelná a emočně dostupná. K těmto úvahám mě vede zobrazení matky, překryté látkou a v jistou rozmazanost, stejně tak absence interakcí s dalšími postavami na koláži.

Nabízí se však i jiné možnosti. Například ta, že postava uprostřed by mohla být sama Monika. Tato postava však působí věkově starší než dívka. Přemýšlím, proč by se Monika chtěla zobrazit starší? Jaké výhody by jí to přineslo? Potřebuje to k něčemu?

Dále je možné spatřit nalevo od hlavy ženy v barevném kruhu stojánek na natáčení streamů na telefon. Modrou barvou je propojen s ženinou hlavou. Vybavuji si jednu situaci, která pro Moniku byla v posledních měsících velmi zatěžující, a tou bylo nedovolené použití mobilního telefonu o vyučovací hodině a následné streamování sebe a své nejbližší kamarádky online na internet. Ve škole z toho byla velká kauza a děvčatům hrozilo snížení známky z chování.

3. Setkání, únor 2024

Výtvarně technický prostředek: tematický akvarel „Adam a Eva“

Průběh: Monice byla nabídnuta možnost volného tvoření, ale ona dala přednost návrhům konkrétních témat, která by mohla zpracovat. Nejvíce ji zaujalo téma Adama a Evy. Po sdílení v rámci skupiny, kde každý vyjádřil, co si o tomto příběhu pamatuje, se Monika ihned pustila do malování. Měla tendenci si obraz nejprve předkreslit tužkou a k přechodu k akvarelu se stavěla zdráhavě, spíše jej odkládala. Nakonec se jí však dílo podařilo dokončit dříve než ostatním členům skupiny.

Obr. 15 „Adam a Eva“

Interpretační přesah: V obraze chybí druhý a třetí plán. Kompozice je vyvedena na spodní linii, tzv. na základnu, což odkazuje na vývojové stádium mladšího školního věku, než odpovídá dívčině věku. Strom s hadem působí nápadně antropomorfně a jablka na něm jsou téměř černá. Postavy nemají příliš zvládnuté proporce, jsou spíše schematické. Můžeme u nich také uvažovat nad vzájemnými interakcemi. Frontální pohled face je nekontaktní, což opět odkazuje na věkovou posunutost, kde ještě není rozvinutá vztahovost. Působí to dojmem, že se postavy navzájem nevidí. Nelze také opomenout sklápění postav a stromu směrem doprava, což může poukazovat na otázku dívčiny ukotvenosti a stability v realitě.

Celkově dívčin výtvarný projev působí spíše dojmem mladšího školního věku, tedy období schematické kresby. V tomto období si děti začínají uvědomovat, že jsou součástí širšího okolí, a začínají chápat vztahy v okolním světě. Postupně začínají více kooperovat se svými vrstevníky (Lhotová & Perout, 2018). Metaforicky se pokouší integrovat jednotlivé prvky do celistvosti, což dívka zatím nedokáže. Nyní pouze vyjmenovává jednotlivé prvky.

Interpretačně uvažují nad pocíťovanou stabilitou v dívčině reálném životě, také nad jejím výhledem do budoucnosti a schopností usazovat věci do kontextu. Protože věci mají svou návaznost, nejsou pouhými izolovanými prvky. Dále na jisté vývojové opožďení oproti

jejím vrstevníkům. Zároveň u dětí, u kterých uvažujeme nad možností deprivčního potenciálu, je důležité brát v potaz atmosféru obrázku a počasí. Zdá se, že nebe není čistě modré, nýbrž má v sobě výraznější šedé podbarvení, jak kdyby přicházel déšť, a zároveň teplotově působí obrázek chladněji. Jelikož jsou Adam a Eva vztahovým tématem, dle znázornění Moniky uvažuji nad chladností blízkých vztahů a zároveň obtížnostmi ve vztahovosti, kdy na sebe postavy nereagují, což se projevilo již v dříve vytvořené koláži.

4. Setkání, březen 2024

Výtvarně technický prostředek: tematický akvarel „Medúza“

Průběh: Monika měla na výběr z několika témat. První možnosti se dotýkaly měsíce března a aktuálních témat, které do této doby spadají. Zároveň si mohla zvolit i nějaký příběh, u kterého by následně ztvárnila konkrétní výjev. Zaujala ji Medúza a dala se do malování. Cítila se bezpečněji u předkreslování tužkou a s akvarelem otálela. Vytvořila postavu Medúzy, pár trsů řas na spodní linii a chtěla obrázek už takto nechat. Podpořila jsem jí ve vytvoření druhé postavy, a alespoň druhého plánu, aby bylo poznat, v jakém prostředí se Medúza nachází. Pohrávaly jsme si s různými odstíny moře od fialové, až po tmavou modrou, jelikož i toto bylo v minulých obrazech dívčím tématem.

Obr. 16 „Medúza“

Interpretační přesah: Z výtvarného hlediska voda zde postrádá kvality vody a vše má výrazně bílé okraje, které působí dojmem zapouzdření. Je pochopitelné, že se Monice nechtělo pracovat s akvarelem, protože se hůře kontroluje a Monika, jejíž výtvarná tvorba odkazuje spíše na období schematické (viz ostatní obrázky), může vnímat rozpití barev jako znak nepovedeného obrázku. Zajímavé je, že si nakonec do práci s vodou dokázala šáhnout a to v pozadí, kde už využila efekt rozpití, což částečně připisují své podpoře a metodickému vedení.

Když se zaměřím na postavu Medúzy, je vyvedena velice nejistě, téměř dojmem třesoucích se rukou. Použití specifické růžové barevnosti může odkazovat na somatickou problematiku. Zajímavostí jsou špičaté prsty, které jsou snad jediným agresivně působícím prvkem působícím na Medúze, ač je toto téma především o ženské našťvanosti a děsivosti.

Na obrázku je možné spatřit tzv. mateřskou úhlopříčku (diagonální linii) vedoucí od Medúzy až k ruce se štítem. Štít na mě působí jak boxovací pytel, což mě vede k otázce agrese ze strany protějšku. Může si Monika připadat jak malá, roztřesená holčička, která má strach? Přemýšlím, zda toto téma nepochází z její rodiny.

Posledním prvkem, nad kterým se zamýšlím, je barevnost a chybějící doplňkovost, což odráží emoční deficit. Vyskytuje se zde mnoho modré barvy, která by však potřebovala doplnit oranžovou.

5. Setkání, březen 2024

Výtvarně technický prostředek: kombinovaná technika akvarelu a otisku tuše („Bouře“)

Průběh: Dnes Monika nebyla zpočátku příliš nakloněna k tvoření. Navrhla jsem jí, aby se zaměřila na abstraktní téma „moje nálada“, kde by hlavní roli hrála kombinace různých barev a následně by experimentovala s tušovými otisky. Tento nápad ji zaujal a s nadšením se pustila do práce. Tušové otisky vytvářela společně se mnou, což byly chvíle plné smíchu a vzájemného sdílení. Monika byla na svůj konečný otisk velmi hrdá, a ten byl následně pozitivně oceněn i ostatními členy skupiny. Na základě otisku poté domalovala příběh, do kterého zapojila loďku plující oceánem.

Loďka míří do bouře a teprve ji čeká divoké cesta. Sama se pro tuto cestu nerozhodla, byla tam zaváta. Nakonec se však rozhodla, že do toho i tak půjde, a přes náročnost to zvládne. Monika loďku několikrát obtáhla, původně byla mnohem křehčí a jemnější.

Ptám se skupiny, co by taková loďka potřebovala jako oporu nebo podporu, protože Monika nevěděla. Padaly návrhy jako volba jiné cesty nebo výběr kvalitního kormidelníka.

Nabízím možnost zabezpečení se v sobě samotné, zavření všech okének a škvír, a také se možná spojit vysílačkou s někým dalším, s kým by mohla sdílet, že potřebuje podporu, protože je v bouři.

Poté společně hovoří o moři v popředí. Podle Moniky je klidné a jsou tam vidět korály, avšak skupina rozhodně nesouhlasí. Přejde jim temné, někdo jiný tam vidí chalupy při odlivu. Hledám souvislost této části moře s lodí. Monika si myslí, že se lodi netýká, jelikož ta pluje tam, kde je vlna a mine to.

Skupina následně hledá pozitivní momenty na obrázku, jako jsou třeba letící ptáci, kteří mohou symbolizovat blízkost pevniny. Monika nakonec dodává, že až loď propluje touhle bouří, bude už lépe.

Obr. 18 „Bouře“

Interpretační přesah: Do tvorby jsem zasáhla a nabídla Monice použití odlišné barvy než fialové a modré. Vybrala si červenou, čímž došlo k podpoření dynamiky obrázku.

Když se zaměřím na samotnou loďku, musím ocenit Moniččin zpevňující zásah, jinak si nedovedu představit, jak by taková slabá, papírová loďka mohla vydržet takovéto

vlny a cestu, kterou se vydává. I tak to jistě pro ni nebude lehké, avšak vnímám jako pokrok její myšlení na sebe samotnou a své možnosti. Což podporuje i užití černé barvy.

V přeneseném významu se tato cesta týká dívčiného přijímacího řízení na střední školu. Toto téma ji provází již několik měsíců, snaží se zodpovědně připravovat, aby se dostala na svůj vysněný obor. Nyní ji během týdne čekají, a tak se její prožívání stupňuje. Je možné spatřit tmavnutí modré barvy až skoro do barvy mořské hlubiny, které může odkazovat na napětí ve spojení s druhými. Napadá mě přesah do opuštěnosti.

Z hlediska výtvarného vývoje je možné uvažovat nad posunem, kdy z tvoření na základní linku se dívka posunula na zobrazování v pásech nad sebou.

6. Setkání, květen 2024

Výtvarně technický prostředek: tematický akvarel „Vlastní magická bytost“

Průběh: Monika přichází na setkání jako jedna z prvních. Ukazují jí, jak bude dnešní setkání probíhat. Pouštíme si krátké video o Hieronymu Boschovi, jehož díla nás mohou jako jedny z možností inspirovat k dnešní tvorbě. S menším šokem pozoruje autorova díla, ale poté nadšeně informuje ostatní o záměru dnešního setkání. Následně si vylosuje ústřížek zvířete, z něhož má vytvořit vlastní bytost či tvora. Rychle se pouští do práce a má jasnou představou, jak bude její tvor vypadat.

Cítí se lehce znervózněna malováním akvarelovými barvami „načisto“ bez předkreslování obyčejnou tužkou, jak byla dosud zvyklá. Avšak zadání se chopí odvážně a obrázek rychle dokončuje. Společně ptáka ukotvujeme v prostoru a jistém kontextu, aby nezůstal osamocen.

Obr. 19 „vlastní magická bytost“

Interpretační přesah: Monika jako svou magickou bytost vytvořila ptáka, který je v horách. Připadá mi spíše ještě jako kuře, které se před nedávnem vylíhlo. Působí jako kdyby na sobě mělo stále prachové peří. Dále je možné spatřit ptačí nohy, které jsou zobrazeny z pohledu zepředu, avšak hlava je z profilu.

Když se zadívám na hory a celkový výhled dívky do budoucnosti, vidím hory, u kterých uvažuji nad deprivacním horizontem.

Pozitivní je užití žluté barvy, na kterou Perout nahlíží v jejím symbolickém významu jako na pozitivní a pro terapii nadějný moment.

7. Setkání, červen 2024

Terapeutický prostředek: „mé vnitřní zvíře“ (modelace hlínou)

Průběh: Monika byla z tvoření překvapená, jelikož toto setkání původně ani proběhnout nemělo a vzniklo na poslední chvíli. Od začátku si sedla vedle mě a odmítala se vzdálit, ač byla dalším ze skupiny poprosena o posunutí se, jelikož si chtěl k nám přisednout.

Nejprve si nebyla jistá, co by mohlo být jejím vnitřním zvířetem, a tak jsme společně procházeli různé možnosti až začala dívka najednou beze slova tvořit. V průběhu se začala cítit lehce ztracená, jelikož si uvědomovala, že její výtvarné schopnosti mají jisté omezení a

všechna zvířata, co by si přála vytvořit, nedokáže. Výsledný produkt se tedy proměňoval za procesu, až s něj vzniklo prase.

obr. 20 „mé vnitřní zvíře“

Interpretační přesah: Byla jsem překvapena dívčinou potřebou blízkosti. Vnímala jsem, že mou společnost vyhledává, avšak podcenila jsem sílu vztahu, který jsme si vytvořily. To považuji za pokrok, protože dívka doma nezažívala dostatek péče a podpory, a bylo důležité, aby měla místo, kde může získat to, co postrádá. Odkazuji se zde také na KTC, kde je ve středu fialová barva, která může symbolizovat potřebu péče.

Pokud se přesunu k vytvořenému artefaktu, zdá se mi, že dívka opětovně vytvořila mládě zvířete. Prase působí svými proporcemi jako malé, což mě odkazuje k jisté nevyspělosti dívky, která letos oslavila 15 let.

Dále uvažuji nad vlastnostmi prasete.

Diskuze

Cílem předkládaného výzkumu bylo objasnit specifické projevy psychické deprivace ve výtvarné tvorbě adolescentů pocházejících z rizikového rodinného prostředí. Účastníci byli vybráni na základě informací získaných od zaměstnankyň nízkoprahového zařízení, kam docházeli, a na základě vyhodnocení dotazníku IPPA (Inventory of Parent and Peer Attachment), který měří kategorie důvěry, komunikace a odcizení mezi adolescenty a jejich rodiči nebo vrstevníky. Tento nástroj byl zvolen jako klíčový, protože umožnil hlubší vhled do dynamiky blízkých vztahů účastníků výzkumu. Klíčový byl především z důvodu, že děti s deprivacním potenciálem často zažívají problémy ve vztazích, například se může jednat o nedostatek důvěry, špatnou komunikaci nebo také pocity odcizení. Použití dotazníku zvýšilo šanci na správnou identifikaci vhodných kandidátů pro tento výzkum.

Také považuji za důležité zmínit, že ačkoliv jsem se v rámci snažila vybranou kategorii deprivovaných dětí v rámci svých možností naplnit, tak zvolení účastníci nespĺňují diagnostická kritéria pro deprivaci, ale uvažovala bych u nich spíše o subdeprivacním potenciálu, kdy dítě zažívá částečné, nikoli však úplné nedostatečné uspokojování svých emocionálních a psychologických potřeb.

Předkládané výsledky výzkumu jsou platné pouze v rámci předkládaného vzorku respondentů a nelze je zobecnit na celou populaci. Toto je obzvláště relevantní v jednotlivých kazuistikách, kde dochází k interpretaci, tedy nabídce různých druhů úvah a otázek, které vyvstávají na základě práce s obsahovou stránkou obrazů a konkrétní osobností účastníka výzkumu. Interpretační úvahy vycházejí z analýzy dat, která se odvíjí od způsobů vyučovaných v Ateliéru arteterapie PF JU a z mých dosavadních zkušeností v rámci studia arteterapie.

Výsledky jsou prezentovány podle výzkumných otázek: K jakému vývoji a změnám ve výtvarné tvorbě (z hlediska Rožnovského přístupu vyučovaném v Ateliéru arteterapie PF JU) a prožívání u adolescentů NZDM SPOT došlo během arteterapeutické činnosti autorky? Jakým způsobem se může ve výtvarné tvorbě adolescentů projevovat psychická deprivace, subdeprivace?

K jakému vývoji a změnám ve výtvarné tvorbě (z hlediska Rožnovského přístupu vyučovaném v Ateliéru arteterapie PF JU) a prožívání u adolescentů NZDM SPOT došlo během arteterapeutické činnosti autorky?

V této části je klíčové porozumět zákonitostem výtvarné ontogeneze, protože jejich správná aplikace v souvislosti s dalšími vývojovými modely tvoří základ pro terapeutickou práci. Je také třeba pamatovat na to, že časové hranice jednotlivých vývojových fází jsou pouze orientační. Každé dítě se vyvíjí svým vlastním tempem, a i zdánlivé zpoždění může být v dalším průběhu vývoje rychle překonáno ((Lhotová & Perout, 2018).

Vnímám, že u adolescentů došlo k posunu stran vztahové roviny, kde jsme společně budovali vztah, který pro ně vytvořil podporující prostor. A to především ve chvílích, kdy jejich rodinné zázemí nebylo schopné tuto roli dostatečně plnit, a to z různých důvodů (např. psychické obtíže, nedostatečné rodičovské kompetence, změny v životních podmínkách).

U **Antonína** došlo k posunu v barevnosti, se kterou se teprve učí pracovat. Zatím si je jistý v rozvíjení studených tónů, které používal u svých prvních obrázků (Obr. 2, Obr. 3). V Obr. 5 je patrné, kolik vstupů provedl do horní chladné části v porovnání se spodní teplou částí. Do jeho palety přibyla oranžová barva, se kterou se teprve seznamuje a zatím v jejím užívání působí lehce bezradně. Tím si rozšířil paletu o teplý barevný potenciál.

Dále již dokáže diferencovat odstíny zelené barvy, což naznačuje jeho postupné zkoumání různých emocionálních pólů. A rovněž je schopen sám využít doplňkovosti barev (červená barva k zelené).

Také začal pracovat s prostorem a perspektivou (Obr. 4), kde k jeho budování využil řeku na pozadí. Dokázal již vytvořit první, druhý i třetí plán, a to za pomoci práce s detaily a výškou stromů. Buduje iluzi prostoru, což vnímám jako důležitý krok směrem k rozvoji vztahovosti i mimo papír.

Stůl sklápějící se do půdorysu (Obr. 4) a postava z frontálního pohledu odkazují k počátkům kresebného realismu, zde se zároveň propisuje výtvarná neškolenost chlapce.

K proměně dochází i stran nutkavého dekorování na stromě (Obr. 3). Domnívám se, že tato změna bude spojená i s Antonínovou psychiatrickou léčbou, kdy dostal nasazený nové léky na úzkostnou problematiku. Postupně dokázal snadněji a snadněji vystoupit z prováděné činnosti a neměl již tolik rigidní potřebu vše dokončit do nejmenších detailů, které jej dokázaly původně plně zahltnit.

U chlapce celkově vnímám zklidnění, zlepšenou schopnost udržet nit hovoru a lepší zapamatování informací. Doufám, že jsem mu dokázala nabídnout alternativní pohledy na různé situace a posílit jeho důvěru ve vlastní schopnosti, aby věděl, že i nečekané situace lze zvládnout, protože máme možnost nápravy. Poskytla jsem mu také podporu, kterou by mohl v budoucnu využít.

Nikola si teprve osvojuje práci s barevností a využívá především chladné tóny. Ve velkém měřítku používá modrou barvu, kterou vykresluje v různých odstínech, od neproniknutelně tmavého ocelového až po kleinovskou modř. Její obrázky působí, jakoby se odehrávaly pod vodou (Obr. 6, Obr. 7).

Další výraznou barvou je tmavě růžová, která souvisí se symptomatickou barevností. Toto téma je zřejmě velmi významné, protože je zdůrazněno centrální kompozicí (Obr. 6). Později Nikola používá odstíny, které působí starší, než by odpovídalo jejímu věku, a dokáže pracovat i s teplými tóny, které však postrádají čistou kvalitu.

Dívka má obtíže s budováním prostoru (Obr. 6), ale postupně se to učí. Z hlediska výtvarného projevu by se mohlo jednat o období výtvarné krize, která obvykle vyžaduje metodickou podporu, aby klient překonal menší instrumentální nezdatnost. Na obrázku 11 již dokáže zasadit postavy do prostoru s ohledem na perspektivu, což představuje pokrok oproti předchozím dílům. Matka i kůň v tomto obrázku více odpovídají fázi kresebného realismusu. Stále se však cítí jistější při práci s grafickými technikami, jako je kresba tužkou.

U Nikoly vnímám, že potřebovala prostor, kde by mohla zažít přijetí, podporu a ocenění, kterého se jí doma v dostatečné míře nedostává. Dalším velkým tématem byl vztah k mladšímu sourozenci, který byl prezentován jako ideální, avšak v obrázcích je možné si povšimnout prožívané ambivalence. Také si dívka v rámci společné terapeutické práce zkusila upřednostnit sebe a své potřeby.

Monika měla obtíže s budováním prostoru a propojením jednotlivých prvků do vzájemných vazeb (Obr. 14). V Obr. 15 a Obr. 16 není vytvořený žádný prostor, vše je zobrazeno dvojrozměrně. To lze vidět na barvách, které se vyskytují pouze kolem prvků, aniž by se vzájemně překrývaly.

Dále využívá kroucenou perspektivu (Obr. 19), kdy nohy kuřete jsou zobrazeny zepředu, ale samotné kuře je z boku, což připomíná styl jeskynních maleb.

Monika hodně pracuje s barvou a snaží se ji uchopit, nepůsobí jako grafický typ. Má svou charakteristickou barevnost, která ji provází během našeho společného tvoření, což připomíná dojem duhové mlhy (Obr. 14 a Obr. 16). Výtvarně se jí také daří v prostorové tvorbě, kde vytváří zdařilý model prasátka.

Hlavním tématem práce s Monikou bylo budování blízkého vztahu založeného na důvěře a bezpečí. Zdálo se, že čím hlubší vztah jsme si vybudovaly, tím více se dokázala uvolnit a neměla potřebu si přede mnou nasazovat masku upovídané a hlasité dívky, které je všude dost.

Jakým způsobem se může ve výtvarné tvorbě adolescentů projevat psychická deprivace, subdeprivace?

Považuji za důležité zdůraznit, že mé úvahy jsou platné pouze pro konkrétní obrázek a konkrétní osoby. Bez kontextu nelze aplikovat zjištění na jiné případy, protože pouze souhrn více faktorů umožňuje uvažovat nad deprivacním potenciálem. Z jednoho izolovaného prvku nelze vyvozovat závažné závěry.

Ve výtvarné tvorbě dospívajících s deprivacním potenciálem se často objevovala **špinavá barevnost**, spojená s **nepříznivým počasím**. Je vhodné si klást otázky, zda nebe působí dojmem, že by z něj mělo každou chvíli pršet. Bylo by postavám na obrázku teplo, nebo naopak zima? Takové otázky je důležité mít na paměti. **Atmosféra** na obrázku je rovněž klíčová. Je spíše ponurá?

Pokud zůstanu u barevnosti, objevovala se především v **chladné kvalitě**. Případně došlo k využití **kombinace modré, zelené, hnědé a šedivé**.

Dalším prvkem, u kterého jsem si povšimla jisté změny je **zobrazení figur**. Dospívající většinou neměly tendenci umisťovat postavy do obrázku a pokud ano, bylo to často na základě mé instrukce. Postavy byly častěji zobrazeny **en face**.

Zajímavým opakovaným prvkem bylo **zobrazení domácího mazlíčka**, kterého dospívající ve skutečnosti neměl. To by mohlo odkazovat na potřebu vytvoření si náhradního společníka, když například nejsou rodiče pro dítě dostatečně dostupní.

Také považuji za vhodné zmínit, že často dochází k upřednostňování **grafického vyjádření** s povahou ilustrace a preferování **kompozice**, kde prvky nejsou vzájemně propojeny do kontextu, ale zůstávají **izolované**.

V rámci předkládaného výzkumu si uvědomuji několik limitů, například realizaci studie na malém vzorku tří adolescentů. Domnívám se, že větší počet účastníků by mohl nabídnout širší množství dat. Nicméně, vzhledem k tomu, že jsem s účastníky pracovala terapeuticky a byla to moje první zkušenost, nejsem si jista, zda bych větší počet zvládla i z hlediska odbornosti. Z profesního hlediska vnímám zodpovědnost vůči terapeutické práci s dospívajícími, kteří jsou již sami o sobě zvýšeně ohroženou skupinou, a má cílová skupina navíc zahrnovala riziko deprivace potenciálu.

Kdybych s výzkumem začínala nyní, věnovala bych více prostoru studiu literatury a konzultacím s vedoucím práce, protože si nyní uvědomuji specifika zvolené skupiny. Oproti práci s běžnou populací zde existují zvláštnosti spolupráce, které je dobré dodržovat. Například umožnění práce s tužkou, předkreslování a celkově zvažování, zda na začátku spolupráce používat akvarelové barvy. Vhodnější jsou například temperové barvy nebo křídly, protože akvarel je pro tyto děti příliš náročný.

Zároveň by bylo vhodné využít další dostupné informační zdroje, například větší propojení se zahraničními studii. Rovněž by bylo přínosné zařadit kapitolu věnující se proměně náhledu na psychickou deprivaci. Domnívám se, že mé obtíže s dohledáním zahraniční literatury byly způsobeny zejména tím, že tento koncept bývá často zařazován pod traumatizaci.

Uvědomuji si také, že by bylo vhodné umístit kapitolu o vývojových charakteristikách dětské malby a kresby, jelikož způsob, jakým jsme byli vedeni v rámci intervenční a projektivní arteterapie vyučované v Ateliéru arteterapie JU, považuje metodické intervence v rámci výtvarné stránky za jeden z nejdůležitějších faktorů arteterapie.

Jsem si vědoma limitů výzkumné části bakalářské práce, avšak domnívám se, že i přesto se podařilo částečně naplnit cíl výzkumu. Výsledky považuji za přínosné pro hlubší náhled na proces práce s dospívajícími s deprivacním potenciálem, což může být užitečné pro odborníky, kteří přemýšlejí nad dalšími možnostmi terapeutického přístupu.

ZÁVĚR

Tato práce se zabývala specifickými projevy psychické deprivace ve výtvarné tvorbě adolescentů z rizikového rodinného prostředí. Teoretická část se zaměřila na koncept deprivace, její význam a projevy u psychicky deprivovaných adolescentů, včetně možných důsledků na jejich každodenní život. Popisovala také vývojové období adolescence a možnosti terapeutické práce s deprivovanými dětmi a dospívajícími.

Praktická část zahrnovala kazuistiky klientů Nízkoprahového zařízení pro děti a dospívající, jejich anamnézu, výtvarnou tvorbu a její vývoj spolu se změnami, které nastaly během mé terapeutické činnosti. Byla sledována účinnost arteterapeutických intervencí a použitých metodických postupů.

Cílem předkládaného výzkumu bylo objasnit specifické projevy psychické deprivace ve výtvarné tvorbě adolescentů. Účastníci byli vybráni na základě informací od zaměstnankyň nízkoprahového zařízení a na základě dotazníku IPPA (Inventory of Parent and Peer Attachment), který měří kategorie důvěry, komunikace a odcizení mezi adolescenty a jejich rodiči nebo vrstevníky. Tento nástroj byl zvolen jako klíčový, protože umožnil hlubší vhled do dynamiky blízkých vztahů účastníků výzkumu.

Zvolení účastníci nesplňují diagnostická kritéria pro deprivaci, uvažují spíše o subdeprivačním potenciálu, kdy dítě zažívá částečné, nikoli však úplné nedostatečné uspokojování svých emocionálních a psychologických potřeb. Výsledky výzkumu jsou platné pouze pro předkládaný vzorek respondentů a nelze je zobecnit na celou populaci. Interpretace vycházejí z analýzy dat, která se odvíjí od způsobů vyučovaných v Ateliéru arteterapie PF JU a z mých dosavadních zkušeností v rámci studia arteterapie.

Z výzkumu vyplynulo, že u adolescentů došlo k posunu ve výtvarné rovině adolescentů, která může být interpretována v kontextu jejich citového a vývojového stavu. Například u Antonína došlo k posunu v barevnosti a práci s prostorem a perspektivou, což naznačuje jeho postupné zkoumání různých emocionálních pólů a budování vztahovosti. U Nikoly je možné spatřit zlepšení v budování prostoru a realističtějším zobrazování prvků. Monice se podařilo lepší realističtější zobrazení u haptické formy práce, tvoření prasete.

Tato práce nabízí možnost hlubšímu porozumění psychické deprivace a jejích specifických projevů ve výtvarné tvorbě adolescentů, což může být užitečné pro odborníky přemýšlejícími nad dalšími možnostmi terapeutického přístupu. V následných budoucích výzkumech by bylo vhodné pokračovat s větším vzorkem účastníků a zapojit další dostupné

informační zdroje o dětské traumatizaci, například zahraniční studie zaměřující se na arteterapeutickou práci s uvedenou cílovou skupinou.

Seznam použitých zdrojů

- Bachtjan, P. (2011). Arteterapie s dětmi z dětských domovů. *Arteterapie: časopis České arteterapeutické asociace*, 26, 42-48.
- Brisch, K. H. (2011). *Poruchy vztahové vazby: Od teorie k terapii*. Portál.
- Drábová, S. (2006). *Možnosti arteterapie při odstraňování důsledků rané deprivace* (Bakalářská práce). Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta. Dostupné z <https://theses.cz/id/t4bay8/>.
- Dunbar, R. I. M. (2016). Do online social media cut through the constraints that limit the size of offline social networks? *Royal Society Open Science*, 3(1), 150292. <https://doi.org/10.1098/rsos.150292>
- Dunovský, J., Břicháček, V., Srb, V., Kučerová, M., Matějček, Z., Kovařík, J., Dytrych, Z., Pelech, L., Šulová, J., Staňková, M., Rozsypal, H., Bém, P., Tychtl, P., Niederle, P., & Kukla, L. (1999). *Sociální pediatrie*. Grada.
- Dětský úsvit. (n.d.). Erik Erikson – Osm věků člověka. Dětský úsvit. <https://detskyusvit.cz/erik-erikson-osm-veku-cloveka/>
- Erikson, H. E. (2022). *Dětství a společnost*. Portál.
- Hanus, R. (1993/1994). Niektoré diagnostické možnosti využitia dětského výtvarného prejavu. *Predškolská výchova*, 48(4), 172-178.
- Hawkes, N. (2019). CMO report is unable to shed light on impact of screen time and social media on children's health. *BMJ*, 364, 1643. <https://doi.org/10.1136/bmj.1643>
- Hawkley, L. C., & Cacioppo, J. T. (2010). Loneliness matters: A theoretical and empirical review of consequences and mechanisms. *Annals of Behavioral Medicine*, 40(2), 218-227. <https://doi.org/10.1007/s12160-010-9210-8>
- Helus, Z. (2015). *Sociální psychologie pro pedagogy*. Grada.
- Jochmannová, L. (2021). *Trauma u dětí: Kategorie, projevy a specifika odborné péče*. Portál.
- Koluchová, J. (1987). *Diagnostika a rehabilita psychické deprivace*. Státní pedagogické nakladatelství.
- Kotková, M. (2012). *Vnímání konfliktu mezi rodiči a školní zátěž dospívajících* (Bakalářská práce). Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Dostupné z <https://theses.cz/id/02cr5z/>

- Kračmarová, L. (2009). *Projevy psychické deprivace u dětí s kombinovaným somatickým postižením a její odraz ve výtvarném projevu* (Diplomová práce). Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta. Dostupné z: <https://theses.cz/id/kr4slr/>.
- Kronika, O. A. (2017). *Téma Medúzy ve zpracování studentů arteterapie* (Bakalářská práce). Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta.
- Langmeier, J., Balcar, K., & Špitz, J. (2010). *Dětská psychoterapie*. Portál.
- Langmerier, J., & Matějček, Z. (2021). *Psychická deprivace v dětství*. Karolinum.
- Lhotová, M. (2010). *Proměny výtvarné tvorby v arteterapii*. Teologická fakulta JU.
- Lhotová, M., & Perout, E. (2018). *Arteterapie v souvislostech*. Portál.
- Matějček, Z., & Dytrych, Z. (1994). *Děti, rodina a stres*. Galén.
- Matějček, Z., Bubleová, V., & Kovařík, J. (1997). *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*. Psychiatrické centrum Praha.
- Matoušek, O., & Matoušková, A. (2011). *Mládež a delikvence. Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Portál.
- Oaklander, V. (2020). *Třinácté komnaty dětské duše. Tvořivá psychoterapie v duchu gestalt terapie*. Portál.
- Orben, A., Tomova, L., Blakemore, S.J. (2020). *The effects of social deprivation on adolescent development and mental health*. *Lancet Child & Adolesc Health*, 4(8), 634-640. [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30186-3](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30186-3)
- Perout, E. (2009). Psychická deprivace a její podoba ve výtvarné tvorbě. *Časopis České arteterapeutické asociace*, 2009(1), 22-25.
- Pugnerová, M., & Kvitová, J. (2016). *Přehled poruch psychického vývoje*. Grada.
- Prevent99. (2021). Nízkoprahové zařízení SPOT. Prevent99. <https://www.prevent99.cz/spot/#info>
- Riley, S. (1999). *Contemporary Art Therapy with Adolescents*. Jessica Kingley Publishers.
- Říčan, P., Krejčířová, D., Balcar, K., Dittrichová, J., Kocourková, J., Nešpor, K., Pihrtová, L., Šebek, M., Šedivá, Z., Šturma, J., Toužimská, Z., Vágnerová, M., Vymlátilová, E., Vyhnálek, M., & Weiss, P. (2006). *Dětská klinická psychologie*. Grada.
- Strauss, A. L., Corbin, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Albert.
- Ščerbová, D. (2006). *Psychická deprivace v Kresbě rodiny* (Diplomová práce). Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Dostupné z: <https://theses.cz/id/d8210b/>

Švaříček, R., Šed'ová, et al. (2014). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Portál.
Vágnerová, M. (1993). *Variabilita a patologie psychického vývoje*. Karolinum.

Seznam příloh

Příloha č. 1: Ukázka transkripce rozhovoru k Obr. 2

Příloha č. 2: Informovaný souhlas s účastí ve výzkumu

Příloha č. 3: Dotazník IPPA – Inventory of Parent and Peer Attachment, Greenberg, Armsden, 1987

Příloha č. 4: Ukázka vyprávění psanému k Obr. 2

Příloha č. 5: Ukázka transkripce rozhovoru k Obr. 1

Příloha č. 1: Ukázka doslovné transkripce rozhovoru

A: „Je něco, co bys rád k obrázku dodal?“

T: „Tyhle zvířata kromě té želvy, tyhle jsou savci, tohle je pták, plaz. Takže tyhle tři zvířata ta husa, velbloud a veverka, ty většinou žijou na suchu. A naskočila mi tam ta želva, když jsem jí tam viděl... že to je takový zvláštní“.

A: „Takže ti vlastně přijde, že ti nesedí, že jedinej kdo je vodní živočich, je želva?“

T: „Jo“.

Autorka se to snažila propojit tím, že husa přece taky občas u vody bývá, velbloud potřebuje mnoho vody, dokáže být hodně na suchu, ale pak se musí hodně přepít a existuje i suchozemská želva.

T: „Ale tahle je vodní“. „Já nevím, jestli to souvisí s mateřským znamínkem, co mám tady (ukazuje znaménko na noze)“.

A: Autorka propojuje želvu na obrázku s Antonínem a připomíná, je to hlavní postava. Doptává se, zda by mohl mít nějaké vlastnosti z té želvy.

T: „Asi jo, jojojo“.

A: „Jak by se tam ta želva cítila, když ona je vodní živočich a ostatní nejsou?“

T: „Jako přijde si, že tam vůbec nepatří“.

A: „Dávají jí to nějak ty zvířata najevo?“

T: „Ne, ona si tak přijde. Myslí si to.“

A: „Co by želva potřebovala, aby jí tam bylo líp? Aby se cítila přijatá? Oni pro ní něco mohou udělat – je tam hlavní postavou.“

T: „To nevím“.

T: „Joo! Ty ostatní pro ni mohou udělat, to, co ona sama nedokáže. Třeba u té veverky lítat. U husy plavat asi ne, ale na suchu je docela dost rychlá a velbloud má výdrž“

A: „Takže by jí tedy dali takhle své vlastnosti, ale k čemu by je potřebovala? Aby měla s nima něco společného? Nebo aby se jim vyrovnala?“

T: „To asi jo.“

A: „Na druhou stranu si říkám, že se všichni můžou cítit stejně jako ta želva, protože velbloud neumí žít ve vodě a neumí lítat, takže si vlastně může říkat, hale já jsem vlastně vyčleněnej, žiju v Sahaře. Veverka zas neumí lítat a nedokáže být ve vodě a přála by si mít takovej krunýř jako želva, co mě ochrání a kdo z nich žije nejdýl? Želva, takže je z nich i nejmoudřejší.“

T: „Já tady mám napsané, že nejmoudřejší by samozřejmě byla želva, ale taky může být úplně vpatlaná“.

A: „Jak to?“

T: „Ta želva taky může být svým způsobem moudrá, ale dá se říct svým způsobem, ta voda ji docela omezuje, že když je ve vodě, tak vidí jen tu vodu a dokáže být jen na pláži nebo ve vodě a dál se nijak nedostane“.

A: „Takže vlastně nevidí život v celém kontextu, všechny okolnosti? Ale vlastně my jí to nemůžeme vyčítat, protože ona se tam narodila, nebyl to její výběr, který udělala – např. pan Bůh jí řekl, hele ty seš želva, žiješ ve vodě a maximálně hodíš vajíčka tam, a to je tvůj život. Nebylo by tedy úplně fér jí to vyčítat.“

A: V čem jí to vlastně tedy ale omezuje?

T: „Že ta želva nemůže s těma ostatníma třeba někam jít. Oni nemůžou jít za ní, nad vodou ano ale pod vodou ne. A když by ona chtěla ona na opačnou stranu, jako na souš, tak tam ona dlouho nevydrží. Tedy maximálně na krátké návštěvy.“

A: „Ty jo.. tak to si říkám, že si ta želva může přijít docela sama.“

T: „Jo“.

A: „Napadá mě, šlo by třeba, aby si našla blízký lidi, kteří jí jsou podobnější? U těchle zvířat by to třeba nešlo ale u jiných jo.“

T: „Asi jo.“

A: „Když se na ten obrázek podíváš, viděl bys tam třeba nějaký tvar, kde by mohlo být nějaký zvíře, nějaký jiný? Někdo, koho by ona mohla mít k sobě.“

T: „Vidím motýla, ale tam nepatří. Ještě jsem viděl oko a rybu“.

A: „Hezky! A jak budou mezi nimi probíhat interakce? Třeba ta želva tam plave, plave a co bude dál?“

T: „Ta ryba by mohla by mohla být zvědavá, jak to vypadá třeba na souši“.

A: „Jo, protože ta želva je i na souši, takže má teď víc zkušeností než ta ryba. Takže si teď možná ta ryba přijde i líp?“

T: „Jo“.

A: „Může někomu něco vysvětlit, ukázat.. dokonce ta ryba si bude říkat, že ta želva je neuvěřitelná, když může vylézt na souš... jak je odvážná, že vyleze z té vody a nikdo ji nemůže sežrat, když má ten krunýř.“

A: „A jak to teď bude s tou želvou, stále bude chtít ty jiné vlastnosti nebo?“

T: „Už bude trochu taková, že už něco o tom světě ví“.

A: „Předtím se porovnávala s někým z úplně jiného prostředí... teď se může porovnávat s někým, kdo je na podobné úrovni.“

T: „Taky je jedna dobrá vlastnost, vlastně nevím, jestli je dobrá ... že nepotkala žádného predátora (ta ryba), tak je taková odváznější.“

A: „Ona, ještě nezažila špatný zkušenosti a ta želva už jo?“

T: „Jo.“

A: „Tak ono je to, si říkám, i s věkem. Čím delší dobu je člověk ve vodě, v životě, tak se to stává, že zažíváme tyhle věci.. někdo třeba víc a pak dává smysl, že má strach.“

A: „A pak mě napadá i trochu otázka. Do jaké míry je ta ryba odvázná a do jaké míry je třeba i naivní? Protože ona neví, co se může stát.“

T: „Ještě jsem tam viděl kolibříka.“

A: „Chceš ho obtáhnout?“

T: „Ne, pak už by tam toho bylo moc“.

Příloha č. 2: INFORMOVANÝ SOUHLAS S ÚČASTÍ VE VÝZKUMU PRO BAKALÁŘSKOU PRÁCI

Já, (jméno a příjmení dospívajícího), dobrovolně souhlasím s účastí ve výzkumu, který je součástí bakalářské práce Anety Vackové, studentky oboru Arteterapie na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích.

Rozsah souhlasu:

V rámci tohoto výzkumu budou shromažďovány a analyzovány umělecké výtvořky (kresby, koláže, příběhy, vyprávění, malby), které účastníci vytvoří. Dále mohou být shromažďovány informace z dotazníku a z rozhovorů o uměleckých dílech nebo o samotných účastnících. Také může dojít během procesu tvorby k pořízení fotografie na které však nebude účastník zobrazen rozpoznatelným způsobem (zakrytá tvář). Všechny informace a umělecká díla budou ve výzkumné práci prezentovány anonymně a s maximálním ohledem na ochranu soukromí účastníků.

Ochrana soukromí a etické aspekty:

V souladu s Etickým kodexem psychologické profese (Českomoravská psychologie, 2017) a principy ochrany osobních údajů se autorka zavazuje chránit soukromí všech účastníků. Jakékoliv osobní údaje získané během výzkumu budou zpracovány s důvěrností a použity výhradně pro účely výzkumu.

Právo na odvolání souhlasu:

Každý účastník má právo svůj souhlas s účastí v tomto výzkumu kdykoli odvolat, a to bez udání důvodu a bez jakýchkoli negativních důsledků pro sebe

Podpis účastníka

Tímto prohlašuji, že jsem byl/a řádně informován/a o účelu a metodách tohoto výzkumu, o možném využití výsledků a o ochraně mého soukromí. Rozumím svým právům v souvislosti s účastí v tomto výzkumu a dobrovolně dávám svůj souhlas s účastí.

Jméno a příjmení účastníka: _____

Datum: _____ Podpis: _____

Podpis zákonného zástupce (pro účastníky mladší 18 let):

Jméno a příjmení zákonného zástupce: _____

Datum: _____ Podpis: _____

Mlčenlivost zaměstnanců poskytovatelů sociálních služeb je obecně upravena v [§ 100 zákona č. 108/2006 Sb.](#), o sociálních službách.

Příloha č. 3: Dotazník IPPA – Inventory of Parent and Peer Attachment (Kotková, 2012, přeloženo z Armsden & Greenberg, 1987).

VI. Přílohy

Příloha č. 1 Dotazník IPPA a FSSC-II

Datum narození: ___/___/_____

Pohlaví: Chlapec/Dívka

(zakroužkuj)

Na začátek se Tě zeptám na základní věc, a to s kým žiješ. Zakroužkuj odpověď, která nejlépe vystihuje Tvoji situaci.

- a) žiji s otcem i matkou
- b) žiji jen s matkou
- c) žiji jen s otcem
- d) žiji s matkou a nevlastním otcem
- e) žiji s otcem a nevlastní matkou
- f) žiji s jiným příbuzným (babičkou, tetou)
- g) jiná možnost (upřesni)

Vztahy s rodiči a kamarády můžou být různé, někdy dobré, někdy špatné, mě by ale zajímalo, jak se v těchto vztazích cítíš právě Ty. V této části jsou tvrzení o Tvých rodičích a kamarádech, u každého z těchto tvrzení vždy zaškrtni (✓), do jaké míry platí. Nejsou zde žádné správné ani špatné odpovědi. Vyplňuj podle toho, jak to máš Ty.

Do jaké míry platí tato tvrzení o Tvé matce?

	Vždy nebo téměř vždy	často	někdy	zřídka	nikdy nebo téměř nikdy
1. Matka respektuje mé pocity.	☐	☐	☐	☐	☐
2. Moje matka je dobrou matkou.	☐	☐	☐	☐	☐
3. Přál(a) bych si mít jinou matku.	☐	☐	☐	☐	☐
4. Matka mě bere takového, jaký jsem / takovou, jaká jsem.	☐	☐	☐	☐	☐
5. Nemohu se spolehnout, že mi matka pomůže s řešením problému.	☐	☐	☐	☐	☐
6. Když mám s něčím starost, rád / a si vyslechnu, co si o tom myslí matka.	☐	☐	☐	☐	☐
7. Matka pozná, když jsem kvůli něčemu rozrušený / á nebo rozčilený / á.	☐	☐	☐	☐	☐
8. Když s matkou mluvím o svých problémech, stydím se nebo si připadám hloupě. ...	☐	☐	☐	☐	☐
9. Matka ode mne očekává příliš mnoho.	☐	☐	☐	☐	☐
10. Jsem naštvaný / á nebo se trápím mnohem častěji než si matka myslí.	☐	☐	☐	☐	☐
11. Když s matkou o něčem mluvím, bere vážně, co si myslím.	☐	☐	☐	☐	☐
12. Matka bere vážně mé názory.	☐	☐	☐	☐	☐
13. Matka má své vlastní problémy, tak ji neobtěžuji s těmi svými.	☐	☐	☐	☐	☐
14. Matka mi pomáhá, abych sám / sama sobě lépe porozuměl / a.	☐	☐	☐	☐	☐
15. Svěřuji se matce se svými problémy a nesnáze.	☐	☐	☐	☐	☐
16. Zlobím se na svoji matku.	☐	☐	☐	☐	☐
17. Doma mi matka nevěnuje moc pozornosti.	☐	☐	☐	☐	☐
18. Matka mě povzbuzuje v tom, abych mluvil / a o svých starostech.	☐	☐	☐	☐	☐
19. Matka mě chápe.	☐	☐	☐	☐	☐
20. Nevím, zda se mohu na matku spolehnout.	☐	☐	☐	☐	☐
21. Když jsem kvůli něčemu rozhněvaný / rozhněvaná, matka se to snaží pochopit.	☐	☐	☐	☐	☐
22. Důvěřuji své matce.	☐	☐	☐	☐	☐
23. Matka nechápe moje problémy.	☐	☐	☐	☐	☐
24. Když potřebuji mluvit o nějakém problému, mohu počítat se svou matkou.	☐	☐	☐	☐	☐
25. Když matka ví, že mě něco trápí nebo štvě, zeptá se mě na to.	☐	☐	☐	☐	☐

Zaškrtni (✓), do jaké míry platí tato tvrzení o Tvém otci. Pokud otce nemáš nebo se s ním vůbec nestýkáš, vypovídej o osobě, kterou za svého otce považuješ.

	Vždy nebo téměř vždy	často	někdy	zřídka	nikdy nebo téměř nikdy
1. Otec respektuje mé pocity.	☐	☐	☐	☐	☐
2. Můj otec je dobrým otcem.	☐	☐	☐	☐	☐
3. Přál(a) bych si mít jiného otce.	☐	☐	☐	☐	☐
4. Otec mě bere takového, jaký jsem / takovou, jaká jsem.	☐	☐	☐	☐	☐
5. Nemohu se spolehnout, že mi otec pomůže s řešením problémů.	☐	☐	☐	☐	☐
6. Když mám s něčím starosti, rád / a si vyslechnu, co si o tom myslí otec.	☐	☐	☐	☐	☐
7. Otec pozná, když jsem kvůli něčemu rozrušený / á nebo rozčilený / á.	☐	☐	☐	☐	☐
8. Když s otcem mluvím o svých problémech, stydím se nebo si připadám hloupě. _	☐	☐	☐	☐	☐
9. Otec ode mne očekává příliš mnoho.	☐	☐	☐	☐	☐
10. Jsem našťvaný / á nebo se trápím mnohem častěji než si otec myslí.	☐	☐	☐	☐	☐
11. Když s otcem o něčem mluvím, bere vážně, co si myslím.	☐	☐	☐	☐	☐
12. Otec bere vážně mé názory.	☐	☐	☐	☐	☐
13. Otec má své vlastní problémy, tak ho neobtěžuji s těmi svými.	☐	☐	☐	☐	☐
14. Otec mi pomáhá, abych sám / sama sobě lépe porozuměl / a.	☐	☐	☐	☐	☐
15. Svěřuji se otci se svými problémy a nesnáze.	☐	☐	☐	☐	☐
16. Zlobím se na svého otce.	☐	☐	☐	☐	☐
17. Doma mi otec nevěnuje moc pozornosti.	☐	☐	☐	☐	☐
18. Otec mě povzbuzuje v tom, abych mluvil / a o svých starostech.	☐	☐	☐	☐	☐
19. Otec mě chápe.	☐	☐	☐	☐	☐
20. Nevím, zda se mohu na otce spolehnout.	☐	☐	☐	☐	☐
21. Když jsem kvůli něčemu rozhněvaný / rozhněvaná, otec se to snaží pochopit.	☐	☐	☐	☐	☐
22. Důvěřuji svému otci.	☐	☐	☐	☐	☐
23. Otec nechápe moje problémy.	☐	☐	☐	☐	☐
24. Když potřebuji mluvit o nějakém problému, mohu počítat se svým otcem.	☐	☐	☐	☐	☐
25. Když otec ví, že mě něco trápí nebo štve, zeptá se mě na to.	☐	☐	☐	☐	☐

Zaškrtni (✓), do jaké míry platí tato tvrzení o Tvých kamarádech.

	Vždy nebo téměř vždy	často	někdy	zřídka	nikdy nebo téměř nikdy
1. Když mám s něčím starosti, rád / a si vyslechnu, co si o tom myslí kamarádi.	-	☐	-	-	☐
2. Moji kamarádi poznají, když jsme kvůli něčemu rozrušený / á nebo rozčilený / á.	-	☐	-	-	☐
3. Když s kamarády o něčem mluvím, berou vážně, co si myslím.		☐			☐
4. Když s kamarády mluvím o svých problémech, stydím se nebo si připadám hloupě.	☐	☐	-	-	☐
5. Přál(a) bych si mít jiné kamarády.	-	☐	-	-	☐
6. Kamarádi mě chápou.	-	☐	-	-	☐
7. Kamarádi mě povzbuzují v tom, abych mluvil / a o svých starostech.	-	☐	-	-	☐
8. Kamarádi mě berou takového, jaký jsem / takovou, jaká jsem.	-	☐	-	-	☐
9. Cítím potřebu být s kamarády v kontaktu častěji.	-	☐	-	-	☐
10. Moji kamarádi nerozumí tomu, čím procházím touto dobou.	-	☐	-	-	☐
11. Když jsem s kamarády, cítím se osamoceně nebo stranou.	-	☐	-	-	☐
12. Moji kamarádi poslouchají, co jim říkám.	-	☐	-	-	☐
13. Moji kamarádi jsou dobří kamarádi.	-	☐	-	-	☐
14. S kamarády se mi snadno povídá.	-	☐	-	-	☐
15. Když jsme kvůli něčemu rozhněvaný / rozhněvaná, kamarádi se to snaží pochopit.	-	-	-	-	☐
16. Kamarádi mi pomáhají, abych sám / sama sobě lépe porozuměl / a.	-	☐	-	-	☐
17. Kamarádi se zajímají o moji duševní pohodu.	-	☐	-	-	☐
18. Zlobím se na své kamarády.	-	☐	-	-	☐
19. Když potřebuji mluvit o nějakém problému, mohu počítat se svými kamarády.		☐			☐
20. Důvěřuji svým kamarádům.	-	☐	-	-	☐
21. Kamarádi respektují mé pocity.	-	☐	-	-	☐
22. Jsem naštvaný / á nebo se trápím mnohem častěji než si kamarádi myslí.	-	☐	-	-	☐
23. Připadá mi, že se ke mně kamarádi chovají podrážděně, i když nemají důvod.	-	☐	-	-	☐
24. Svěřuji se kamarádům se svými problémy a nesnáze.	-	☐	-	-	☐
25. Když kamarádi vědí, že mě něco trápí nebo štve, zeptají se mě na to.	-	☐	-	-	☐

Příloha č. 5: Ukázka doslovné transkripce rozhovoru ke koláži (Obr.1)

A: Jaké vlastnosti má ten Joe?

T: „Teda to není jeho přítelkyně, ale zamiloval se do ní“.

A: A ona ho chce?

T: „Jo, ale vidím se samotářsky“.

A: Jak jim tady je? V tom prostředí koláže kolem něj?

T: „Kromě limonády s ním souvisí i ten alkohol“. „Dá se říct, že ho má rád – rád ochutnává nový alkohol“. Takže to není, že by pil až moc ale rád ochutnává nový alkohol – souvisí to se zvědavostí.

A: A ty ženy s ním nějak souvisí?

T: „Jo, jako že si nemůže vybrat, že je toho moc a vlastně radši bude sám teda.“. Nedokáže říct, že by konkrétně s touhle chtěl být, všechny jsou vlastně hezký a neví pro koho se rozhodnout, jestli to chápu dobře. „Proto je vlastně sám“.

A: Ale zároveň tuhle tady má, jak se to tedy stalo, že tuhle má?

T: „Možná, že jí to třeba vidí v očích, jakoby že se jí líbí i on“.

A: Protože tady u těch to neví?

T: „Jo.“

A: Ona je jiná v tom, že je pro něj čitelná?

T: Není tam až takový risk, že ho odmítne.

A: Co ty šperky? Peníze?

T: „Šperky nevím, jestli by s ním mohly souviset“.

A: A s kým jiným by mohly souviset, pokud to nebude on?

T: „Ty mince by mohly s ním souviset“. „Šperky se mi hodně líbí“.

A: Nesouvisí ty šperky s tím, že když je bude mít, tak na něj okolí bude koukat jinak?

T: „Ne, to ne.“ „nevím, jestli jsem to říkal, že on těmi šperky vlastně zahání ten zármutek“.

A: Z čeho?

T: „Že je vlastně sám.“

A: Takž je to takové na potěšení, aby se cítil líp?

T: „Jo.“

A: A ten zármutek může souviset třeba s tím, že je sám? Že je ta postava osamocená?

T: „Jo.“

A: To dává smysl, že když se člověk cítí sám, tak se snaží vymyslet nějaké věci, aby se cítil líp. To je pochopitelné, že to takhle má. A když se podíváš tady na ty ženy, připomíná ti nějaká někoho v realitě?

T: „Asi tahle. Někoho jo, ale nevím.“

A: Nechceš to říci?

T: „Já nevím, já tě tam prostě vidím (smích).“ „A ještě možná asi spolužačku ze základky“. „Jenom asi kamarádili“. Nebral bych nic víc.

A: Proč jste se přestali bavit? Šel si na střední?

T: „Jo.“ Hodně jsme se poslu bavili.

A: Povahově?

T: Měla docela hodně ráda zvířata, procházky a byla docela hodná.

T: Nenapadá mě, kdo je ta (brunetka), proč jsem jí tam dal. Možná mi někoho připomíná, ale nevzpomenu si koho konkrétně.

A: Připomíná ti někoho ten „Aquamen“? Nebo třeba může mít nějaké vlastnosti, co by si ty chtěl mít?

T: „že se nebojí vody“.

A: Ty se bojíš vody?

T: „Jo, když nevidím na dno, tak se bojím.“

A: „Co by tam mohlo být v té vodě?“

T: „Takový, že mám strach, že by tam mohlo být něco záhadného“. „I živočich“.

T: Pak je tu mlýn. Souvisí se západem slunce. Ten mlýn vypadá hodně staře a já se zabývám o věci ze starých věků třeba z doby železné. I ty mince působí z té doby.

T: Liška nefunguje jako pes, je vlastně furt se mnou. Exotické i domácí. Tu lišku zrovna znám, třeba když byla malá, tak jsem se o ni mohl starat. A vidím to stáří toho zvířete, jak kdybych ho sám vychovával, a může třeba i za mě lovit. Je taky hodně taková zvědavá. Já jsem taky takovej hodně zvědavej.